

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

**TÜRKİYE-ERMENİSTAN SINIRININ AÇILMASININ
OLASI EKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE BULUT

MAYIS – 2010

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT PROGRAMI

**TÜRKİYE-ERMENİSTAN SINIRININ AÇILMASININ
OLASI EKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE BULUT

TEZ DANIŞMANI : PROF. DR. ERSAN BOCUTOĞLU

MAYIS – 2010

TRABZON

ONAY

Emre Bulut tarafından hazırlanan Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma adlı bu çalışma 14.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *İktisat Anabilim* dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

[i m z a]

[Unvanı Adı ve Soyadı] (Başkan)

[i m z a]

[Unvanı Adı ve Soyadı]

[i m z a]

[Unvanı Adı ve Soyadı]

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... /

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Emre Bulut

24 Mayıs 2010

ÖNSÖZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma“ başlıklı bu çalışma, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda ekonomik anlamda ortaya çıkabilecek etkileri ve bu etkilerin her iki ülke ekonomisine sağlayabileceği avantajları açıklamaktır.

Yüksek lisans çalışmalarım boyunca bana yaptığı büyük katkı ve yardımlarından dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu’na, Prof. Dr. Metin Berber’e, Doç. Dr. Mustafa Kemal Değer’e, Doç. Dr. Engin Dinç’e, Doç. Dr. Bayram Güngör’e, Doç. Dr. Fikret Çankaya’ya, tez konusu ile ilgili görüşlerini benimle paylaşan Kaan Soyak, Ömer Engin Lütem, Sinan Oğan ve Hasan Oktay’a, harita çizimlerinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Arzu Fırat Ersoy’a, ayrıca bağlı bulunduğum Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde görevli olan Arş. Gör. Zuhale Çilingir ve Arş. Gör. Derya Sürmelioglu’na, beni eğitim hayatım boyunca sürekli olarak destekleyen annem Nuran Bulut ve babam Fikri Bulut’a ve son olarak da bana en az ailem kadar yakın olan Fatma Okay’a gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs-2010

Emre Bulut

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ	X
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
HARİTALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERMENİSTAN EKONOMİSİNİN GENEL YAPISI VE KOMŞU ÜLKE EKONOMİLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	4-40
1.1. Ermenistan'ın Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeleri	4
1.1.1. Ermenistan'ın Demografik Göstergeleri	4
1.1.2. Ermenistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası.....	6
1.1.3. Ermenistan'ın Enflasyon Oranları	7
1.1.4. Ermenistan'daki İşgücü Kaynaklarının Dağılımı	8
1.1.5. Ermenistan'ın Dış Ticareti	9
1.1.5.1. Ermenistan'ın Fasıllara Göre Dış Ticareti	11
1.1.5.2. Ermenistan'ın Dış Ticaret Ortakları	12
1.1.5.3. Ermenistan'ın Komşuları ve Seçilmiş Bazı Ülkeler ile Dış Ticareti	15
1.1.5.3.1. Ermenistan'ın Komşuları İle Dış Ticareti	15
1.1.5.3.1.1. Gürcistan İle Dış Ticareti	16
1.1.5.3.1.2. İran İle Dış Ticareti	17
1.1.5.3.1.3. Türkiye İle Dış Ticareti	17
1.1.5.3.2. Ermenistan'ın Seçilmiş Bazı Ülkeler ile Dış Ticareti	19
1.1.5.3.2.1. Rusya İle Dış Ticareti	19
1.1.5.3.2.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) İle Dış Ticareti	20
1.1.5.3.2.3. Almanya İle Dış Ticareti	20
1.1.6. Ermenistan'a Yapılan Dış Yardımlar	21
1.2. Ermenistan Ekonomisinin Sektörel Yapısı	25
1.2.1. Tarım Sektörü	27
1.2.2. Sanayi Sektörü	29
1.2.3. Hizmetler Sektörü	31
1.3. Ermenistan Ekonomisinin Seçilmiş Bazı Makroekonomik Göstergeler Açısından Komşu Ülke Ekonomileri İle Karşılaştırılması	34
1.3.1. Nüfus ve İşsizlik Oranları Açısından	35

1.3.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Açısından	35
1.3.3. Enflasyon Oranları Açısından	38
1.3.4. Dış Ticaret Açısından	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERMENİSTAN'IN COĞRAFİK KONUMU VE DIŞ DÜNYA İLE ULAŞIM OLANAKLARI	41-62
2.1. Ulaşım Olanakları	42
2.2. Komşuları İle Ulaşım Olanakları	43
2.2.1. Gürcistan İle Ulaşım Olanakları	45
2.2.2. Azerbaycan İle Ulaşım Olanakları	45
2.2.3. İran İle Ulaşım Olanakları	47
2.2.4. Türkiye İle Ulaşım Olanakları	48
2.2.4.1. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapalı Kalması Durumundaki Ulaşım Olanakları	49
2.2.4.2. Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Durumundaki Ulaşım Olanakları	50
2.2.4.2.1. Alican Sınır Kapısı (A1 Koridoru)	52
2.2.4.2.2. Akyaka (Doğu Kapı) Sınır Kapısı (A2 Koridoru)	52
2.2.4.3. Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Potansiyel Sınır Geçişleri	53
2.2.4.4. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapalı Kalması ve Açılması Durumlarına Göre İki Ülke Arasındaki Güzergâhlar, Bu Güzergâhlardan Yapılan Dış Ticaretin Fasıllara Göre Dağılımı ve Yapılan Ticaretten Elde Edilebilecek Maliyet Tasarrufları	54
2.2.4.4.1. Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Güzergâhlardan Yapılan Dış Ticaretin Fasıllara Göre Dağılımı	57
2.2.4.4.2. İki Ülke Arasındaki Sınırın Açılması Durumunda Elde Edilecek Maliyet Tasarrufları	59
2.2.4.5. Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Havayolu Bağlantıları	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-ERMENİSTAN SINIRININ AÇILMASININ OLASI EKONOMİK ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	65-88
3.1. Ulaştırma, Transit Taşımacılık ve Demiryollarına Etkisi	67
3.2. Bölgesel Kalkınmaya Etkisi	72
3.3. Turizm Sektörüne Etkisi	78
3.4. Dış Ticarete Etkisi	81
3.5. Sınır Ticaretine Etkisi	85
3.6. Yabancı Sermaye ve Yatırımlara Etkisi	88
3.7. İşgücü Hareketlerine Etkisi	88
3.8. Rekabet ve Verimliliğe Etkisi	88
3.9. İşbirliği Programlarına Etkisi	89

SONUÇ ve ÖNERİLER	90
YARARLANILAN KAYNAKLAR	96
EKLER	101
ÖZGEÇMİŞ	168

ÖZET

Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle kapalıdır. Azerbaycan topraklarının % 20'sinin Ermeni işgali altında bulunması, bugüne kadar Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının ekonomik etkilerini bir araştırma gündemine dönüşmesini engellemiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre, Azerbaycan'ın onayının alındığı varsayımı altında, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, her iki ülkenin ulusal ekonomilerine avantajlar sağlamakla birlikte, Ermenistan ulusal ekonomisine katkısı hayati derecede olacaktır. Sorunsuz bir Güney Kafkasya'nın bölge ülkelerinin ekonomileri üzerindeki olumlu etkilerinin öngörülmesi zor değildir. Sınırın açılmasından Türkiye'nin sağlayacağı uzun dönemli avantajlar; Hazar Denizi ve Orta Asya'ya kara, demiryolu ve boru hatları bağlantısında alternatif güzergâhlara kavuşması, kısa dönemli avantajlar ise başta sınır illeri olmak üzere Ermenistan bağlantılı liman kentlerinin ticari kazanımlarıdır. Bu nedenle Trabzon limanının Türkiye demiryolu ağına bağlanması stratejik önem arz etmektedir. Dünyanın 17. Büyük ekonomisine sahip olan Türkiye için uzun dönemli avantajların daha önemli olduğu, kısa dönemli avantajların abartılmaması gerektiği hususunun altını çizmek gerekir. Ekonomisi tarıma dayalı, dış ticarete ve dış yardımlara bağımlı, kapalı sınırlar nedeniyle ulaşım maliyetleri pahalı, refah seviyesi düşük, istikrarsız ve –resmi istatistiklere yansıtılmamakla birlikte- sürekli nüfus kaybeden Ermenistan'ın, sınırın açılmasından sağlayacağı uzun ve kısa dönemli avantajlar hayati derecede önemlidir. Ermenistan bakımından, Türkiye sınırının açılması, Avrupa Birliği (AB)'ne doğrudan ulaşım, yeni istihdam imkânları, düşük ulaşım maliyetleri, boru hattı kazançları, dış ticaretin gelişmesi ve refah seviyesinin yükselmesi anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Ermenistan Ekonomisi, Ulaşım Maliyetleri, Türkiye-Ermenistan Sınırı,

ABSTRACT

Turkish-Armenian border has been closed due to Nagorno-Karabakh question since 1993. The fact that the 20% of Azerbaijan territory is under Armenian invasion has prevented investigation of potential economic effects of Turkish-Armenian border on related parties so far from being a research agenda. Under the assumption that a resolution is reached between Turkey and Armenia by Azeri approval, this research suggests that although the opening of Turkish-Armenian border brings benefit to both countries, it is vital for Armenian economy. It is not difficult to see that a politically and economically stable South Caucasus region creates positive effects over the economies in the region. Long run advantages that an open border brings to Turkey are alternative highway, railway and pipeline routes to Caspian Sea basin and Central Asia while short run advantages are economic gains to Turkish border provinces and port cities connected with Armenia. In this context, connecting Trabzon port to Turkish railways system is of strategic importance. It is important to underline that the long run advantages of an open border are more important than short run advantages to an economy such Turkey which is ranked the 17th in the world economy so the short run advantages are not overvalued. The long run and short run benefits are vital for Armenia whose economy is agrarian, dependant heavily on foreign trade and foreign aids, experienced high transportation costs, unstable, poor and loosing population -although the population data does not reflect the real situation-. For Armenia, an open border means a direct territorial connection to European Union (EU), new employment opportunities, low transportation costs, pipeline benefits, a flourished foreign trade, and increasing well being.

Key Words: Turkish Economy, Armenian Economy, Transportation Costs, Turkish-Armenian Border.

TABLÖLER LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	2003-2008 Döneminde Ermenistan Nüfusu (Kişi)	4
2	2003-2008 Döneminde Ermenistan Bölgelerin Nüfusları (Bin Kişi)	5
3	2003-2008 Döneminde Ermenistan'daki Göç Hareketleri (Kişi)	6
4	2000-2009 Döneminde Ermenistan'daki GSYİH (Milyon ABD Doları) ve KBGSYİH (ABD Doları)	7
5	2006-2008 Döneminde Ermenistan'daki Enflasyon Oranları (%)	8
6	2000-2008 Döneminde Ermenistan'daki İşgücü Kaynaklarının Dağılımı (Bin Kişi)	8
7	2000-2008 Döneminde Ermenistan'daki İşsizlik Oranları (%)	9
8	2000-2008 Döneminde İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı (Bin Kişi)	9
9	2000-2008 Döneminde Ermenistan'ın Dış Ticareti (Bin ABD Doları).....	9
10	2005-2008 Döneminde Ermenistan'ın Dış Ticaret Ortakları	12
11	Ermenistan'ın BDT ve AB Ülkeleri ile Arasındaki Dış Ticaret Hacminin Ermeni Dış Ticareti İçindeki Payları (Bin ABD Doları)	14
12	2006-2008 Döneminde Ermenistan'ın Komşularıyla Arasındaki Dış Ticareti (Bin ABD Doları)	16
13	2000-2008 Döneminde Ermenistan'ın Türkiye'ye Yaptığı İhracat	17
14	2000-2008 Döneminde Ermenistan'ın Türkiye'den Yaptığı İthalat	18
15	1991-2000 Döneminde Avrupa Birliği'nin Ermenistan'a Yaptığı Bağışlar (Euro)	22
16	2007-2010 Döneminde Ulusal Gösterge Programı Çerçevesinde AB Tarafından Ermenistan'a Yapılan Destekler	22
17	2007-2010 Döneminde Ermenistan'da Dünya Bankası Aracılığıyla İle Onaylanan Projeler	23
18	2000-2008 Döneminde Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları (%)	26
19	2000-2008 Döneminde İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı (%)	26
20	2000-2008 Dönemindeki Tarımsal Hasıla Değerleri	27

21	2000-2008 Döneminde Tarımsal ve Hayvancılık Ürünlerinin Toplam Tarımsal Çıktı İçerisindeki Payları (%)	28
22	2000-2008 Döneminde Endüstriyel Üretimin Sektörlere Göre Dağılımı Milyon ABD Doları)	29
23	2003-2008 Döneminde Ermenistan'daki Sanayi Üretimi	30
24	2002-2008 Döneminde Ermenistan'daki Hizmetler Sektörü (Milyon ABD Doları)	31
25	2000-2008 Döneminde Malların Taşınması Üzerine Göstergeler (Bin Ton)	33
26	2000-2008 Döneminde Ermenistan'daki İletişim Sektörünün Bazı Temel Göstergeleri	34
27	Ermenistan ve Komşularının Nüfusu (Bin Kişi) ve İşsizlik Oranları (%)	35
28	Ermenistan ve Komşularının GSYİH'sı (Milyon ABD Doları) ve KBGSYİH'sı (ABD Doları)	36
29	2005-2007 Döneminde Ermenistan ve Komşularında Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları (%)	37
30	2006-2008 Döneminde Ermenistan ve Komşularının Enflasyon Oranları (%)	38
31	2004-2008 Döneminde Ermenistan ve Komşularının Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)	39
32	Türkiye-Ermenistan Sınırın Kapalı Kalması Durumunda Kullanılan Sınır Kapıları ve Açılması Durumunda Kullanılacak Sınır Kapıları Vasıtasıyla Türkiye'nin Bazı Şehirleri ve Erivan Arasındaki Mesafeler (Km)	55
33	Sınırın Kapalı ve Açık Olması Durumlarına Göre Trabzon ve Erivan Arasında Yapılan Ticarete Yakıt ve Gümrük Maliyetleri	60
34	Sınırın Kapalı ve Açık Olması Durumlarına Göre Trabzon ve Erivan Arasında Yapılan Ticarete Diğer Maliyetler	61
35	2007 ve 2008 Yıllarında Ağrı Alt Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (%)	76
36	2004-2007 Döneminde Iğdır'a Yapılan Giriş ve Çıkışlar (Kişi)	76
37	Kars ve Iğdır Şehirlerinden Yapılan Dış Ticaret (Bin ABD Doları).....	83

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIPRG	: Ermeni Uluslararası Politika Araştırma Grubu
AKİYO	: Avrupa Komisyonu İnsani Yardım Ofisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CIA	: ABD Haber Alma Teşkilatı
FDI	: Doğrudan Yabancı Sermeye Yatırımları
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KBGSYİH	: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OGÜ	: Orta Gelirli Ülkeler
TABDC	: Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu İçin Teknik Yardım
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Harita Nr.</u>	<u>Harita Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Ermenistan'ın Bölgeleri	42
2	Ermenistan'ın Çeşitli Ülkelerle Olan Havayolu Bağlantıları	43
3	Ermenistan'ın Komşuları İle Bağlantıları.....	44
4	Gürcistan Üzerinden Ermenistan'a Mevcut Geçişler.....	49
5	Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Sınırın Açılması Durumdaki Sınır Geçişleri.....	51
6	Türkiye İle Ermenistan Arasındaki Potansiyel Sınır Geçişleri.....	53
7	TRACECA Projesi Ulaşım Ağı.....	70

GİRİŞ

Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık deklarasyonu 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul edildi ve Ermenistan, 21 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 25 Haziran 1992 tarihinde, Türkiye tarafından Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak çağırılmıştır. Ayrıca, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye'nin bu iyi niyetli davranışlarına rağmen, bağımsızlığını ilan ettikten sonra sınır sorunu, soykırım iddiaları ve Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan'ın Türkiye'ye ile ilişkileri sorunlu olagelmıştır. Ermenistan'ın en son 2 Nisan 1993 tarihinde Azerbaycan'ın Kelbecer kentini işgal etmesinden sonra Türkiye, sınırlarını kapatarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırların kapatılmasından sonra, iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik yönü daima ikinci planda kalmıştır. Tez konusunun seçilmesinin nedenlerinden biri, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ekonomik boyutunun göz ardı edilmiş olmasıdır. Türkiye-Ermenistan İlişkilerin ekonomik boyutuna ilişkin çalışmalar (Gültekin, 2002, 2007; Karakhanian, 2004; Mkrtchyan, 2004; Ermeni Uluslararası Politika Araştırma Grubu (AIPRG), 2007; Baghramyan, 2007; Jrbashyan ve diğerleri, 2007; Avrupa Parlamentosu, 2007; Beilock ve diğerleri, 2007; Kalaycıoğlu, 2007; Khanjian, 2007; Bosbotinis ve Ghapsanyan, 2007; Banaian ve Roberts, 2007; Ohanyan, 2007; Sargsyan, 2007) daha çok dış ülkelerde yapılmıştır. Yurt içinde yayınlananlar ise (Laçiner, 2002; Güngör, 2008; Dikkaya, 2009) sınırlı sayıdadır. Bu çalışmada, yukarıda zikredilen dış ve iç kaynaklara ilave olarak, sınırın açılması durumunda taşıma maliyetlerindeki düşüşten hareketle, Türkiye-Ermenistan ekonomik ilişkilerindeki olası gelişmeler üzerinde durulmakta ve her iki ülkenin göreceli kazançları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olmasına rağmen, iki ülke arasında ticari hareketlilik söz konusudur. Bu ticaret, Gürcistan ve İran toprakları vasıtasıyla yapılmaktadır. Bu durumdan Türkiye'nin Ermenistan'a sınır olan şehirleri (Kars ve Iğdır) ile Ermenistan zarar görmektedir. Ayrıca, sınırın kapalı olması yüzünden; Türkiye'nin Kafkasya'ya oradan da Orta Asya'ya ulaşımı uzun güzergâhlardan sağlanmakta, bu durum

da taşıma maliyetlerini artırmaktadır. Kars ve Iğdır illeri turizm ve sınır ticaretinden elde edilebilecek olası gelirlerden mahrum kalmaktadır. Söz konusu şehirler ile Türkiye'nin batı şehirleri arasında ciddi anlamda bölgesel gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Bölgesel anlamda geri kalmalarının nedenlerinden birisi de Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı olması gösterilebilir. Bu durum, Iğdır'ın hâlihazırda Nahçıvan ile bağlantısını sağlayan bir sınır kapısı (Dilucu) mevcutken, Kars'ın dış dünyaya açılımındaki tek sınır kapısı olma özelliği taşıyan Doğu Kapı sınır kapısının kapalı olmasından dolayı, bilhassa Kars için daha fazla geçerlidir. Başta sınır ilçesi konumunda olan Akyaka olmak üzere Kars'ın tamamı sınırın kapalı kalmasının ekonomik etkilerini ciddi anlamda hissetmektedir. Sınırın açılmasıyla sınır ticaretinin yanında diğer Kafkasya ülkeleri ve Orta Asya ile daha kısa yollardan yapılacak olan ticari değiş-tokuşlar, bölgedeki dış ticaret hacminin artmasına neden olarak bölgede ekonomik anlamda gelişmelerin ortaya çıkmasına olanak sağlayabilecektir. Ermenistan, çok uygun bir coğrafyada bulunmasına rağmen, uluslararası konjonktür nedeniyle, Kafkasya'da uygulanan ve uygulanacak olan bölgesel ve uluslararası projelerin dışında kalmakta, transit ülke olarak kullanılma şansından da yararlanamamaktadır. Hem Türkiye hem de Ermenistan, demiryollarının sağlayacağı avantajları tam anlamıyla kullanamamaktadır.

Bu çalışmada, istatistiksel veri yetersizliği nedeniyle, sözel anlatım yolu benimsenmiş, ulaşılabilen veriler yardımı ile analiz yapılmıştır. Analizde kullanılan veriler, Ermeni Ulusal İstatistik Servisi, Gürcistan İstatistik Merkezi, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, İslam Konferansı Örgütü, İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınlarından sağlanmıştır. Belirtilmelidir ki Ermenistan ile ilgili verilerle ilgili olarak yayınlar arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ulaştığı sonuçların güvenilirliğinin, dayanan verilerin güvenilirliği ile sınırlı olduğunu vurgulamak gerekir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, Ermenistan ekonomisine genel itibariyle değinildikten sonra, komşu ülke ekonomileriyle (Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye) seçilmiş bazı makroekonomik göstergeler bazında karşılaştırma yapılmaktadır.

İkinci bölümde, Ermenistan'ın coğrafi konumu ve uluslararası ulaşım olanakları incelenerek, Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı ve açık olması durumlarına göre taşıma maliyetleri ve iki ülke arasındaki dış ticaretin fasıllara göre dağılımı ele alınmaktadır.

Son bölümde ise, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda ortaya çıkabilecek olası ekonomik etkiler genel bir çerçevede değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERMENİSTAN EKONOMİSİNİN GENEL YAPISI VE KOMŞU ÜLKE EKONOMİLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde, Ermenistan'ın bazı demografik, makroekonomik ve sektörel değişkenleri hakkında genel bilgiler verilerek, bu değişkenler Ermenistan'ın sınırdış olduğu ülkeler ile karşılaştırılmıştır.

1.1. Ermenistan'ın Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

Bu alt başlıkta, 2003-2008 döneminde Ermenistan'ın nüfusuna ve bu nüfusun kentsel ve kırsal kesime ve Ermenistan'ın bölgelerine göre dağılımına, göç hareketlerine, Gayri Safi Yurt İçi Hasılasına, enflasyon oranlarına, işgücü kaynaklarına, dış ticaretine ve Ermenistan'a yapılan dış yardımlara değinilecektir.

1.1.1. Ermenistan'ın Demografik Göstergeleri

Tablo 1'de Ermenistan nüfusu ve Ermenistan'daki doğal artış oranları hakkında bilgiler sunulmaktadır. Tablodan görüldüğü üzere, 2008 yılının Ocak ayı itibariyle Ermenistan'ın nüfusu 3.230 bin kişidir ve nüfusun diğer yıllarda olduğu gibi % 60'ından fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır. Ayrıca, Kaba doğum oranları, kaba ölüm oranlarına yakın olduğundan doğal artış oranları az bir seviyede gerçekleşmektedir.

Tablo 1: 2003-2008 Döneminde Ermenistan Nüfusu (Bin Kişi)

	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı (%)	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı (%)	Doğal Artış Oranı (%)
2003	2.062	1.148	3.210	64,2	35,8	3,1
2004	2.061	1.150	3.211	64,2	35,8	3,7
2005	2.062	1.153	3.215	64,1	35,9	3,5
2006	2.062	1.156	3.218	64	36	3,2

	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı (%)	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı (%)	Doğal Artış Oranı (%)
2007	2.065	1.157	3.222	64	36	4,1
2008	2.070	1.159	3.230	64,1	35,9	4,2

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009d: 18-20

Tablo 1 incelendiğinde Ermenistan nüfusunun söz konusu dönemin başından itibaren sürekli bir artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır, fakat bu artış beş senelik zaman içinde sadece 20 bin kişi olmuştur. Yani bu süreçte Ermeni nüfusu yaklaşık % 0,06 oranında artmıştır.

Ermeni bölgelerinin nüfuslarının gösterildiği Tablo 2 incelendiğinde başkent Erivan'dan sonra en kalabalık bölgenin ülkenin kuzey kesimlerinde bulunan Lori bölgesi olduğu görülmektedir. Lori bölgesinde bulunan şehirler; Vanadzor, Alaverdi, Spitak, Tashir, Tumanyan, Akhtala, Shamlugh ve Stepanavan'dır. En düşük nüfusa sahip olan bölge ise ülkenin güneydoğusunda bulunan Vayots Dzor bölgesidir. Bölgenin başlıca şehirleri; Yeghegnadzor, Jermuk ve Vayk'tır.

Ermenistan genel itibarıyla dağlık, engebeli ve rakımı yüksek olan bir ülkedir. Bununla birlikte ülkenin kuzey ve batı kesimleri ülkenin diğer alanlarına nazaran rakımı daha düşük olan yerlerdir. Bu bağlamda nüfus bu bölgelerde yoğunlaşmıştır.

Tablo 2: 2003-2008 Döneminde Ermenistan Bölgelerin Nüfusları (Bin Kişi)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Erivan	1.102	1.101,9	1.102,9	1.103,8	1.104,9	1.107,8
Aragatsothn	138,5	138,8	139,1	139,5	140	140,5
Ararat	272,1	272,7	273,4	274,2	275,1	276,5
Armavir	276,8	277,3	278,2	279,2	280,2	281,6
Gegharkunik	238	238,5	239,1	239,4	239,6	240,1
Lori	285	284,5	283,9	283,4	282,7	282
Kotayk	272,4	273,1	274,2	275,1	276,2	277,8
Shirak	282,5	282,2	281,7	281,4	281,3	281
Syunik	152,8	153,1	153	153	152,9	152,8
Vayots Dzor	55,9	55,8	55,9	55,8	55,8	55,8
Tavush	134,3	134,3	134,4	134,4	134,2	134,2

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009d: 18

Tablo 3’te 2003-2008 döneminde Ermenistan’a yapılan göçler ve Ermenistan’dan yapılan göçler hakkında bilgiler yer almaktadır. Söz konusu dönemin her yılında Ermenistan’dan dışarıya göç edenlerin sayısı, Ermenistan’a göç edenlerin sayısından yaklaşık iki kat fazla olmaktadır. Buradan Ermenistan’ın göç veren bir ülke olduğu ortaya çıkmaktadır ki yukarıda değinilen cüzi miktarda nüfus artışının bir sebebi de bu olabilir.

Tablo 3: 2003-2008 Döneminde Ermenistan’daki Göç Hareketleri (Kişi)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Ülke İçerisine Göç Edenlerin Sayısı	9.827	9.662	10.441	9.126	9.795	10.399
Ülke Dışarısına Göç Edenlerin Sayısı	17.448	17.375	18.247	15.844	16.144	16.282

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009e: 110-111

Yukarıda değinildiği üzere, Ermenistan’da doğal artış oranları az bir seviyede gerçekleşmektedir. Öte yandan, Ermenistan’dan dışarıya yapılan göçler, Ermenistan’a yapılan göçlerden daha fazladır. Bu durumlar, Ermenistan nüfusun önemli derecede artmasının önünde bir engel olarak durmaktadır. Beş yıllık süreç içinde Ermenistan nüfusu sadece 20.000 civarında artmıştır.

1.1.2. Ermenistan’ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası

Tablo 4’te 2000-2009 döneminde Ermenistan’daki GSYİH’nın ve Kişi Başına GSYİH’nın (KBGSYİH) yıldan yıla aldığı değerler gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, Ermenistan’ın GSYİH’sı ve KBGSYİH’sı 2000 yılından 2008 yılına kadar sürekli artış göstermektedir. En fazla artış % 44,1 ile 2007 yılında olmuştur. Bu önemli artıştan sonra 2008 yılında GSYİH artış oranı küresel mali krizin de etkisiyle gerileyerek % 29,4 olmuştur. Söz konusu dönemde, 2009 yılının tamamını kapsayan veriler elde bulunmadığı için bu yılı göz önünde bulundurmazsak, en yüksek GSYİH (11916,6 milyon ABD Doları) ve en yüksek KBGSYİH (3689,3 ABD Doları) 2008 yılında meydana gelmiştir. En düşük GSYİH (1911,5 milyon ABD Doları) ve KBGSYİH (502,7 ABD Doları) ise 2000 yılında

meydana gelmiştir. Öte yandan, KBGSYİH, 2000 yılından 2008 yılına kadar yaklaşık % 600 oranında bir artış göstermiştir. Bu artışa neden olarak ise, Ermeni nüfusunda, Ermeni GSYİH'sındaki artış oranı kadar bir artış gerçekleşmemesi gösterilebilir.

Aşağıdaki alt başlıklarda (1.2.1, 1.2.2, ve 1.2.3.) değinileceği üzere, Ermenistan'da temel tarımsal ürünlerinin üretiminin ve temel hayvancılık ürünleri üretiminin artması sonucu olarak tarımsal hasıla artmıştır. Ayrıca, madencilik faaliyetlerinin, elektrik ve su üretim ve dağıtımının, imalat sanayi üretiminin artması ve inşaat sektöründe meydana gelen gelişmelerin sonucu olarak sanayi üretimi de artmıştır. Öte yandan, başta taşımacılık, iletişim ve finansal aracılık sektörleri olmak üzere diğer sektörlerde meydana gelen artışların neticesinde hizmetler sektöründe bir büyüme meydana gelmiştir. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde, Tablo 4'te gösterildiği üzere Ermenistan'da GSYİH sürekli olarak önemli miktarlarda artmıştır.

Tablo 4: 2000-2009 Döneminde Ermenistan'daki GSYİH (Milyon ABD Doları) ve KBGSYİH (ABD Doları)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 ¹
GSYİH	1911,5	2118,4	2366,8	2807,1	3555,1	4900,4	6386,7	9204,7	11916,6	4043,1
Kişi Başına GSYİH	502,7	557,3	736,9	874,1	1106,1	1523	1982,8	2852,9	3689,3	1250,9

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006a: 125; 2009b: 132

1.1.3. Ermenistan'ın Enflasyon Oranları

2006-2008 döneminde Ermenistan'daki fiyatlar genel seviyesinin incelendiği Tablo 5'e göz atıldığında, enflasyon oranının 2007 yılında düştüğü ve 2008 yılında artarak % 4,4'e çıktığı görülmektedir. Söz konusu dönemde enflasyon oranları hiç çift haneli rakamlara çıkmamıştır. Öte yandan ABD Haber Alma Teşkilatı'nın (CIA) yayınladığı The World Factbook'a göre Ermenistan'da 2008 yılı için enflasyon değeri % 9'dur.

¹ 2009 yılının ilk 7 ayını kapsayan verilerdir.

Tablo 5: 2006-2008 Döneminde Ermenistan'daki Enflasyon Oranları (%)

	2006	2007	2008
Enflasyon Oranı	2,2	1,4	4,4

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009c

1.1.4. Ermenistan'daki İşgücü Kaynaklarının Dağılımı

Tablo 6'da 2000-2008 döneminde Ermenistan'daki işgücü kaynakları hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bu tabloya göre 2008 yılında toplam kaynaklar 2.202,6 bin kişi olup bunun 1.192,5 bin kişisi faal nüfusu oluşturmaktadır. Faal nüfustan aklen veya bedenen çalışamaz durumda olanlar ve kendi istekleriyle çalışmamayı tercih eden 74,9 bin kişi çıkarıldığında 2008 yılında Ermenistan'da istihdam edilen işgücü sayısına (1.117,6 bin kişi) ulaşılmaktadır.

Tablo 6: 2000-2008 Döneminde Ermenistan'daki İşgücü Kaynaklarının Dağılımı (Bin Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Kaynaklar	2357,4	2406,2	1976,9	2008,4	2041,5	2072,4	2114,9	2171,4	2202,6
Toplam Faal Nüfus	1447,2	1411,7	1240,1	1232,4	1196,5	1195,8	1181,3	1184,3	1192,5
Toplam İstihdam	1277,7	1264,9	1106,4	1107,6	1081,7	1097,8	1092,4	1101,5	1117,6
İşsiz Sayısı	169,5	146,8	133,7	124,8	114,8	98	88,9	82,8	74,9
Toplam Faal Olmayan Nüfus	910,2	994,5	736,8	776	845	876,6	933,6	987,1	1010,1

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 24-25; 2009c: 24-25

Tablo 6'daki bilgileri kullanarak oluşturulan Tablo 7, 2000-2008 döneminde Ermenistan ekonomisindeki işsizlik oranlarını göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere 2002 yılından itibaren Ermenistan'daki işsizlik oranı azalmaktadır ve 2008 yılında 6,2'ye düşerek 2000 yılındaki değerinin yaklaşık olarak yarısı kadar bir değer almaktadır.

Tablo 7: 2000-2008 Döneminde Ermenistan'daki İşsizlik Oranları (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İşsizlik Oranı	11,7	10,3	10,7	10,1	9,5	8,1	7,5	6,9	6,2

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 24-25; 2009c: 24-25

2000-2008 döneminde işgücünün sektörlere göre dağılımının gösterildiği Tablo 8 incelendiğinde söz konusu dönemde tarım sektöründe çalışanların sayısı diğer iki sektöre nazaran daha fazladır. Hizmetler sektöründe çalışanların sayısı tarım sektöründe çalışanların sayısına yakinken, sanayi sektöründe çalışanların sayısı tarım sektöründe çalışanların sayısından bir hayli azdır.

Tablo 8: 2000-2008 Döneminde İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı (Bin Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarım	566,7	570	500,8	509	507,1	507,6	504,3	506,7	493,6
Sanayi	226,2	210,8	179,2	175,8	165,3	169,2	170,6	166,1	188
Hizmetler	484,8	484,1	426,4	422,8	409,3	421	417,5	428,5	436
Toplam	1.277,7	1.264,9	1.106,4	1.107,6	1.081,7	1.097,8	1.092,4	1.101,5	1.117,6

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 26; 2009c: 26-27

1.1.5. Ermenistan'ın Dış Ticareti

Ermenistan'ın, 2000-2008 döneminde, dış ticaretine ilişkin verilere Tablo 9'da değinilmiştir.

Tablo 9: 2000-2008 Döneminde Ermenistan'ın Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	İhracat/ İthalat (%)	Dış Ticaret Hacmi/GSYİH (%)	Kişi Başına İhracat (\$)	Kişi Başına İthalat (\$)
2000	300	884	34	62	93,1	274,1
2001	341	877	39	57,5	106,3	272,8
2002	505	987	51,2	63	157,2	307,2
2003	685	1.279	53,6	70	213,5	398,5
2004	722	1.350	53,6	58,3	225,1	420,4
2005	973	1.801	54,1	56,6	302,8	560,2
2006	985	2.191	45	49,7	306,1	680,7

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	İhracat/ İthalat (%)	Dış Ticaret Hacmi/GSYİH (%)	Kişi Başına İhracat (\$)	Kişi Başına İthalat (\$)
2007	1.100	3.267	35,3	48	357,5	1.013,9
2008	1.000	4.426	23,9	46	327,2	1.370,3

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2007a: 22; 2009f: 24

Tablodan görüldüğü üzere 2000-2008 döneminde, Ermenistan'ın ihracatında 2008 yılına kadar, her geçen yıl bir artış gerçekleştiğini, 2008 yılında ise bir önceki yıla nazaran bir azalış gösterdiğini görülmektedir. İthalatında ise 2001 yılından itibaren sürekli olarak bir artış meydana gelmektedir.

Diğer taraftan, ihracatın ithalatı karşılama oranının en fazla olduğu yıl, %54,1 ile 2005 yılı iken, en az olduğu yıl, 23,9 ile 2008 yılıdır. Söz konusu oran 2005 yılına kadar sürekli artarken, 2005 yılından itibaren sürekli düşmektedir. Bu düşüşe neden olarak ise, Ermenistan'ın doğu ve batı sınırlarının kapalı olması nedeniyle yeterince ihracat yapamaması gösterilebilir. Buradan hareketle, Ermenistan'ın kapalı olan sınırlarının açılması kendisine, yeni ve uygun ihracat pazarları bulmasını sağlayabilir.

2008 yılında ihracatın düştüğü yukarıda belirtilmişti. Bu duruma neden olarak söz konusu yılda yaşanan küresel mali kriz gösterilebilir. İhracatın düşmesiyle dış ticaret açığı daha da artmıştır. Öte yandan, yine ihracatın düşmesine paralel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranında da bir düşüş gözlemlenmiştir.

Ermenistan'ın 2000-2007 döneminde dünya genelinde yapılan toplam ihracattaki payı sırasıyla; % 0,004 ile % 0,009 arasında değişmektedir. İthalattaki payı ise 2007 yılı hariç dönemin her yılında % 0,01 iken 2007 yılında % 0,02'dir (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2009)

Dış ticaret hacmi/GSYİH oranı, ülkede dış ticaretin yerini değerlendirme imkânı tanımaktadır. Bu bağlamda 2000-2008 döneminde dış ticaretin, Ermenistan ekonomisi için ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hatta söz konusu oran, 2003 yılında % 70'lere kadar çıkmıştır. Bu oran Ermenistan'ın dış ticarete bağımlılığının ne kadar fazla

olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan dış ticarete bu kadar bağımlı olan bir ülkenin hem doğu hem de batı sınırlarının kapalı olması bu durumla tezatlık oluşturmaktadır.

Dış ticaretin ekonomideki ağırlığını değerlendirmek için üzerinde durulacak bir başka gösterge kişi başına ihracat ve ithalat değerleridir (Şahin, 2007: 392). Bu bağlamda Tablo 9 incelenmeye devam edildiğinde, 2000-2008 döneminde dönem başındaki kişi başına ihracat (93,1 ABD Doları) ve ithalat (274,1 ABD doları) değerleri önemli bir artış göstererek dönemin sonunda sırasıyla 327,2 ve 1370,3 ABD doları seviyesine ulaşmıştır.

Bu gelişmelere rağmen Ermenistan'a ait kişi başına ortalama ihracat ve ithalat değerleri Orta Gelirli Ülkeler (OGÜ) ortalamasının da gerisinde kalmaktadır. OGÜ'lerin 2004 yılı itibariyle kişi başına ortalama ihracat ve ithalat değerleri sırasıyla 487,5 ve 557,9 ABD Dolarıdır (Şahin, 2007: 393). Tablo 9'da görüldüğü üzere söz konusu değerler 2004 yılı için Ermenistan'da sırasıyla 225,1 ve 420,4 ABD Dolarıdır.

1.1.5.1. Ermenistan'ın Fasıllara Göre Dış Ticareti

Bu alt başlıkta 2005 ve 2008 yıllarında Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatın içeriği hakkında, yani söz konusu dönemde Ermenistan'ın ne ihraç ettiğine ve ithal ettiğine dair bilgiler sunulacaktır.

Bu konuya ilişkin tablo EK : 1'de sunulmaktadır. Bu bağlamda EK : 1'de görüldüğü üzere, 2005 yılında Ermenistan'ın toplam dış ticaret hacmi 2.775 milyon ABD Dolarıdır. Bunun, 973 milyon ABD Dolarlık kısmı Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihracat iken, geriye kalan 1.802 milyon ABD Dolarlık kısmı ise Ermenistan'ın yapmış olduğu ithalattır. 2005 yılında Ermenistan'ın yapmış olduğu ihracat ve ithalat incelediğinde; Ermenistan'ın tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar (336 milyon ABD Doları), demir ve çelik (243 milyon ABD Doları) ve meşrubat, alkollü içkiler ve sirkedir (84 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; inciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar (347 milyon ABD Doları), mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar (264 milyon ABD Doları) ve kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçalarıdır (156 milyon ABD Doları).

Öte yandan, 2008 yılında Ermenistan'ın toplam dış ticaret hacmi 5.483 milyon ABD Dolarıdır. Bunun, 1.057 milyon ABD Dolarlık kısmı Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihracat iken, geriye kalan 4.426 milyon ABD Dolarlık kısmı ise Ermenistan'ın yapmış olduğu ithalattır. 2008 yılında Ermenistan'ın yapmış olduğu ihracat ve ithalat incelediğinde; Ermenistan'ın tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; demir ve çelik (214 milyon ABD Doları), inciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar (173 milyon ABD Doları) ve meşrubat, alkollü içkiler ve sirkedir (145 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar (644 milyon ABD Doları), motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri (548 milyon ABD Doları) ve kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçalarıdır (361 milyon ABD Doları).

Görüldüğü üzere, 2005 ve 2008 yılında, Ermenistan'ın fasıllara göre dış ticaretinin ihracat açısından içeriğinde bir değişiklik olmamış, sadece tutar olarak bir değişiklik meydana gelmiştir. İthalatta ise, 2005 yılından farklı olarak 2008 yılında, inciler kıymetli taş ve metal ürünleri, madeni paralar fasılının yerini motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri almıştır.

1.1.5.2. Ermenistan'ın Dış Ticaret Ortakları

Tablo 10'da görüldüğü üzere, 2005-2008 döneminde Ermenistan'ın en önemli ihracat ve ithalat ortakları Almanya ve Rusya olmuştur.

Tablo 10: 2005-2008 Döneminde Ermenistan'ın Dış Ticaret Ortakları

Yıllar	İhracat			İthalat		
	Ülke	Tutar (Bin \$)	Pay (%)	Ülke	Tutar (Bin \$)	Pay (%)
2005	Almanya	152.108	15,6	Rusya	242.632,4	13,4
	Hollanda	133.110,4	13,6	Belçika	144.254,1	8
	Belçika	125.598,3	12,7	Almanya	141.255,8	7,8
	Rusya	119.004,2	12,2	Ukrayna	125.390,4	6,9
	İsrail	112.240,6	11,5	Türkmenistan	113.528,4	6,3
	ABD	62.219,1	6,3	ABD	111.310,6	6,1
	Virjin Adaları	47.295,4	4,85	İsrail	103.796,9	5,7
	Gürcistan	46.862,9	4,80	İran	89.166,6	4,9

	İhracat			İthalat		
	Ülke	Tutar (Bin \$)	Pay (%)	Ülke	Tutar (Bin \$)	Pay (%)
2006	Almanya	148.027	15	Rusya	304.170,8	13,8
	Hollanda	126.946	12,8	Ukrayna	163.194,1	7,4
	Rusya	121.155,6	12,2	Kazakistan	159.418,3	7,2
	Belçika	108.846,4	11	Almanya	145.334,5	6,6
	İsrail	87.447,6	8,8	Belçika	119.977,7	5,4
	İsviçre	72.099,5	7,3	İran	114.399,5	5,2
	ABD	65.055,7	6,6	Çin	111.074,2	5
	Gürcistan	56.648,8	5,7	ABD	106.271,3	4,8
2007	Rusya	201.542,5	17,4	Rusya	720.440,4	22
	Almanya	169.676,9	14,7	Ukrayna	251.787,1	7,7
	Hollanda	156.007,4	13,5	Almanya	221.144,6	6,7
	Belçika	100.223	8,6	Çin	194.762,8	5,9
	Gürcistan	87.868,9	7,6	Fransa	150.217,2	4,5
	ABD	51.400,3	4,4	ABD	144.995,7	4,4
	İsviçre	49.255,9	4,2	İran	141.663	4,3
	Bulgaristan	46.927,6	4	Türkiye	130.631,3	3,9
2008	Rusya	208.174,9	19,6	Rusya	851.172,5	19,2
	Almanya	183.710,5	17,3	Çin	382.155,9	8,6
	Hollanda	130.920,8	12,3	Ukrayna	314.841,8	7,1
	Belçika	89.588,9	8,4	Türkiye	268.187,3	6
	Gürcistan	81.813,6	7,7	Almanya	255.221,9	5,7
	Bulgaristan	59.574,1	5,6	ABD	218.755,4	4,9
	ABD	52.831,1	4,9	İran	202.991,2	4,5
	Birleşik Krallık	40.840,9	3,8	Japonya	168.859,7	3,8

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 24-28.

Tablo 10’da görüldüğü üzere Ermenistan’ın 2005 ve 2006 yıllarında tutar olarak en çok Almanya’ya ihracat gerçekleştirmiştir (sırasıyla 152 milyon ABD Doları ve 148 milyon ABD Doları). Söz konusu yıllarda yapılan bu ihracat, Ermenistan’ın toplam ihracatının sırasıyla % 15,6 ve % 15’ini oluşturmaktadır. 2007 ve 2008 yıllarında Almanya’nın yerini Rusya almıştır. Ermenistan, Rusya’ya sırasıyla 242 milyon ABD Doları ve 208 milyon ABD Dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir ve bu ihracat, Ermenistan’ın toplam ihracatının sırasıyla % 17,4 ve % 19,6’sını oluşturmaktadır.

İthalat açısından değerlendirme yapıldığında; Ermenistan’ın 2005-2008 döneminde en önemli ticaret ortağı Rusya olmuştur. Söz konusu dönemde Ermenistan, Rusya’dan sırasıyla 242, 304, 720 ve 851 milyon ABD Dolarlık ithalat yapmıştır. Görüldüğü üzere

Ermenistan'ın Rusya'dan yaptığı ithalat söz konusu dönemde her geçen yıl artmaktadır. Yapılan bu ithalat, Ermenistan'ın toplam ithalatının sırasıyla % 13,4, % 13,8, % 22 ve % 19,2'sini oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat açısından değerlendirme yapıldığında; Türkiye, 2007 yılına kadar Ermenistan'ın en çok ithalat yaptığı ilk sekiz ülke arasında yer almazken, 2007 yılından itibaren ilk sekiz ülke arasına girmiştir. 2007 yılında Ermenistan, yaptığı toplam ithalatın % 3,9'unu Türkiye'den gerçekleştirirken, 2008 yılında söz konusu oran % 6'ya çıkmıştır.

Ermenistan'ın, 2002-2008 döneminde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve AB ile olan dış ticaretine ilişkin bilgiler Tablo 11'de sunulmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere 2002-2008 döneminde, BDT ülkelerinin Ermenistan dış ticareti içindeki payı genel itibariyle artan bir seyir göstermektedir. Aynı durum AB ülkelerinin Ermenistan dış ticareti içindeki payı için de söylenebilir. Tablo incelendiğinde AB ülkelerinin Ermenistan'ın dış ticareti içindeki payının, dönemin her yılında BDT ülkelerinin payından daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca BDT ülkeleri ve AB ülkelerinin Ermenistan'ın dış ticareti içindeki payları toplandığında, söz konusu oran, hiçbir yıl % 50'nin altına düşmemiştir ve hatta 2007 yılında % 70,8'lere kadar çıkmıştır. Buradan BDT ve AB ülkelerinin, Ermenistan dış ticareti içinde ne kadar önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ermenistan'ın BDT ülkeleri arasında en önemli ticaret ortağı Rusya iken, AB ülkeleri arasında en önemli ticaret ortağı ise Almanya'dır.

Tablo 11: Ermenistan'ın BDT ve AB Ülkeleri ile Arasındaki Dış Ticaret Hacminin Ermenistan Dış Ticareti İçindeki Payları (%)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
BDT Ülkeleri	26,6	20,8	24,6	25,5	28,6	32,4	29,9
AB Ülkeleri	30,3	33,2	28,8	34,5	38,3	38,4	35,2

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 56-79

1.1.5.3. Ermenistan'ın Komşuları ve Seçilmiş Bazı Ülkeler ile Dış Ticareti

Çalışmanın bu bölümünde Ermenistan'ın, komşu olduğu ülkeler ve dış ticaretinde önemli paya sahip olan ülkeler ile arasındaki dış ticaret hacmi ve bu ülkeler ile olan dış ticaretin fasıllara göre dağılımı incelenecektir.

1.1.5.3.1. Ermenistan'ın Komşuları İle Dış Ticareti

Bu alt başlıkta Ermenistan'ın kuzey komşusu Gürcistan, güney komşusu İran ve batı komşusu Türkiye ile arasındaki dış ticareti incelenecektir. Bu inceleme yapılırken Ermenistan'ın Gürcistan ve İran ile arasındaki fasıllara göre dış ticarete değinilecek, Ermenistan ve Türkiye arasındaki fasıllara göre dış ticarete ilişkin verilere 2.2.4.4.1. numaralı alt başlıkta yer verilecektir.

2006-2008 döneminde Ermenistan'ın komşularıyla olan dış ticaret bilgilerinin gösterildiği Tablo 12'de görüldüğü üzere, 2006 ve 2007 yıllarında Ermenistan ve İran arasındaki ticaret hacmi, Ermenistan'ın, Türkiye ve Gürcistan ile olan ticaret hacmine nazaran daha fazladır. 2008 yılında ise İran'ın yerini Türkiye almıştır. Söz konusu ticaret hacmi, (270 milyon ABD Doları) 2006-2008 döneminde Ermenistan'ın komşularıyla gerçekleştirdiği ticaret arasında en yüksek olanıdır. Ayrıca 270 milyon ABD Dolarlık ticaret hacmi, Türkiye ile Ermenistan arasında 2000 yılından beri gerçekleşen en yüksek ticaret hacmidir. Bu ticaret hacminin büyük bir çoğunluğunu Türkiye'nin Ermenistan'a olan ihracatı oluşturmaktadır. Bu ticaret, iki ülke arasındaki sınırın kapalı olmasından dolayı, Gürcistan toprakları vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. İki ülke arasındaki sınırın açılması durumunda söz konusu dış ticaret hacmi daha da artabilecektir. Ayrıca söz konusu dönemde Ermenistan'ın komşuları arasında, sadece Gürcistan'a gerçekleştirdiği ihracat bu ülkeden gerçekleştirdiği ithalattan yüksektir. Diğer komşuları söz konusu olduğunda ithalat değeri, ihracat değerinden sürekli yüksek çıkmaktadır.

Tablo 12: 2006-2008 Döneminde Ermenistan'ın Komşularıyla Arasındaki Dış Ticareti
(Bin ABD Doları)

	2006			2007			2008		
	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
Türkiye	2370	95423	97793	3033	130631	133664	1851	268187	270038
İran	29642	114399	144041	38507	141663	180170	25056	202991	228047
Gürcistan	54648	35462	90110	87869	46334	134203	81813	49379	131192

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 24-26.

Ermenistan'ın, doğu komşusu olan Azerbaycan ile aralarında Yukarı-Karabağ anlaşmazlığından dolayı ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu ciddi sorunlardan dolayı iki ülke arasında hiçbir bağ bulunmadığından aralarında ticaret de yapılamamaktadır. Ticari akışın varlığı hakkında hiçbir resmi kayıt da bulunmamaktadır (Gültekin, 2002: 4).

1.1.5.3.1.1. Gürcistan İle Dış Ticareti

2008 yılında Ermenistan ve Gürcistan arasındaki dış ticaretin fasıllara göre dağılımına ilişkin veriler EK : 2'de sunulmaktadır. Ekte görüldüğü üzere, 2008 yılında Gürcistan ile Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin 131 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. Bunun 81 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın Gürcistan'a gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 49 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın Gürcistan'dan yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın Gürcistan'a olan ihracatı ve Gürcistan'dan olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın Gürcistan'a tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento (38 milyon ABD Doları), kahve, çay, paraguay çayı ve baharat (12 milyon ABD Doları) ve cam ve eşyalardır (7 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın Gürcistan'dan tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu (9 milyon ABD Doları), ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü (6 milyon ABD Doları) ve demir ve çeliktir (3 milyon ABD Doları).

1.1.5.3.1.2. İran İle Dış Ticareti

2008 yılında Ermenistan ve İran arasındaki dış ticaretin fasıllara göre dağılımına ilişkin veriler EK : 3'te sunulmaktadır. Ekte görüldüğü üzere, 2008 yılında İran ile Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin 228 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. Bunun 25 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın İran'a gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 202 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın İran'dan yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın İran'a olan ihracatı ve İran'dan olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın İran'a tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; alüminyum ve alüminyum eşyalar (7 milyon ABD Doları), demir ve çelik (2 milyon ABD Doları) ve inorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşiklerdir (2 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın İran'dan tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar (49 milyon ABD Doları), demir ve çelik (22 milyon ABD Doları) ve plastik ve plastikten mamul eşyadır (18 milyon ABD Doları).

1.1.5.3.1.3. Türkiye İle Dış Ticareti

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaret, iki ülke arasındaki sınırın kapalı olmasından dolayı büyük ölçüde Gürcistan üzerinden yapılmaktadır. Bu ticarete sınırların kapalı olmasından dolayı, Kars'taki Doğu Kapı sınır kapısı ve Iğdır'daki Alican sınır kapısı kullanılamamaktadır. Gürcistan üzerinden yapılan bu ticaretin ayrıntıları Tablo 13 ve Tablo 14'te gösterilmektedir. Tablo 13'te Ermenistan'ın 2000-2008 döneminde Türkiye'ye yaptığı ihracatın miktar ve tutar olarak ne kadar olduğu gösterilmektedir. 2002-2008 döneminde iki ülke arasındaki fasıllara göre dış ticaret EK : 7, EK : 8, EK :9, EK : 10, EK :11, EK : 12 ve EK : 13'te sunulmaktadır.

Tablo 13: 2000-2008 Döneminde Ermenistan'ın Türkiye'ye Yaptığı İhracat

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Miktar (Ton)	3593	2120	2805	3205	12405	16213	5235	4085	3778
Tutar (Bin \$)	1527	1130	1435	1154	2021	2473	2370	3033	1851

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 187-189

Tablo 13'te görüldüğü üzere, 2000-2008 döneminde Ermenistan, Türkiye'ye miktar olarak en fazla ihracatını 16213 ton ile 2005 yılında gerçekleştirirken, söz konusu bu dönem içerisinde gerçekleştirdiği ihracattan elde ettiği en fazla gelir ise 3.033 bin ABD Doları ile 2007 yılıdır.

Tablo 14'te ise Ermenistan'ın 2000-2008 döneminde Türkiye'den yaptığı ithalatın miktar ve fiyat olarak ne kadar olduğunu gösterilmektedir.

Tablo 14: 2000-2008 Döneminde Ermenistan'ın Türkiye'den Yaptığı İthalat

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Miktar (Ton)	37042	46174	56453	64021	83017	99553	108441	129991	167839
Tutar (Bin \$)	40462	33756	38232	36731	44804	66928	95423	130631	268187

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 187-189

Tablo 14'te görüldüğü üzere, 2000-2008 döneminde, Ermenistan, Türkiye'den miktar olarak en fazla ithalatını 167.839 ton ile 2008 yılında gerçekleştirirken, söz konusu dönem içerisinde yaptığı bu ithalata en fazla ödemeyi de 268.187 bin ABD Doları ile 2008 yılında yapmıştır.

Ermenistan'ın 2000-2008 döneminde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatın, söz konusu dönemde kendisinin gerçekleştirdiği toplam ihracatı içindeki payı % 0,17 ve % 0,51 arasında değişmektedir. Türkiye'nin 2000-2008 döneminde Ermenistan'dan yaptığı ithalatın, söz konusu dönem içerisinde Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı ise % 0,0009 ve % 0,002 arasında değişmektedir. Öte yandan, Ermenistan'ın 2000-2008 döneminde Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalatın toplam ithalatı içindeki payı % 2,8 ve % 6 arasında değişmektedir. Türkiye'nin 2000-2008 döneminde Ermenistan'a yaptığı ihracatın, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı ise % 0,07 ve % 0,20 arasında değişmektedir.

2000-2008 döneminde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi incelendiğinde 2000 yılı ile 2005 yılı arasında dalgalı bir seyir ile karşılaşılmaktadır. 2005 yılından itibaren ise iki

ülke arasındaki dış ticaret hacmi sürekli artarak 2008 yılında söz konusu dönemin en yüksek seviyesine ulaşmaktadır (270 milyon ABD Doları).

1.1.5.3.2. Ermenistan'ın Seçilmiş Bazı Ülkeler ile Dış Ticareti

Bu alt bölümde Ermenistan'ın Rusya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Almanya ile arasındaki dış ticarete ve bu dış ticaretin fasıllara göre dağılımına değinilecektir. Rusya'nın seçilmesinin nedeni, Ermenistan'ın hemen her konuda Rusya'ya olan bağımlılığıdır. ABD'nin seçilmesinin nedeni, ABD'deki Ermeni Diasporasının etkinliğidir. Almanya'nın seçilmesinin nedeni ise Almanya'nın AB ülkeleri arasında Ermenistan'ın en önemli ticaret ortağı olmasıdır.

1.1.5.3.2.1. Rusya İle Dış Ticareti

2008 yılında Ermenistan ve Rusya arasındaki dış ticaretin fasıllara göre dağılımına ilişkin veriler EK : 4'te sunulmaktadır. Bu bağlamda, 2008 yılında Rusya ile Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin 1.060 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. Bunun 208 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın Rusya'ya gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 852 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın ABD'den yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın Rusya'ya olan ihracatı ve Rusya'dan olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın Rusya'ya tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; meşrubat, alkollü içkiler ve sirke (121 milyon ABD Doları), inciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar (32 milyon ABD Doları) ve elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçalarıdır (8 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın Rusya'dan tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar (286 milyon ABD Doları), motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri (87 milyon ABD Doları) ve hububatdır (79 milyon ABD Doları).

1.1.5.3.2.2. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) İle Dış Ticareti

2008 yılında Ermenistan ve ABD arasındaki dış ticaretin fasıllara göre dağılımına ilişkin veriler EK : 5'te sunulmaktadır. Bu bağlamda, 2008 yılında ABD ile Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin 271 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. Bunun 53 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın ABD'ye gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 218 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın ABD'den yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın ABD'ye olan ihracatı ve ABD'den olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın ABD'ye tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; alüminyum ve alüminyum eşyalar (21 milyon ABD Doları), inciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar (18 milyon ABD Doları) ve tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddelerdir (2 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın ABD'den tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri (54 milyon ABD Doları), mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar (35 milyon ABD Doları) ve etler ve yenilen sakatattır (27 milyon ABD Doları).

1.1.5.3.2.3. Almanya İle Dış Ticareti

2008 yılında Ermenistan ve Almanya arasındaki dış ticaretin fasıllara göre dağılımına ilişkin veriler EK :6'da sunulmaktadır. Ekte görüldüğü üzere, 2008 yılında Almanya ile Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin 438 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. Bunun 183 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın Almanya'ya gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 255 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın Almanya'dan yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın Almanya'ya olan ihracatı ve Almanya'dan olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın Almanya'ya tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; demir ve çelik (80 milyon ABD Doları), bakır ve bakırdan eşyalar (63 milyon ABD Doları) ve diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşyalardır (19 milyon ABD Doları). Ermenistan'ın Almanya'dan tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; motorlu kara taşıtları, traktör,

bisiklet, motosiklet ve diğerleri (130 milyon ABD Doları), kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları (34 milyon ABD Doları) ve eczacılık ürünleridir (8 milyon ABD Doları).

1.1.6. Ermenistan’a Yapılan Dış Yardımlar

2007 yılında yaklaşık 9,3 milyar ABD Doları GSYİH’ya sahip olan Ermenistan’a, Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi Eşbaşkanı Kaan Soyak ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bilgiye göre, 2007 yılında dünya üzerinde yaşayan yaklaşık yedi milyon Diaspora Ermenisi tarafından 1 milyar ABD Doları civarında bir para gönderilmiştir. Öte yandan, ABD, 1993 yılından beri Ermenistan’a yaklaşık 2 milyar ABD Doları yardım yapmıştır. Bunun % 85’i insani yardımlardır (Background Note: Armenia, 2009, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm>). 9,3 milyar ABD Doları GSYİH’sı olan bir ülke için bu büyüklükteki yardımlar çok büyük önem arz etmektedir. 2007 yılında yapılan yardımlar Ermenistan’ın söz konusu yıldaki GSYİH’sının yaklaşık olarak % 11’ine denk gelmektedir. Bu büyük miktardaki yardımlara gerek duyulmasının en büyük nedeni ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardır. Bu ekonomik sıkıntılarının kaynaklarından biri ise Ermenistan’ın doğu ve batı sınırlarının kapalı olması gösterilebilir. Ermenistan’ın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sınırlarının açılması, ülkeyi ekonomik anlamda rahatlayabilecek ve ülke dış yardımlara daha az muhtaç hale gelebilecektir.

AB, 1991-2006 döneminde Ermenistan’a 380 milyon Euro’nun üstünde yardım yapmıştır. Bu yardımların 120 milyon Euro’su insani yardımlar, 121 milyon Euro’su gıda güvenliği, 29 milyon Euro’su Metamor Nükleer Güç Santralinin güvenliğinin artırılması, 40 milyon Euro’su 2002-2005 döneminde yoksulluğun azaltılması, 1,3 milyon Euro’su araştırma ve eğitim ağlarının geliştirilmesi için yapılmıştır. Ayrıca, söz konusu dönemde Ermenistan’a 58 milyon Euro değerinde Makro-Finansal yardım yapılmıştır. Son olarak da 2006 yılında Ermenistan’a Bağımsız Devletler Topluluğu İçin Teknik Yardım (TACIS) programı kapsamında 17 milyon Euro’luk bir yardım sağlanmıştır (European Union, 2007b: 13-14). Bu yardımlardan 1991-2000 dönemini kapsayanlar, Tablo 15’te gösterilmektedir.

Tablo 15: 1991-2000 Döneminde Avrupa Birliği'nin Ermenistan'a Yaptığı Bağışlar (Euro)

	Yapılan Bağışların Tutarı
TACIS Programı Kapsamında Yapılan Yardımlar	68.900.000
Nükleer Güvenlik	22.000.000
Avrupa Komisyonu İnsani Yardım Ofisi	85.700.000
Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu	50.200.000
Gıda Güvenliği	51.000.000
Ayrıcalıklı İnsani Yardımlar	8.000.000
Ayrıcalıklı Finansal Destekler	12.000.000
1998'deki Rusya Krizi İçin Yapılan Yardımlar	1.500.000
Toplam	299.300.000

Kaynak: Bocutoğlu, 2005: 78

Tabloda görüldüğü üzere, AB söz konusu dönemde Ermenistan'a 299,3 milyon Euro'luk bir yardımda bulunmuştur. En fazla yardım, 85,7 milyon Euro ile Avrupa Komisyonu İnsani Yardım Ofisi (AKİYO) tarafından yapılmıştır. AKİYO'yu, 68,9 milyon Euro ile TACIS Programı kapsamında yapılan yardımlar ve 51 milyon Euro ile gıda güvenliği kapsamında yapılan yardımlar izlemektedir.

2007-2010 döneminde AB'nin Ermenistan'a yaptığı destekler ise Tablo 16'da gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, AB 2007-2010 döneminde Ermenistan'a demokratik yapının ve iyi yönetişimin güçlendirilmesi, düzenleyici reformların ve idari kapasitenin oluşturulması ve yoksulluğun azaltılması amaçlı olarak 98,4 milyon Euro yardımda bulunmuştur. Söz konusu yardımların arasında en çok yardım, 39,36 milyon Euro ile yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak yapılmıştır.

Tablo 16: 2007-2010 Döneminde Ulusal Gösterge Programı Çerçevesinde AB Tarafından Ermenistan'a Yapılan Destekler

Desteklerin Amaçları	Tutar (Milyon Euro)
Demokratik Yapının ve İyi Yönetişimin Güçlendirilmesi	29.52
Düzenleyici Reformların ve İdari Kapasitenin Oluşturması	29.52
Yoksulluğun Azaltılması	39.36

Kaynak: European Union, 2007a: 4

Tablo 17’de ise 2007-2010 döneminde Dünya Bankası aracılığıyla Ermenistan’da yapımına başlanan projeler gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, söz konusu dönemde Dünya Bankası, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ve Uluslararası Kalkınma Birliği aracılığıyla Ermenistan’a yaklaşık olarak 318 milyon ABD Doları kredi kullandırmıştır. Öte yandan, söz konusu projelerin içerikleri de göz önünde bulundurulduğunda, Ermenistan’ın altyapı yatırımları, eğitim, sağlık, kamu sektörünün modernizasyonu, sosyal yatırım ve koruma, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere finansman sağlanması, tarımsal kalkınma ve adalet gibi alanlarındaki ihtiyaçlarını kendisinin karşılayamadığı, bu ihtiyaçlarını dışarıdan destek alarak karşıladığı görülmektedir. Bu bağlamda Ermenistan, dış desteklere muhtaç bir ülke olarak düşünülebilir. Bu durumda olmasının nedenlerinden biri olarak doğu ve batı sınırlarının kapalı olması nedeniyle Ermenistan ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durum gösterilebilir. Bu bağlamda, Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının açılması Ermenistan’ın komşularıyla direkt olarak bağlantı sağlayacak olması nedeniyle, ekonomisini birkaç yıl içerisinde rahatlatarak dışarıdan aldığı desteklerle gerçekleştirebildiği bu projelerin bir kısmını kendisinin gerçekleştirebilmesine olanak sağlayabilecektir.

Tablo 17: 2007-2010 Döneminde Ermenistan'da Dünya Bankası Aracılığıyla İle Onaylanan Projeler

Proje Adı	Proje Destekçileri	Projenin Maliyeti	Onay Tarihi	Kapanış Tarihi
Kamu Sektörünün Modernleştirilmesi Projesi	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	9.000.000	16 Mart 2010	31 Temmuz 2015
	Ermenistan	2.540.000		
	<i>Toplam</i>	<i>11.540.000</i>		
Sosyal Yatırım Fonu İçin Ek Finansman Projesi	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	7.000.000	25 Şubat 2010	-
	Yerel Yetkililer	363.000		
	Ermenistan	1.237.000		
	<i>Toplam</i>	<i>8.600.000</i>		

Proje Adı	Proje Destekçileri	Projenin Maliyeti	Onay Tarihi	Kapanış Tarihi
Sosyal Koruma İdaresi İçin Ek Finansman Projesi	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	5.000.000	25 Şubat 2010	-
	Ermenistan	556.000		
	<i>Toplam</i>	<i>5.556.000</i>		
Karayollarının Düzeltilmesi Projesi	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	36.600.000	27 Ağustos 2009	-
	Ermenistan	9.120.000		
	<i>Toplam</i>	<i>45.720.000</i>		
Sulama Altyapısının İyileştirilmesi Projesi	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	30.000.000	28 Temmuz 2009	30 Haziran 2011
	Ermenistan	6.330.000		
	<i>Toplam</i>	<i>36.330.000</i>		
Eğitim Kalitesi ve Uyumluluğu Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	25.000.000	22 Mayıs 2009	30 Kasım 2014
	Ermenistan	6.260.000		
	<i>Toplam</i>	<i>31.260.000</i>		
Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Finansman Sağlama Projesi	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	50.000.000	24 Şubat 2009	28 Şubat 2011
Sosyal Yatırım Fonu Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	8.000.000	24 Şubat 2009	-
	Yerel Yetkililer	700.000		
	Ermenistan	1.600.000		
	<i>Toplam</i>	<i>10.300.000</i>		
Karayollarının Düzeltilmesi Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	25.000.000	24 Şubat 2009	31 Aralık 2011
	Ermenistan	5.400.000		
	<i>Toplam</i>	<i>30.400.000</i>		
Kırsal Alanlardaki Küçük Ölçekli İşletmeler İçin Tarımsal Kalkınma Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	2.000.000	24 Şubat 2009	-
	Ermenistan	100.000		
	<i>Toplam</i>	<i>2.100.000</i>		
Jeotermal Projesi	Küresel Çevre Fonu	1.500.000	24 Şubat 2009	30 Nisan 2011
	Ermenistan	300.000		
	<i>Toplam</i>	<i>1.800.000</i>		

Proje Adı	Proje Destekçileri	Projenin Maliyeti	Onay Tarihi	Kapanış Tarihi
Belediye Su ve Atık Su Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	20.000.000	30 Ekim 2008	-
	Ermenistan	2.000.000		
	<i>Toplam</i>	<i>22.000.000</i>		
Sağlık Sistemi Modernizasyon Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	22.000.000	8 Mart 2007	31 Aralık 2012
	Yerel Topluluklar	150.000		
	Ermenistan	7.170.000		
	Ermenistan'ın Yerel Kaynakları	300.000		
	<i>Toplam</i>	<i>29.620.000</i>		
Yargı Reformu Projesi	Uluslararası Kalkınma Birliği	22.500.000	8 Mart 2007	31 Aralık 2012
	Japonya Maliye Bakanlığı	3.000.000		
	Ermenistan	7.192.000		
	<i>Toplam</i>	<i>32.690.000</i>		

Kaynak: Active Projects (t.y.), <http://go.worldbank.org/LE66HEVT80>

Özetlenecek olursa, Diaspora Ermenistan'a her yıl yardım yapmakta ve bu yardımlar, ortalama 1 milyar ABD Doları olmaktadır. Öte yandan ABD de Ermenistan'a her yıl yardım yapmaktadır. 1993 yılından beri yapılan yardımların tutarı yaklaşık olarak 2 milyar ABD Doları olmuştur. AB'nin Ermenistan'a yaptığı yardımlara bakılacak olursa; bu yardımların tutarı 1991-2006 aralığında 380 milyon Euro civarındadır. Öte yandan, AB 2007-2010 dönemi için Ermenistan'a 98,4 milyon Euro yardımda bulunmuştur. Son olarak 2007-2010 dönemi için Dünya Bankası Ermenistan'a yaklaşık olarak 318 milyon ABD Doları kredi kullandırmıştır.

1.2. Ermenistan Ekonomisinin Sektörel Yapısı

Bir ülke ekonomisinin sektörel yapısı incelenirken sektörler, tarım sektörü, sanayi sektörü ve hizmetler sektörü adı altında toplanır. Aşağıda söz konusu bu sektörlerin Ermenistan ekonomisi içindeki etkinlikleri ve durumları incelenecektir. Bu bağlamda Tablo 18 incelendiğinde, 2000-2008 döneminde Ermenistan ekonomisinde en fazla yer

tutan sektörün sanayi sektörü olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde sanayi sektörünün GSYİH içindeki ağırlığı % 35,7 ve % 48,6 arasında değişmektedir. Tablodan görüldüğü üzere, söz konusu dönemde, 2008 yılı hariç, sanayi sektöründen sonra ekonomi içindeki ağırlığı en fazla olan sektörler, sırasıyla hizmetler sektörü ve tarım sektörüdür.

Tablo 18: 2000-2008 Döneminde Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarım	27,2	29,8	27,8	25,2	26,5	21,9	20,9	20,1	17,4
Sanayi	38,9	35,7	37,4	40,9	42,6	48,4	48,6	44	43,3
Hizmetler	33,9	34,5	34,8	33,9	30,9	29,7	29,9	35,9	39,3

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009b: 190-194

İstihdam açısından bu üç sektörü değerlendirecek olursak, Tablo 19’da görüldüğü üzere 2000-2008 döneminde işgücünün çoğunluğu tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Bu oran % 44,3 ile % 46,8 arasında değişmektedir. Buradan, tarım sektörünün Ermenistan ekonomisi için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Tarım sektöründen sonra ise işgücü, sırasıyla hizmetler sektörü ve sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Oranlar dikkatle incelendiğinde söz konusu dönemin her yılında tarım sektöründe istihdam edilenlerin sayısı, hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısına yakinken, her iki sektörde istihdam edilenlerin sayısı ayrı ayrı sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısından 2-2,5 kat daha fazladır. Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra bu üç sektör hakkında ayrıntılı bir değerlendirmeye geçilebilir.

Tablo 19: 2000-2008 Döneminde İşgücünün Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarım	44,3	45,1	45,2	45,9	46,8	46,2	46,1	46	44,1
Sanayi	17,7	16,6	16,1	15,8	15,2	15,4	15,6	15,1	16,8
Hizmetler	38	38,3	38,7	38,3	38	38,4	38,3	38,9	39,1

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009a: 22

1.1.1. numaralı alt başlıkta belirtildiği üzere Ermenistan'ın nüfusunun yaklaşık olarak üçte biri kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bunun bir sonucu olarak da, Ermenistan'da tarımsal faaliyetler ön plana çıkmaktadır. 1.2.1. numaralı alt başlıkta değinileceği üzere, sanayi sektöründeki büyüme hızının GSYİH büyüme hızından daha fazladır. Buna rağmen, işgücünün büyük çoğunluğu tarım sektöründe istihdam edilmektedir.

1.2.1. Tarım Sektörü

Tarım sektörünün ekonomideki görece ağırlığını değerlendirirken başvurulacak ölçütlerden bir tanesi tarımsal hasılanın GSYİH'daki nispi payıdır. 2000-2008 döneminde Ermenistan ekonomisinde tarımsal hasılanın aldığı değerleri inceleyerek, tarım sektörünün GSYİH içindeki payı görülebilir.

Tablo 20: 2000-2008 Dönemindeki Tarımsal Hasıla Değerleri (Milyon ABD Doları)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarımsal Hasıla	521,4 (27,2) ²	632,4 (29,8)	658,6 (27,8)	708,6 (25,2)	944,9 (26,5)	1077,2 (21,9)	1336,2 (20,9)	1853,1 (20,1)	2082,8 (17,4)

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 50; 2009c: 52

Tablo 20'de görüldüğü üzere, söz konusu dönemde Ermenistan'da tarımsal hasıla sürekli artmaktadır ve dönemim sonunda en yüksek değeri olan 2082,8 milyon ABD Doları olmuştur. Dönemin ortasından itibaren tarım sektörünün GSYİH içindeki payında bir düşüş gözlenmektedir. Tablo 4, Tablo 18 ve Tablo 20 bir arada değerlendirildiğinde Ermenistan GSYİH'nın 2000-2008 döneminde yaklaşık olarak % 523 büyürken tarımın ancak % 299 büyüdüğünü ve ayrıca tarımın GSYİH içindeki payının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Tarım sektörünün ekonomideki görece ağırlığını değerlendirirken başvurulacak ikinci bir ölçüt ise tarımın istihdamdaki yeridir. Tablo 19 yeniden incelediğinde 2000-2008 döneminde toplam işgücünün yaklaşık olarak yarısının tarım sektöründe istihdam edildiği

² Parantez içindeki değerler, tarımsal hasılanın GSYİH içindeki yüzdelik paylarını göstermektedir.

görülmektedir. Durum böyle olmasına rağmen, en fazla üretim tarım sektöründe gerçekleşmemektedir. Bu durum, işgücünün verimsizliğine işaret etmektedir.

Ermenistan'ın tarımsal ve hayvansal ürünlerin hangi ürünlerden oluştuğu ve bu ürünlerin toplam tarımsal çıktı içerisindeki payları ile ilgili bazı veriler Tablo 21 vasıtasıyla açıklanacaktır.

Bu bağlamda, Tablo 21 incelendiğinde söz konusu dönemde 2001, 2002 ve 2007 yılları hariç toplam tarımsal çıktı içerisinde en fazla pay sahibi olan ürün et olurken dönemin her yılında en az pay sahibi olan ürünün yün olduğu görülmektedir. 2008 yılında et üretimine ek olarak sebze ve patates üretimi toplam tarımsal çıktı içerisinde önemli bir paya sahip olmaktadır.

Tablo 21: 2000-2008 Döneminde Tarımsal ve Hayvancılık Ürünlerinin Toplam Tarımsal Çıktı İçerisindeki Payları (%)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hububat	6,9	9,9	9,8	8	10,2	7,2	4,2	8,9	8,6
Patates	7,1	11,5	13,2	12,2	9,2	8,8	11,8	12,2	10,2
Sebze	8,9	14,4	14	10,1	9,4	10,7	14,7	14,2	15,2
Kavun	1,1	1,1	1,1	1,4	1,6	1,2	1,7	2	2,9
Meyve	3,8	3,3	3,1	4,7	4,5	8,9	10,3	9,1	9,9
Üzüm	3,5	5,4	3,2	3,9	5,5	5,1	5,8	5,7	4,9
Et	20,4	13,3	12,9	15,7	15	12,1	14,3	12,5	15,1
Süt	18,8	17,2	15,8	12,7	12,5	12,1	11,9	11,3	11,9
Yumurta	6	5	6,7	5,1	4,9	4,7	3,9	4,1	4,3
Yün	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Diğerleri	24	18,6	20,2	26,1	27	29	21,2	19,8	16,8

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2008a: 51; 2009c: 52

1.2.2. Sanayi Sektörü

Sanayi sektörünün Ermenistan GSYİH'sı içindeki payına bakıldığında 2000-2008 döneminde her yıl tarım ve hizmetler sektörlerinden daha fazla yer tuttuğu görülmektedir (Tablo 18). Söz konusu dönemde sanayi üretiminin sektörlere göre nasıl dağıldığı da Tablo 22'de gösterilmektedir.

Tablo 22: 2000-2008 Döneminde Endüstriyel Üretimin Sektörlere Göre Dağılımı
(Milyon ABD Doları)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Madencilik	29,8 (4,1) ³	36,4 (4,8)	53,7 (6,1)	80,6 (7,1)	182,02 (11,9)	247,6 (10,5)	272,7 (8,8)	332,7 (8,3)	304,8 (5,8)
İmalat Sanayi	359,2 (48,2)	362,8 (47,8)	396,3 (44,7)	493 (42,9)	631,2 (41,5)	927,2 (39,1)	1007,6 (32,5)	1397,2 (34,4)	1663,7 (32,2)
Elektrik ve Su Üretimi ve Dağıtım	168,05 (22,5)	158 (20,7)	144,8 (16,4)	162,5 (14,2)	190,1 (12,5)	249,5 (10,5)	269,7 (8,7)	364,7 (8,9)	447,7 (8,7)
İnşaat	187,2 (25,2)	198,9 (26,3)	290,6 (32,8)	410,9 (35,8)	518,1 (34,1)	950,6 (39,9)	1547,5 (50)	1961,6 (48,4)	2753,1 (53,3)
Toplam	744,25	756,1	885,4	1.147	1.521,4	2.374,9	3.097,5	4.056,2	5.169,3

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 45; 2009c: 47

Tablo 22'de görüldüğü üzere, söz konusu dönemde Ermenistan'da sanayi üretimi sürekli olarak artmıştır ve dönemim sonunda en yüksek değeri olan 5.169,3 milyon ABD Doları olmuştur. Öte yandan sanayi sektörünün GSYİH içindeki payında sürekli olarak artışlar meydana gelmemiş az da olsa dalgalanmalar yaşanmıştır. Ermenistan GSYİH'sı 2000-2008 döneminde yaklaşık olarak % 523 büyürken sanayi % 594 büyüyerek, GSYİH'dan daha fazla bir oranda büyümüştür.

Tablo 22 incelenmeye devam edildiğinde 2000-2008 döneminin ilk beş yılında imalat sanayi üretimi toplam sanayi üretiminde sürekli olarak en yüksek paya sahipken, dönemin son dört yılında inşaat sektöründeki üretim, toplam sanayi üretiminin en yüksek payına sahip olmaktadır. İmalat sanayi ve elektrik ve su üretimi ve dağıtımının payında

³ Parantez içindeki değerler söz konusu sektörlerin sanayi üretimi içindeki yüzdelik paylarını göstermektedir.

sürekli olarak bir düşüş görülmektedir. İnşaat sektöründeki bu yükseliş ise, Ermenistan'ın göç veren bir ülke olduğu göz önünde bulundurulduğunda mevcut binaların onarılması ve restore edilmesinden kaynaklanabilir.

Sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü miktarına göz atılacak olursa, Tablo 19 yeniden incelenmelidir. Bu bağlamda, toplam işgücünün onda birinin bile sanayi sektöründe istihdam edilmediği görülmektedir.

2003-2008 döneminde Ermenistan'daki sanayi üretiminin hangi ürünleri kapsadığı ve bu söz konusu ürünlerin ne miktarlarda üretildiği Tablo 23'te gösterilmektedir. Elektrik üretimine bakıldığında, söz konusu dönemde 5-6 milyar kilovat arasında bir üretimin söz konusu olduğu görülmektedir. Ermenistan için bu üretimin bir kısmının yurtiçinde kullanılıp bir kısmının ise ihraç edilmesi mümkün görülebilmektedir. Fakat doğu ve batı sınırlarının kapalı olması bu ihracat potansiyelinin kullanılmasını engelleyebilmektedir.

Tablo 23: 2003-2008 Döneminde Ermenistan'daki Sanayi Üretimi

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Elektrik Gücü (Milyon kilovat)	5.501	6.030	6.317	5.941	5.898	6.114
Metal Kesme Aletleri (adet)	177	276	92	36	15	21
Elektrik Makineleri (adet)	3.218	5.159	14.599	12.900	11.050	7.201
Suni Kauçuk (Bin ton)	1,5	3,7	7,7	5,4	8,1	5,4
Araba Lastikleri (Bin adet)	4,1	0,2	8,4	0,3	-	-
Deterjan (Ton)	1.367	1.453	1.533	2.062	1.807	9.387
Kereste (Bin m³)	10,3	6,1	3,5	5,3	5,4	2,1
Çimento (Bin ton)	384	501	605	625	722	770
Metal Olmayan İnşaat Malzemeleri (Bin m³)	336	459	402	493	586	749
Önceden Hazırlanmış Betonarme Yapılar (Bin m³)	31,1	34,7	40	48	49	53
Sünger Taşı (Bin m³)	76	65,1	55,6	61,5	53,6	62
Süsleyici Duvar Çinisi (Bin m³)	84,4	154,2	190,9	216,8	214	197
Pamuk Dokusu (Bin m²)	348	236	143	240	181	77
Çorap (Bin çift)	418	339	454	674	793	1.199
El Örgüsü Giysiler (Bin adet)	2.960	3.814	2.775	3.741	2.736	2.948
Halı ve Halı Kaplamaları (Bin m²)	30	29	27	27	14	19

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Kol ve Duvar Saatleri (Bin adet)	20	28	35	25	23	22
Sentetik Deterjan (Ton)	327	366	2033	2228	1345	2264
Porselen ve Çini Tabaklar (Bin adet)	113	110	3	-	-	-
Sucuk (Ton)	998	841	1.181	1.529	1.899	2.364
Bütün Süt ve Mandıra Ürünleri (Bin ton)	218	279	300	312	325	369
Peynir (Ton)	14.257	14.413	14.403	14.507	14.592	17.201
Ekmek ve Fırın Ürünleri (Bin ton)	294	295	295	295	295	297
Bira (Bin litre)	7.312	8.834	10.751	12.618	11.631	10.527
Votka (Bin litre)	10.121	12.878	13.596	12.801	12.735	12.155
Konyak (Bin litre)	2.717	7.333	9.135	9.375	14.079	16.047
Üzüm şarabı (Bin litre)	2.046	6.224	6.740	3.831	3.671	3.342
Maden suyu (Bin litre)	19.542	19.929	24.115	27.239	32.166	36.059
Sigara (Milyon tane)	3.222	2.720	3.020	2.825	2.911	3.117

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 47-48; 2009c: 49-50

1.2.3. Hizmetler Sektörü

2000-2008 döneminde Ermenistan ekonomisinde sanayi sektöründen sonra en fazla paya sahip olan sektör hizmetler sektörüdür (Tablo 18). Bununla birlikte, işgücü tarım sektöründen sonra en fazla hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir (Tablo 19). Söz konusu dönemde hizmetler sektörünün çeşitli faaliyetlere göre nasıl dağıldığı Tablo 24’te gösterilmektedir.

Tablo 24: 2002-2008 Döneminde Ermenistan’daki Hizmetler Sektörü (Milyon ABD Doları)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Oteller ve Restoranlar	17,4 (5,6) ⁴	20,6 (5,1)	27,2 (5)	39,03 (5,4)	49,1 (4,5)	69,4 (3,9)	94,1 (3,9)
Taşımacılık	114,8 (37)	133,1 (33,2)	188,4 (34,9)	231,5 (31,7)	301,1 (27,7)	386,1 (22,1)	533,1 (22,3)

⁴ Parantez içindeki değerler söz konusu faaliyetlerin hizmetler sektörü içindeki yüzdelik paylarını göstermektedir.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Seyahat Acenteleri ve Tur İşletmecilerinin Faaliyetleri	0,95 (0,3)	2,01 (0,5)	2,06 (0,4)	2,9 (0,4)	3,07 (0,3)	4,6 (0,2)	7,6 (0,4)
İletişim	73,6 (23,7)	93,5 (23,3)	123,7 (22,9)	176,9 (24,2)	303,2 (27,9)	445,2 (25,5)	552,8 (23,2)
Toplumsal Faaliyetler	2,9 (0,9)	5,3 (1,3)	5,6 (1)	7,9 (1,1)	10,6 (1)	15,1 (0,9)	19,3 (0,8)
Sosyal Faaliyetler	4,5 (1,4)	5,9 (1,5)	8,5 (1,6)	13,5 (1,8)	23,3 (2,1)	41,9 (2,4)	69,2 (2,8)
Kişisel Faaliyetler	1,5 (0,5)	2 (0,5)	3,3 (0,6)	5,6 (0,8)	12,4 (1,1)	15,5 (0,8)	20,4 (0,8)
Ev Eşyalarının ve Kişisel Eşyaların Onarılması	0,35 (0,1)	0,42 (0,1)	0,78 (0,1)	1,4 (0,2)	3,6 (0,3)	4,9 (0,2)	6,2 (0,2)
Finansal Aracılık	9 (2,9)	31,5 (8,4)	46,4 (8,6)	54,9 (7,5)	76,3 (7)	311,3 (17,8)	479,2 (20,1)
Gayri Menkul Faaliyetleri	7,7 (2,5)	11 (2,7)	13,2 (2,4)	22,2 (3,1)	26,7 (2,4)	42,1 (2,4)	56,8 (2,4)
Makine ve Teçhizat, Kişisel ve Ev Eşyalarının Kiralanması	0,34 (0,1)	0,43 (0,1)	1,01 (0,2)	1,6 (0,2)	4,2 (0,4)	5,7 (0,3)	5,4 (0,2)
Bilgisayar ve Bilgisayarla İlgili Faaliyetler	10,5 (3,4)	12 (3)	14,01 (2,6)	25,2 (3,5)	32,5 (3)	51,9 (2,9)	66,2 (2,8)
Araştırma ve Geliştirme	0,39 (0,1)	0,57 (0,1)	1,04 (0,2)	3,7 (0,5)	3,1 (0,3)	41,9 (2,3)	69,2 (2,9)
Eğitim	34,8 (11,2)	39 (9,7)	47,9 (8,9)	59,6 (8,2)	71,6 (6,6)	96,9 (5,6)	122,7 (5,1)
Sağlık	14,2 (4,6)	21,2 (5,3)	32 (5,9)	46,8 (6,4)	70,7 (6,5)	63,2 (3,8)	69,4 (2,9)
Diğer Hizmetler	17,6 (5,7)	20 (5,2)	24,9 (4,7)	37,2 (5)	96,3 (8,9)	156,7 (8,9)	220,6 (9,2)
Toplam	310,5	398,5	540	729,9	1.087,7	1.752,4	2.392,3

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 62-63; 2009c: 63-64

Tablo 24 incelendiğinde, 2002-2006 yılları arasında taşımacılık, iletişim ve eğitim sektörlerinin hizmetler sektörü içinde en fazla paya sahip olan sektörler olduğu görülmektedir. 2007 yılından itibaren ise eğitim sektörünün yerini finansal aracılık faaliyetleri almaktadır. Çalışmanın temel amaçları arasında yer alan sınırların açılması neticesinde dış ticaret potansiyelinin ne oranda değişeceği, bu iki ülkedeki taşıma

altyapısının mevcut durumuna ve kalitesine bağlı olacaktır. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında Ermenistan'daki taşıma ve iletişim altyapısı irdelenecektir. Tablo 25'te taşımacılık sektörü, Tablo 26'da iletişim sektörü hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Tablo 25'te görüldüğü üzere, Ermenistan'da 2000-2008 döneminde mallar büyük oranda karayolları vasıtasıyla taşınmıştır. Karayollarını sırasıyla demiryolu ve hava yolu izlemektedir. Dış ticaret açısından bakıldığında gerek demiryolu gerek karayolu ve gerekse de havayolu ile yapılan ticarete ithal mal taşınması daha fazladır. Buradan Ermenistan'ın ithalatının ihracatından daha fazla olduğunu anlaşılmaktadır. Bu da Ermenistan'da dış ticaret açıklarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu konuya önceki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Öte yandan, karayolu taşımacılığında daha uygun olan demiryolu taşımacılığı, Ermenistan'ın hem Türkiye ile hem de Azerbaycan ile olan sınırlarının kapalı olmasından dolayı, dış ticaret açısından tam anlamıyla kullanılamamaktadır. Söz konusu sınırların açılmasıyla demiryolu taşımacılığı tam kapasite kullanılmaya başlanacak ve ülke daha fazla ticaret yapma imkânına kavuşabilecektir.

Tablo 25: 2000-2008 Döneminde Malların Taşınması Üzerine Göstergeler (Bin Ton)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Taşınan Mal Hacmi	4481,9	5005	7476,8	7061	6734,9	8280,6	9676,4	10296,1	9389,3
Demiryolu ile	1423,5	1398	2019,3	2125,5	2629,6	2612,3	2719,6	2983,7	2755,1
İhraç Malları	190	176,7	174,6	243,8	346,9	425,7	513,2	708,8	636
İthal Malları	899,6	866	990,6	990,3	1.125,4	1.107,5	1.274,4	1.534,1	1.374,3
Ülke İçerisindeki Taşımacılık	333,9	355,3	854,1	891,4	1.157,3	1.079,1	932	740,8	744,8
Karayolu ile	2.077	2.609,7	4.694,6	4.086,2	3.153	4.479,7	5.730,4	5.864,5	5.065,3
İhraç Malları	59,7	110,8	104,2	103,7	203,7	265,2	248,1	277,9	203,3
İthal Malları	241,3	295,8	319,9	434,1	474,2	546,9	596,3	700	821,2
Ülke İçerisindeki Taşımacılık	1.176	2.203,1	4.270,5	3.548,4	2.475,1	3.667,6	4.886	4.886,6	4.040,8
Havayolu ile	13,8	11,4	8,4	8,7	9,2	9,3	9,3	10	10,8
İhraç Malları	6	4,2	3,1	3,4	4	3,7	4,1	3,5	4
İthal Malları	7,8	7,2	5,3	5,3	5,2	5,6	5,2	6,5	6,8
Boru Hatları ile	967,6	985,9	754,5	840,6	943,1	1179,3	1.217,1	1.437,9	1.558,1

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 58; 2009c: 59

2000-2008 döneminde Ermenistan'daki iletişim sektörüyle ilgili bazı temel verilerin gösterildiği Tablo 26 incelendiğinde, iletişim servislerinden elde edilen gelirlerin her yıl giderek arttığı ve söz konusu gelirlerin en çok olduğu yılın 552,9 milyon ABD Doları ile 2008 yılı olduğu görülmektedir. Söz konusu gelirin her geçen yıl artmasının nedenlerinden biri, cep telefonu ve internet kullanıcılarının sayılarının da her geçen yıl artması gösterilebilir.

Tablo 26: 2000-2008 Döneminde Ermenistan'daki İletişim Sektörünün Bazı Temel Göstergeleri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İletişim Servislerinden Elde Edilen Gelir (Milyon ABD doları)	64,8	77,9	78	94,1	125,6	180,5	303,4	445,3	552,9
Telefon Cihazların Sayısı (Bin adet)	527,4	520,9	544,9	568	582,5	605,2	603,9	623,7	625,6
Televizyon İstasyonlarının Sayısı (Adet)	127	139	163	197	200	202	200	205	203
Radyo Vericilerinin Sayısı (Bin adet)	106,06	95,9	82,1	70,7	53	38,1	17,4	14,7	10,6
Cep Telefonu Kullanıcıların Sayısı (Bin kişi)	17,4	25,2	71,9	114,4	203,3	679,6	1185,4	1850,4	2367,8
İnternet Kullanıcılarının Sayısı (Bin kişi)	6,5	6,9	9,1	18,7	18,1	22,9	20,6	19,4	70,5
Şehirlerarası Konuşma Sayısı (Milyon kez)	39,3	41,6	27,9	60,1	71,2	74,6	55,1	52,1	41,3
Uluslararası Konuşma Sayısı (Milyon kez)	18,4	16	14,2	11,2	11,1	10,4	8,4	7,8	6,7

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006b: 60-61; 2009c: 60-61

1.3. Ermenistan Ekonomisinin Seçilmiş Bazı Makroekonomik Göstergeler Açısından Komşu Ülke Ekonomileri İle Karşılaştırılması

Bu alt başlıkta, Ermenistan ekonomisi, seçilmiş bazı makroekonomik göstergeler açısından, Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye ekonomileri ile karşılaştırılacaktır.

1.3.1. Nüfus ve İşsizlik Oranları Açısından

Ermenistan nüfusu 2003-2008 döneminde 3,210 ile 3,230 milyon kişi arasında değişmekteyken, Ermenistan'daki işsizlik oranları giderek düşme eğilimi göstermektedir. 2003-2008 döneminde Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye nüfusları ve söz konusu ülkelerdeki işsizlik oranlarının gösterildiği Tablo 27 incelendiğinde, Ermenistan'ın nüfusunun komşularından sürekli az olduğu, işsizlik oranlarının ise Azerbaycan dışındaki diğer komşularına nazaran daha az olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 27: Ermenistan ve Komşularının Nüfusu (Bin Kişi) ve İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	Ermenistan		Gürcistan		Azerbaycan		İran		Türkiye	
	Nüfus	İşsizlik Oranı	Nüfus	İşsizlik Oranı	Nüfus	İşsizlik Oranı	Nüfus	İşsizlik Oranı	Nüfus	İşsizlik Oranı
2003	3.210	10,1	4.324	11,5	8.269	-	66.500	12,1	66.800	10,5
2004	3.212	9,5	4.315	12,6	8.349	-	67.500	12,3	67.700	10,8
2005	3.215	8,1	4.321	13,8	8.447	7,6	68.500	13,8	68.500	10,6
2006	3.219	7,5	4.401	13,6	8.553	6,8	69.500	16	69.400	10,2
2007	3.222	6,9	4.394	13,3	8.665	6,5	70.900	-	70.500	10,3
2008	3.230	6,2	4.382	-	8.779	6,1	72.300	-	71.5	11

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009d: 18; Ministry of Economic Development of Georgia, 2009: 18-43; Azerbaijan In Figures (t.y.), <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/004.shtml>, <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/005.shtml>; Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries, 2009: 44; Central Bank of The Islamic Republic of Iran, 2007: 153; Türkiye İstatistik Kurumu, 2009a: 41; Türkiye İstatistik Kurumu, 2010a

1.3.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Açısından

Tablo 28'te görüldüğü üzere Ermenistan'ın GSYİH'sı komşularına nazaran sürekli az olmaktadır. Öte yandan, KBGSYİH'sı ise Gürcistan dışındaki diğer komşularına nazaran daha azdır. Gürcistan ile arasında KBGSYİH açısından fazlaca bir fark bulunmamaktadır. Bunun nedeni, GSYİH değerleri birbirlerinden pek de farklı olmayan bu iki ülkeden Gürcistan nüfusunun Ermenistan nüfusundan daha fazla olmasından

kaynaklanabilmektedir. Azerbaycan ile de arasında KBGSYİH açısından fazla bir fark bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise Azerbaycan'ın GSYİH değerlerinin, Ermenistan'ın GSYİH değerlerinden yaklaşık olarak 3 kat daha fazlayken, Azerbaycan nüfusunun da Ermenistan nüfusundan 3 kat daha fazla olmasından kaynaklanabilmektedir. Türkiye ve İran'ın GSYİH'ları Ermenistan GSYİH'sından onlarca kat daha fazlayken, KBGSYİH değerleri arasında o kadar fark bulunmamaktadır. Bunun nedeni, Ermenistan nüfusunun İran ve Türkiye nüfusundan oldukça az olması gösterilebilir.

Tablo 28: Ermenistan ve Komşularının GSYİH'sı (Milyon ABD Doları) ve KBGSYİH'sı (ABD Doları)

	2004	2005	2006	2007	2008
A. Ermenistan					
GSYİH	3.555,1	4.900,4	6.386,7	9.204,7	11.916,6
KBGSYİH	1.106,1	1.523	1.982,8	2.852,9	3.689,3
B. Gürcistan					
GSYİH	5.124,7	6.411	7.761,7	10.171,9	12.800,5
KBGSYİH	1.187,6	1.483,5	1.763,5	2.314,6	2.921,1
C. Azerbaycan					
GSYİH	8.680,4	13.238,7	20.983	33.050	48.852,5
KBGSYİH	1.048,5	1.579,8	2.471,6	3.841,7	5.603,3
D. İran					
GSYİH	161.300	188.000	222.100	294.100	364.500
KBGSYİH	2.390	2.746	3.197	4.149	5.042
E. Türkiye					
GSYİH	390.380	481.470	526.420	648.750	741.790
KBGSYİH	5.764	7.021	7.583	9.234	10.436

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006a: 125; 2009b: 132; Gross Domestic Product (2010), http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=119&lang=eng; Azerbaijan In Figures (t.y.), <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/010.shtml>; Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries, 2009: 45-46; Türkiye İstatistik Kurumu, 2009a: 327

Dolayısıyla, Ermenistan, GSYİH ve KBGSYİH değerleri açısından Gürcistan ile benzerlik gösteren küçük bir ekonomi görünümündedir.

Ermenistan’da sektörlerin GSYİH içindeki paylarının gösterildiği Tablo 29 incelendiğinde; Ermenistan’da ekonomide sanayi sektörünün ağırlığı hissedilmektedir. Aynı durum Gürcistan ve Azerbaycan için geçerliken, İran ve Türkiye’de, ekonomide hizmetler sektörü ön planda bulunmaktadır.

Tablo 29: 2005-2007 Döneminde Ermenistan ve Komşularında Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları (%)

	2005	2006	2007
A. Ermenistan			
Tarım	21,9	20,9	20,1
Sanayi	48,4	48,6	44
Hizmetler	29,7	29,9	35,9
B. Gürcistan			
Tarım	22.2	17	14.8
Sanayi	42.6	43.7	43.7
Hizmetler	35.2	39.3	41.5
C. Azerbaycan			
Tarım	9,2	7,1	6,5
Sanayi	57,5	65	66,2
Hizmetler	33,3	27,9	27,3
D. İran			
Tarım	9,88	10,87	10,58
Sanayi	39,43	37,69	38,32
Hizmetler	50,69	51,44	51,1
E. Türkiye			
Tarım	9,4	8,2	7,6
Sanayi	24,7	24,9	24,8
Hizmetler	65,9	66,9	67,6

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009b: 190-194; Ministry of Economic Development of Georgia, 2009: 135-139; Azerbaijan In Figures (t.y.), <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/010.shtml>; Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries, 2009: 83; Türkiye İstatistik Kurumu, 2009a: 331

Sektörlerin GSYİH'daki payları açısından Ermenistan'ın gelişmekte olan bir ülke görünümü sergilediği açıktır. Bununla birlikte, komşuları içerisinde tarımın en fazla öneme sahip olduğu ülke Ermenistan'dır. Bu sonuç, Ermenistan'daki işgücünün % 46'sının tarım sektöründe istihdam ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, işgücünün yaklaşık yarısının tarım sektöründe çalışıyor olmasına rağmen, GSYİH hasıla içinde

tarımın payının sadece % 20'ler civarında olması, Ermenistan'da tarım sektörünün verimsizliğine de işaret etmektedir.

1.3.3. Enflasyon Oranları Açısından

2006-2008 döneminde Ermenistan ve komşularındaki enflasyon oranları Tablo 30'da gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde söz konusu dönemde Ermenistan'daki enflasyon oranlarının söz konusu dönemde komşularının tamamından daha düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Tablo 30: 2006-2008 Döneminde Ermenistan ve Komşularının Enflasyon Oranları (%)

	2006	2007	2008
A. Ermenistan			
Enflasyon Oranı	2,2	1,4	4,4
B. Gürcistan			
Enflasyon Oranı	8.8	11	5.5
C. Azerbaycan			
Enflasyon Oranı	8,2	16,9	20,9
D. İran			
Enflasyon Oranı	11,9	17,5	20,7
E. Türkiye			
Enflasyon Oranı	9,7	8,7	10,5

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009c; Inflation (2010), http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=128&lang=eng; Azerbaijan In Figures (t.y.), <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/019.shtml>; Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries, 2009, s.50; Türkiye İstatistik Kurumu, 2009a: 271

Enflasyon oranlarının düşük olması, Ermenistan ekonomisinin diğer komşu ülke ekonomilerine oranla fiyat istikrarını daha fazla sağladığı anlamına gelmektedir.

1.3.4. Dış Ticaret Açısından

2004-2008 döneminde, Ermenistan ve komşularının yaptıkları dış ticaretinin gösterildiği Tablo 31 incelendiğinde, Ermenistan'ın komşuların tamamından daha az ithalat ve ihracat (2007 ve 2008 yılları dışında Gürcistan'dan daha fazla ihracat gerçekleştirmiştir.) yaptığı görülmektedir. Öte yandan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye sürekli dış ticaret açıklarıyla karşılaştıklarından ithalatlarının ancak belli bir kısmını ihracat ile karşılayabilmektedirler. Bununla birlikte Azerbaycan ve İran ise sürekli dış ticaret fazlası elde ettiklerinden, ithalatlarının tamamını ihracat ile karşılayabilmektedirler. Ayrıca, ekonomide dış ticaretin yerine belirleme imkânı sağlayan dış ticaret/GSYİH oranı, Ermenistan'da % 40-50, Gürcistan'da % 50-60, İran'da % 40-50 aralığında, Türkiye'de % 40'larda ve Azerbaycan'da dönem dönem % 80'lerde seyretmektedir.

Tablo 31: 2004-2008 Döneminde Ermenistan ve Komşularının Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

		2004	2005	2006	2007	2008
Ermenistan	İhracat	722,9	973,9	985,1	1.152,3	1.057,1
	İthalat	1.350,6	1.801,7	2.191,6	3.267,7	4.426,1
	İhracat/İthalat (%)	53,6	54,1	45	35,3	23,9
	Dış Ticaret Hacmi/GSYİH (%)	58,3	56,6	49,7	48	46
Gürcistan	İhracat	649,9	865,5	936,2	1.232,4	1.496,1
	İthalat	1.845,6	2.490	3.677,7	5.214,9	6.304,6
	İhracat/İthalat (%)	35,3	34,8	25,5	23,6	23,7
	Dış Ticaret Hacmi/GSYİH (%)	48,6	55,4	59,4	63,3	60,9
Azerbaycan	İhracat	3.615,9	4.347,2	6.372,2	6.058,2	47.756,2
	İthalat	3.515,9	4.211,2	5.266,7	5.713,5	7.166,6
	İhracat/İthalat (%)	102,8	103,2	120,9	106	663,3
	Dış Ticaret Hacmi/GSYİH (%)	82,1	64,6	55,4	35,6	87,7
İran	İhracat	40.998	55.403	70.580	81.706	-
	İthalat	38.546	43.587	46.679	55.917	-

		2004	2005	2006	2007	2008
	İhracat/ İthalat (%)	106,3	127,1	151,2	146,1	-
	Dış Ticaret Hacmi/ GSYİH (%)	49,3	52,6	52,7	46,7	-
Türkiye	İhracat	63.167	73.476	85.534	107.221	132.027
	İthalat	97.539	116.774	139.576	170.062	201.963
	İhracat/ İthalat (%)	64,8	62,9	61,3	63,1	65,4
	Dış Ticaret Hacmi/ GSYİH (%)	41,1	39,5	42,7	42,7	45,1

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2007a: 22; 2009f: 24; External Trade (2010), http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng; Trade, Service and Tourism (t.y.), http://www.azstat.org/statinfo/consumermarket/en/xten_1.shtml; Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries, 2009: 51-52; Türkiye İstatistik Kurumu, 2009a: 253

Sonuç olarak, dış ticaret açısından değerlendirildiğinde, Ermenistan dış ticarete oldukça bağımlı ve dış açık problemleri yaşayan küçük bir ülke görünümündedir. Dolayısıyla, Ermenistan ekonomisinin dış açık problemlerinin çözümünde, ihracat gelirlerini artırıcı ve yabancı sermaye yatırımlarını cezbedici politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının açılması, Ermenistan'ın döviz ihtiyacını karşılaması açısından Ermenistan ekonomisine yardımcı olabilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERMENİSTAN'IN COĞRAFİK KONUMU VE KOMŞULARI İLE ULAŞIM OLANAKLARI

Ermenistan denizlere çıkışı olmayan, dağlık alanlara, küçük de olsa ormanlık alanlara ve hızlı akan nehirlerle sahip bir ülkedir ve Asya'nın güneybatısında, Güney Kafkasya Bölgesi'nde, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin arasında yer almaktadır. 28.454 km²'si kara, 1.289 km²'si sulak alanlar olmak üzere toplam 29.743 km² alan kaplayan Ermenistan (bu durumundan ötürü eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında en düşük yüzölçümüne sahip olan ülke özelliğine sahiptir) 38°50¹ – 41°18¹ kuzey enlemlerinde 43°27¹ – 46°37¹ doğu boylamlarında bulunmaktadır. Ermenistan, İran Platosundan 500 metre daha yüksekte bulunan Ermeni Platosunun % 10'unu kaplamaktadır (National Statistical Service of Republic of Armenia, 2009c: 6).

Ermeni Platosu, kuzeyden başlayan ve güneydoğuda İran'a doğru ilerleyen ve Ermenistan topraklarına hâkim olan Küçük Kafkasya sıradağlarının güney batısında bulunmaktadır. Plato, Aras nehrine doğru yavaş yavaş eğim yapmaktadır (National Statistical Service of Republic of Armenia, 2009c: 6).

Ülke topraklarının sadece % 3'ü 650 metrenin altındadır. Ülkenin en alçak yeri 375 metre ile Debed nehri vadisi iken, en yüksek noktası 4090 metre ile Aragats dağının zirvesidir. Ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1800 metre civarındadır (National Statistical Service of Republic of Armenia, 2009d: 7). Ermenistan bu özellikleri itibariyle karasal iklime sahiptir ve Ermenistan'da yazlar çok sıcak, kışlar ise çok soğuk geçmektedir.

Ülke topraklarının % 12,4'ünü ormanlık araziler, % 7,7'sini özel korunaklı araziler, % 71,3'ünü tarımsal araziler ve geri kalan % 8,6'sını diğer araziler oluşturmaktadır. Ayrıca ülke topraklarının % 36,4'ünü dağlar ve platolar oluşturmaktadır. Ülke topraklarının en verimli kısımları Ararat vadisinde bulunmaktadır. Ülkede kuzeybatı-güneydoğu ekseninde

en uzun mesafe 360 km iken, batı-doğu ekseninde en uzak mesafe 200 km'dir (National Statistical Service of Republic of Armenia, 2009c: 6).

Harita 1: Ermenistan'ın Bölgeleri

Kaynak: <http://www.nature-ic.am/ccarmenia/file/img/719513395.jpg>

Ermenistan, Harita 1'de görüldüğü üzere başkent Erivan da dâhil olmak üzere 11 bölgeden oluşmaktadır. Söz konusu bölgeler, Shirak, Lori, Tavush, Aragatsotn, Kotayk, Gegharkunik, Armavir, Ararat, Vayots Dzor, Syunik'tir.

2.1. Ulaşım Olanakları

Ermenistan'ın, doğu ve batı sınırları kapalı bulunmaktadır. Bu bağlamda dış dünya ile karayolu bağlantılarını Gürcistan ve İran toprakları vasıtasıyla sağlamaktadır. Dış dünya ile demiryolu bağlantısı ise yine doğu ve batı sınırları kapalı olmasından dolayı sadece Gürcistan aracılığıyla sağlanmaktadır. Ermenistan denizlere kıyısı olmamasından dolayı, Gürcistan limanlarını kullanarak dış dünya ile denizyolu bağlantılarını gerçekleştirebilmektedir. Ermenistan'ın, Harita 2'de görüldüğü üzere, Armavia havayolları şirketi vasıtasıyla 25 şehre havayolu bağlantısı bulunmaktadır.

Harita 2: Ermenistan'ın Çeşitli Ülkelerle Olan Havayolu Bağlantıları

Kaynak: Route Map (t.y.), <http://www.armavia.am/index/view/id/11/lang/en>

Bu şehirler; Türkiye'nin İstanbul, Hollanda'nın Amsterdam, Fransa'nın Paris, Almanya'nın Frankfurt, Yunanistan'ın Atina, Ukrayna'nın Sivastopol, Odessa ve Kiev, Suriye'nin Halep, Lübnan'ın Beyrut, İsrail'in Telaviv, Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dubai, Türkmenistan'ın Aşgabat, Kazakistan'ın Novokazalinsky, Rusya'nın St. Petersburg, Moskova, Nijniy Novgorod, Ekaterinburg, Samara, Volgograd, Rostov, Stavropol, Krasnodar, Soçi ve Mineralnye Vody şehirleridir.

2.2. Komşuları İle Ulaşım Olanakları

Ermenistan'ın, kuzeyde Gürcistan, doğuda Azerbaycan, batı ve güneybatıda Türkiye ve güneyde İran ile komşuluğu bulunmaktadır. Toplam 1.311 km kara sınırı olan Ermenistan'ın Gürcistan ile 164 km, Azerbaycan ile 787 km (566 km'si Azerbaycan'ın ana topraklarıyla, geriye kalan 221 km'si Nahçıvan ile), İran ile 35 km ve Türkiye ile 325 km sınırı bulunmaktadır (Ermenistan Coğrafi Verileri, 2008, <http://baybul.com/ulkeler/171146-ermenistan-cograf-verileri.html>).

Bu bilgilerden sonra Ermenistan'ın komşularıyla olan kara ve demiryolu bağlantıları, bu bağlantıların sayısı ve bu bağlantıları sağlayan şehirler Harita 3 yardımıyla değerlendirilecektir.

Harita 3: Ermenistan'ın Komşuları İle Bağlantıları

Kaynak: Kafkaslar Siyasi Haritası (t.y.), <http://www.hgk.mil.tr/CografıUrunKatalogu/tematik/sayfa23.asp>

2.2.1. Gürcistan İle Ulaşım Olanakları

Gürcistan ve Ermenistan arasında hem demiryolu hem de karayolu bağlantısı bulunmaktadır. Demiryolu bağlantısı bir taneyken, üç tane karayolu bağlantısı bulunmaktadır. Harita 3'te görüldüğü üzere iki ülke arasındaki demiryolu bağlantısı, Ermenistan'ın Alaverdi şehri üzerinden gerçekleşmektedir. Gürcistan'ın Ermeni sınırındaki şehri ise Marneuli'dir. Karayolu bağlantılarına batından doğuya doğru göz atılacak olursa; Gürcistan'ın Ahhalkalaki ve Bagdonovka şehirlerinden geçip Ermenistan'ın Gümrü şehrine bağlanan bir karayolu mevcuttur. İkinci karayolu bağlantısı ise Gürcistan'ın Tiflis, Marneuli, Bolnisi ve Dmanisi şehirlerinden geçip Ermenistan'ın Kalinio oradan da Vanadzor şehrine bağlanan karayoludur. Son karayolu bağlantısı ise Gürcistan'ın Tiflis ve Marneuli şehirlerinden geçip Ermenistan'ın Alaverdi ve oradan da Vanadzor şehrine bağlanan karayoludur. Söz konusu haritada görülen Gürcistan-Ermenistan sınırı 164 km uzunluğundadır.

Ermenistan'ın uzlaşmaz ve saldırmacı tutumlarından dolayı doğuda Azerbaycan ve batıda Türkiye sınırlarının kapalı olması ve güney sınırının sadece İran ile bölgesel projelere hitap etmesinden dolayı, Gürcistan sınırı Ermenistan'ın dış dünyaya açılmasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Ermenistan bu sınır ile ticarette ve ülkeler arası ilişkilerde yakın müttefiki konumunda olan Rusya'ya ve AB'ne ulaşmaktadır. Ayrıca, denizlerle bir bağlantısı olmayan Ermenistan, bu sınır vasıtasıyla Karadeniz limanlarına oradan da Avrupa limanlarına ulaşmaktadır. Gürcistan-Ermenistan sınırı, Ermenistan için böylesine hayati bir önem taşımasına rağmen, Gürcistan'ın güneyindeki Cehaveti bölgesinde konuşlanan Ermeniler, Gürcü Yönetiminin kendilerine baskıcı bir politika uyguladığı yönündeki iddialarını yoğunlaştırarak; her fırsatta protesto gösterileri düzenleyip, ayrılıkçı hareketlerde bulunmaktadırlar. Bu ayrılıkçı hareketlerden dolayı Gürcistan Yönetimi sınırın kapanmasına yönelik bir karar alırsa, Ermenistan'ın kuzey sınırı da kapanacak ve içinden çıkamayacağı ekonomik sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalabilecektir.

2.2.2. Azerbaycan İle Ulaşım Olanakları

Azerbaycan ve Ermenistan arasında da hem demiryolu hem de karayolu bağlantısı vardır. Demiryolu bağlantısı iki taneyken, üç tane karayolu bağlantısı bulunmaktadır.

Harita 3'te görüldüğü üzere iki ülke arasındaki demiryolu bağlantılarından biri, Ermenistan'ın İceyan şehri üzerinden gerçekleşmektedir. Azerbaycan'ın Ermeni sınırındaki demiryolu bağlantısını sağlayan şehri ise Kazak'tır. İki ülke arasındaki ikinci demiryolu bağlantısı ise Nahçıvan'ın Culfa, Ermenistan'ın Megri ve Azerbaycan'ın Zengilan şehirleri arasındadır. Karayolu bağlantılarına kuzeyden güneye doğru göz atılacak olursa; Azerbaycan'ın Kazak şehrinden geçip Ermenistan'ın İceyan şehrine bağlanan bir karayolu mevcuttur. İkinci karayolu bağlantısı ise Azerbaycan'ın Kelbecer şehrinden geçip Ermenistan'ın Vardeniz şehrine bağlanan karayoludur. Son karayolu bağlantısı ise Azerbaycan'ın Laçın şehrinden geçip Ermenistan'ın Gorus şehrine bağlanan karayoludur. Bu karayolu, Laçın koridoru da olarak bilinmektedir. Ermenistan'ın Nahçıvan ile bağlantısı ise, Nahçıvan'ın Şahbuz şehri ile Ermenistan'ın Angekhakot şehri arasındaki karayolu bağlantısıyla sağlanmaktadır. Söz konusu haritada görülen Azerbaycan-Ermenistan sınır 787 km'dir. Bunun, 566 km'si Azerbaycan'ın ana topraklarıyla, geriye kalan 221 km'si Nahçıvan ile olan sınırdır Ermenistan Coğrafi Verileri, 2008, <http://baybul.com/ulkeler/171146-ermenistan-cografi-verileri.html>).

İki ülke arasında Yukarı Karabağ'da yaşanan gerginliklerden dolayı herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Ermenistan, Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20'sini işgal altında tutmaktadır. Bu yüzden yukarıda açıklanan gerek demiryolu gerekse de karayolu bağlantılarının hiçbirisi kullanılamamaktadır. Hiç şüphe yok ki bu durumdan en çok zararı Ermenistan görmektedir. Çünkü, Azerbaycan'ın yanı sıra Türkiye de, Ermenilerin Azeri topraklarını işgal altında tutmalarını protesto etmek amacıyla Ermenistan ile olan sınırını kapalı tutmaktadır. Ermenistan, bu bağlamda, gerek direkt olarak Azerbaycan'dan kendisine sağlayabileceği avantajlardan gerekse de Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan ve faaliyete konulan ve konulacak olan bölgesel projelerden mahrum kalmaktadır. Ermenistan, aynı zamanda Kafkasya bölgesini de içine alan, NABUCCO doğal gaz boru hattı ve Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) gibi uluslararası projelerden de uzak kalmaktadır. Normal şartlar altında bu bölgesel ve uluslararası projelerde Ermenistan topraklarının kullanılması ekonomik açıdan daha uygunken, mevcut durumdan ötürü Ermenistan'ın yerine maliyetleri artıran bir güzergâh olan Gürcistan toprakları kullanılmaktadır.

2.2.3. İran İle Ulaşım Olanakları

Ermenistan ile İran arasındaki bağlantı sadece karayolu ile sağlanmaktadır. İki ülke arasında bir demiryolu ve petrol boru hattının kurulması çalışmaları devam etmektedir. Harita 3'te görüldüğü üzere iki ülke arasındaki karayolu bağlantısı, Ermenistan'ın Megri şehri üzerinden gerçekleşmektedir. İran'ın Ermeni sınırındaki şehri ise Marand'dır. Söz konusu haritada görülen İran-Ermenistan sınırı 35 km uzunluğundadır. Bu sınırı Aras Nehri oluşturmaktadır. Sınır'da, Aras Nehrine paralel uzanan bir de demiryolu hattı bulunmaktadır ki bu demiryolu hattı Nahçıvan ve Azerbaycan arasında bir bağlantı kurmaktadır; fakat Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlardan dolayı faaliyette değildir.

Ermenistan'ın komşularıyla arasında en az sorunun olduğu ülke hiç şüphesiz güneyindeki komşusu İran'dır. Son yıllarda iki ülke liderleri arasında yapılan görüşmelerin sayısında bir artış gözlenmektedir. Bu bağlamda, Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan 13 Nisan 2009 tarihinde resmi temaslarda bulunmak üzere İran'a iki günlük bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaretinde İran ile Ermenistan'ı birbirine bağlayacak olan bir demiryolunun yapımına ilişkin nihai anlaşmanın imzalanması en önemli gündem maddesini oluşturuyordu. Bu konuda 3 Mart 2009 tarihinde Erivan'da Ermenistan Ulaştırma Bakanı Gurgen Sarkisyan ile İran Ulaştırma Bakanı Hamid Binbahani bir ön mutabakat imzalamışlardı. Yaklaşık 1 milyar dolara mal olacağı hesaplanan demiryolu inşasının 5-6 yıl içinde tamamlanacağı tahmininde bulundular. Söz konusu demiryolu 470 kilometre olup, bunun 410 kilometresi Ermenistan topraklarından geçecektir (Eren, 2009: 18-19).

Ermenistan uzlaşmaz tavrı yüzünden Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında imzalanan ve bu üç ülkenin iş birliğiyle gerçekleştirilen projelerden (Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı projesi) uzak kalmıştır. Eğer Ermenistan komşularıyla iyi komşuluk ilişkisi içerisinde olsaydı, bu projelerde Tiflis'in yerine Erivan olacaktı. Bu yüzden tek iyi komşuluk ilişkileri sürdürdüğü İran'a yakınlaşmaya büyük bir önem vermektedir. Bu bağlamda Erivan'da 2004 yılının Mayıs ayında İran'dan Erivan'a doğal gaz taşıyacak olan petrol boru hattı projesi imzalandı. Bu boru hattının ilk etabı 19 Mart 2007 tarihinde

Ahmedinejad ve Koçaryan'ın katıldığı törenle açılmıştı. Ermenistan, bu hattan gelen doğal gazın büyük bir bölümünü enerji santrallerinde elektrik üretimi için kullanmayı planlamaktadır. Ayrıca, Ermenistan bu boru hattıyla, doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını önemli ölçüde azaltmayı hedeflemektedir. Ermenistan ile İran, hidroelektrik santral projelerinde de görüşmektedir. Taraflar ayrıca Mayıs 2009'da elektrik şebekelerini birbirine bağlayan bir yüksek gerilim hattının yapımı için de bir anlaşma imzalamışlardır (Eren, 2009: 18-19). Söz konusu bu projeler, yukarıda belirtilen 35 km'lik sınır sayesinde gerçekleştirilecek ve sınır şehri statüsünde olan ve Ermenistan'ın en az gelişmiş şehirlerinden biri olan Megri'nin gelişmesi için bir fırsat doğurabilecektir.

2.2.4. Türkiye İle Ulaşım Olanakları

Ermenistan'ın denizlere kıyısı olmamasından ve Türkiye-Ermenistan sınırın çeşitli sebeplerden dolayı kapalı olmasından dolayı (eğer sınır açık olmuş olsaydı iki ülke arasındaki demiryolu bağlantısı da kullanılacaktı) Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaret sadece karayolları vasıtasıyla, ulaşım ise karayollarına ek olarak havayolu vasıtasıyla yapılmaktadır. Söz konusu Türkiye-Ermenistan sınırı 325 km olup, Ardahan'daki Çıldır gölünün doğusundan başlayarak Türkiye-Nahçıvan sınırına kadar uzanmaktadır. Ayrıca, sınırın bir kısmını Arpaçay nehri, diğer bir kısmı ise Aras nehri oluşturmaktadır.

Ermenistan, denizlere kıyısı olmamasından dolayı, karayolu taşımacılığından daha az maliyetli olan deniz yolu taşımacılığından yararlanamamaktadır ve bu durum Ermenistan için bir dezavantaj oluşturmaktadır. Öte yandan Türkiye ile olan sınırının kapalı olması da taşıma maliyetlerini artırarak kendisi için ayrı bir dezavantaj oluşturmaktadır. Ayrıca sınırın kapalı olmasından dolayı iki ülke arasındaki demiryolu hattı da kullanılamamaktadır. Bu durumdan her iki ülke de zarar görmektedir. Çünkü demiryolu ile sağlanan bağlantılar karayoluna nazaran daha az maliyetli olmaktadır. İlk dezavantajın ortadan kaldırılması olanaksız olduğundan, ikinci dezavantajın ortadan kaldırılması yani Türkiye ile sınırlarının açılması Ermenistan için önemli getiriler sağlayacaktır. Türkiye açısından ise sınırların açılması, Türkiye'nin Azerbaycan'a oradan da Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ve hatta Çin'e kadar uzanan yol mesafesini kısaltarak ve dış ticarete taşıma maliyetleri ve zaman açısından bir tasarruf sağlamasına neden

olabilecektir. Bu bağlamda Ermenistan üzerinden Asya'ya daha kısa ve güvenli ulaşım ve BDT ülkelerine sıfır gümrükle ihracat yapma imkânı doğabilecektir.

Çalışmanın takip eden kısımlarında, Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı kalması durumundaki ulaşım olanakları, iki ülke arasındaki sınırın açılması durumundaki ulaşım olanakları ve iki ülke arasında potansiyel sınır geçişlerin açılması durumundaki ulaşım olanakları değerlendirilecektir.

2.2.4.1. Türkiye-Ermenistan Sınırın Kapalı Kalması Durumundaki Ulaşım Olanakları

Kapalı sınırlar yüzünden Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaret Gürcistan üzerinden yapılmak zorundadır. Ermenistan ve Türkiye arasındaki ticarete kullanılan iki temel sınır kapısı vardır. Bunlardan biri Harita 4'te gösterilen Batum'un 17 km güneyindeki G1 kapısıdır. Diğeri ise Akhaltsikhe'nin 20 km güneybatısındaki G2 kapısıdır. Bu koridorlara ek olarak Akhalkalaki'nin 42 km güneybatısında bulunan ve zaman zaman kullanılan G3 kapısı da vardır (Beilock ve Torosyan, 2007a: 23). Söz konusu G1 kapısı, Artvin'in Hopa ilçesindeki Sarp sınır kapısı, G2 kapısı Ardahan'ın Posof ilçesindeki Türkgözü sınır kapısı ve G3 kapısı ise Ardahan'ın Çıldır ilçesindeki Aktaş sınır kapısıdır.

Harita 4: Gürcistan Üzerinden Ermenistan'a Mevcut Geçişler

Kaynak: Beilock ve Torosyan, 2007a: 23

İstanbul'dan ve Türkiye'nin diğer batı ve kuzey şehirlerinden Ermenistan'a gidilirken G1 kapısı kullanılmaktadır. Bu koridordan Erivan'a ulaşılırken, Gürcistan'ın Batum, Poti, Senaki, Kutaisi, Khashuri, Gori ve Tiflis, Ermenistan'ın Lori Bölgesi'ndeki Ayrum, Alaverdi, Odzun ve Vanadzor, Kotayk Bölgesi'ndeki Hrazdan ve Abovyan şehirlerinden geçilmektedir.

Türkiye'nin diğer doğu illerinden Ermenistan'a gidilirken ise G2 kapısı kullanılmaktadır: Posof-Tiflis-Erivan. Bu yol kullanılabilir durumdadır ve iklim değişikliklerinden dolayı sıkıntı oluşturmamaktadır. Bu kapıdan Erivan'a ulaşılırken, Gürcistan'ın Naohrebi, Vale, Akhaltsike, Borzhomi, Khashuri, Gori ve Tiflis, Ermenistan'ın Lori Bölgesi'ndeki Ayrum, Alaverdi, Odzun ve Vanadzor, Kotayk Bölgesi'ndeki Hrazdan ve Abovyan şehirlerinden geçilmektedir. Diğer bir seçenek ise G3 kapısını kullanmaktır: Çıldır-Gümrü-Erivan. Bu yol Tiflis üzerinden gidilen yoldan 122 km daha kısadır, fakat bu yolun bazı kısımları özellikle karlı ve yağmurlu zamanlarda ulaşımında sorun oluşturmaktadır. Eğer bu yol düzeltilir ise, yolculuk süresinden ve maliyetlerden tasarruf edilecektir (Beilock ve Torosyan, 2007a: 23-24). Bu koridordan Erivan'a ulaşırken, Gürcistan'ın Sulda, Ninotsminda, Orlovka, Gorelovka ve Zhdanov, Ermenistan'ın Shirak Bölgesi'ndeki Gümrü, Lorri Bölgesi'ndeki Spitak, Aragatsotn Bölgesi'ndeki Aparan, Aragats, Ashtarak şehirlerinden geçilmektedir.

2.2.4.2. Türkiye-Ermenistan Sınırın Açılması Durumdaki Ulaşım Olanakları

Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırın açılmasıyla, Türkiye ve Ermenistan arasında daha kısa güzergahlar oluşacaktır. Sınırın açılmasının ek bir faydası ise Gümrü'nün güneybatısında bulunan Türkiye ve Ermenistan arasındaki demiryolu bağlantısının yeniden açılacak olmasıdır (Beilock ve Torosyan, 2007a: 24).

Türkiye ile Ermenistan arasında muhtemel altı karayolu bağlantısı ve bir demiryolu bağlantısı mevcuttur. Söz konusu demiryolu bağlantısı, Türkiye'yi Kafkaslara bağlayan tek demiryolu bağlantısı olma özelliği taşımaktadır. İlk olarak önceden faaliyette bulunan fakat günümüzde kapalı durumda olan iki sınır geçişi ele alınacaktır (Beilock ve Torosyan, 2007a: 24):

Bunlardan biri Harita 5'te gösterilen iki ülke arasında sadece karayolu geçişlerine olanak sağlayan A1 kapısı, diğeri ise iki ülke arasında hem karayolu hem de demiryolu geçişlerine olanak sağlayan A2 kapısıdır.

Söz konusu A1 kapısı, Iğdır'daki Alican Sınır Kapısı'dır. Alican Sınır Kapısı, Iğdır'dan 20,4 kilometre ve Erivan'dan 53,2 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır.

A2 kapısı ise Kars'taki Doğu Kapı Sınır Kapısı'dır. Doğu Kapı Sınır Kapısı, Kars'dan 67 kilometre, Akyaka'dan 12,2 kilometre, Gümrü'den ise 12,6 km uzaklıktadır. Doğu Kapı Sınır Kapısı, Türkiye ile SSCB arasındaki ilk sınır kapısıdır ve açılma tarihi 1927'ye kadar dayanmaktadır (Gültekin, 2002: 1).

Harita 5: Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Sınırın Açılması Durumundaki Sınır Geçişleri

Kaynak: Beilock ve Torosyan, 2007a: 24

2.2.4.2.1. Alican Sınır Kapısı (A1 Koridoru)

Alican sınır kapısı, Iğdır şehrinin kuzeydoğusunda bulunurken, Metamor şehrinin güney batısında bulunmaktadır. Metamor, Erivan'ın batısında bulunan küçük bir şehirdir. Alican sınır kapısı Iğdır'dan 20,4 km uzaklıkta bulunmaktadır. Metamor yüksek kaliteli bir yol ile Erivan'a bağlanmaktadır. Türkiye ile sınırın açılması durumunda, bu yol Türkiye yolları ile birleşebilecektir. Ayrıca, bu yol, Türkiye'nin güney illeri (Iğdır, Ağrı, Van, Muş, Bitlis ve diğerleri) ile çok iyi bir karayolu bağlantısı sunmaktadır. Bunun yanında Ermenistan'dan Suriye ve kuzeybatı İran'a geçiş sağlamaktadır. Ayrıca Ermenistan'daki ekonomik faaliyetlerin merkezi olan Erivan'a yakın olması ve güneydoğu Türkiye'ye geçişte kolaylık sağlaması, bu sınır kapısını cazibeli bir güzergâh yapmaktadır (Beilock ve Torosyan, 2007a: 25).

Bu sınır kapısından Erivan'a ulaşılırken, Ermenistan'ın Armavir Bölgesi'ndeki Yeraskhan, Yerinharunarkh, Echmiadzin ve Parakar şehirlerinden geçilmektedir.

2.2.4.2.2. Akyaka (Doğu Kapı) Sınır Kapısı (A2 Koridoru)

Akyaka sınır kapısı Kars şehrinin doğusunda bulunurken, Gümrü şehrinin güney batısında bulunmaktadır. Kars'tan 67 km, Gümrü'den 12,6 km uzaklıktadır. Bu kapı, Türkiye ile Ermenistan arasındaki karayolu ve demiryolu bağlantısının yeniden açılmasına olanak sağlayacaktır. Bu koridor kullanılarak Ermenistan'daki Shirak bölgesinde bulunan Akhurik kasabası üzerinden, Türkiye sınırına çok yakın olan Gümrü şehrine geçilmektedir.

Bu sınır kapı, Ermenistan ve Ermenistan'ın batısında bulunan Türkiye illeri (Kars, Erzurum, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon ve batıda bulunan diğer iller), Balkanlar ve Avrupa'nın geri kalan kısmı arasında ticaret yapmak ve seyahat etmek için kullanılabilir. Ayrıca, bu kapının açılması, Ermenistan'ı başta Karadeniz limanları olmak üzere Mersin ve diğer Akdeniz liman kentlerine bağlayacaktır. Öte yandan demiryolu ile yapılan taşımacılık karayolu ile yapılan taşımacılığa nazaran daha ucuz olmaktadır. Bu bağlamda sınırın açılmasıyla faaliyete geçecek olan demiryolu hattı taşıma maliyetlerinde ayrı bir tasarruf yapılmasını sağlayabilecektir. Bu sınır kapısının açılmasının ek bir faydası da Türkiye ile demiryolu ve karayolu hatları üzerinde bulunan

Gümrü ve Vanadzor'un gelişmesine olanak sağlayabilecek olmasıdır (Beilock ve Torosyan, 2007a: 25).

Bu sınır kapıları, Ermenistan'ın yoğun nüfuslu merkezlerine ve doğu-batı transit rotalarına yakın olmalarından dolayı, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaretin geliştirilmesi için etkili olabilirler. Türkiye ve Ermenistan, bu iki sınır kapısına odaklanarak sınırın daha iyi ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayabilirler (Beilock ve Torosyan, 2007a: 26).

2.2.4.3. Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Potansiyel Sınır Geçişleri

Türkiye ve Ermenistan arasında mevcut bulunan iki sınır geçişine ek olarak, dört tane daha sınır geçişi oluşturabilecek karayolu güzergâhı bulunmaktadır. Söz konusu sınır geçişleri Harita 6'da gösterilmektedir.

Harita 6: Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Potansiyel Sınır Geçişleri

Kaynak: Beilock ve Torosyan, 2007a: 27

İki ülke arasındaki ticaret hacminin artması durumunda bu ek sınır geçişleri açılabilir. Bu elverişli sınır geçişleri ikinci veya üçüncü derece yollar üzerine kurulmuştur. Bunlar, Ermenistan'ın Margara Köyü'nün 24 kilometre güneyindeki A3 geçidi, Ermenistan'daki Bagaran Köyü'ndeki A4 geçidi, Ermenistan'ın Haykadzor Köyü'ndeki A5 geçidi ve Ermenistan'ın Paghakn Köyü'nün güneyindeki A6 geçididir (Beilock ve Torosyan, 2007a: 26).

A3 koridoru ile Aras nehri üzerinden bir köprü ile Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesine geçilmektedir. A4 koridoru ile Kars'ın Digor ilçesine geçilmektedir. A5 koridoru ile Kars il merkezine geçilmektedir. Bu geçit Aniköy'dedir. A6 koridoru ile de Kars'ın Arpaçay ilçesine geçilmektedir.

2.2.4.4. Türkiye-Ermenistan Sınırının Kapalı Kalması ve Açılması Durumlarına Göre İki Ülke Arasındaki Güzergâhlar, Bu Güzergâhlardan Yapılan Dış Ticaretin Fasıllara Göre Dağılımı ve Yapılan Ticaretten Elde Edilebilecek Maliyet Tasarrufları

Daha önce bahsedildiği üzere Ermenistan ve Türkiye arasındaki bağlantılar, Sarp ve Türkgözü sınır kapılarının kullanılmasıyla Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. İki ülke arasında, bu iki sınır kapısına ek olarak, faaliyete geçme ihtimali olan Aktaş sınır kapısı da bulunmaktadır. Söz konusu sınır kapıları ve Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda kullanılacak sınır kapıları vasıtasıyla, Türkiye'nin bazı şehirleri ve Erivan arasındaki mesafeler Tablo 32'de gösterilmektedir. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda Akyaka ve Alican sınır kapıları kullanılacaktır. Bu alt başlıkta sınırın kapalı kalması ve sınırın açık olması durumlarına göre iki ülke arasındaki güzergâhlara, bu güzergâhlardan yapılan ticaretin ayrıntılarına ve iki ülke arasındaki mesafelere ve yapılan ticarete taşıma maliyetleri açısından ne kadarlık bir tasarruf sağlanılacağına değinilecektir.

Tablo 32: Türkiye-Ermenistan Sınırın Kapalı Kalması Durumunda Kullanılan Sınır Kapıları ve Açılması Durumunda Kullanılacak Sınır Kapıları Vasıtasıyla Türkiye'nin Bazı Şehirleri ve Erivan Arasındaki Mesafeler (Km)⁵

İller	Sınırın Kapalı Kalması Durumu			Sınırın Açık Olması Durumu	
	Sarp Sınır Kapısı (Artvin)	Türkgözü Sınır Kapısı (Ardahan)	Aktaş Sınır Kapısı (Ardahan)	Akyaka Sınır Kapısı (Kars)	Alican Sınır Kapısı (Iğdır)
Trabzon	843,8	870,7	596,9	564	633,2
Rize	757	797,9	601,8	504,6	524,7
Artvin	700,3	579,7	386,2	346,4	366,8
Amasya	1.294,6	1.340,6	1.144,7	964,6	922
Samsun	1.168,9	1.219,4	1.023,5	912,8	934,4
İstanbul	1.914	1.951,1	1.755,2	1.649,2	1.598,4
Iğdır	1.023,5	753,3	483,6	280	72,5
Kars	895,6	606,7	326,6	207,9	194,9
Ardahan	789,5	562,4	289,1	273,2	289,7
Erzurum	901,3	784,2	536,7	451,2	370,5
Erzincan	1.084,1	988,6	711,6	606	550,2
Muş	1.121	971,8	656,9	524,2	440
Malatya	1.294,7	1.200,8	927,1	805,4	755,7
Ankara	1.579,1	1.538,2	1.348,1	1.277,1	1.179,5
Van	1.244,6	954,6	687	502,7	290,1
Siirt	1.299,3	1.081,5	812,8	628,3	486,7
Mardin	1.289,9	1.167,5	931,3	797,3	660,8
Adana	1.676,4	1.556,3	1.327	1.194,3	1.139,2
Mersin	1.747,9	1.629,5	1.400,2	1.269,5	1.209,1
Antalya	2.125,1	2.089,8	1.860,9	1.728,3	1.666,5

⁵Bu tablo, Sony Map Avrupa karayolları haritası programı kullanılarak oluşturulmuştur. Güvenilirliği hakkında ise şöyle bir örnek verilebilir. Trabzon-Rize arası mesafe Türkiye Karayolları Haritasında 75 km olarak gösterilmektedir. Bu programda ise söz konusu mesafe 73,5 km olarak gösterilmektedir. Yani doğruluk oranı % 98 olarak görülmektedir.

Tablodaki veriler altında Türkiye'nin çeşitli şehirleri (Trabzon, Ardahan, Kars, Iğdır, Erzincan ve Van) ile Erivan arasındaki mesafeler önce Türkiye-Ermenistan sınırının mevcut durumuyla (kapalı kalması) değerlendirilecektir. Daha sonra ise sınırın açılması durumunda kaç kilometrelik bir tasarruf sağlanacağı üzerinde durulacaktır.

Trabzon ile Erivan arasındaki bağlantı, Sarp sınır kapısı kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Söz konusu güzergâhtan bu iki şehir arasındaki mesafe, 843,8 km'dir. Türkiye-Ermenistan sınırın açılması durumunda iki şehir arasındaki bağlantı Akyaka sınır kapısından sağlanacak ve mesafe 564 km'ye düşecektir. Böylelikle, iki şehir arasındaki mesafe 279,8 km kısılacaktır. Bu durumda, kat edilecek mesafeden yaklaşık olarak % 33 oranında bir tasarruf sağlanabilecektir.

Ardahan ile Erivan arasındaki bağlantı, Türkgözü sınır kapısı kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Bu iki şehir arasındaki mesafe, söz konusu güzergâhtan 562,4 km'dir. Türkiye-Ermenistan sınırın açılması durumunda iki şehir arasındaki bağlantı Akyaka sınır kapısından sağlanacak ve mesafe 273,2 km'ye düşecektir. Böylelikle, iki şehir arasındaki mesafe 289,2 km kısılacaktır. Bu durumda, kat edilecek mesafeden yaklaşık olarak % 52 oranında bir tasarruf sağlanabilecektir.

Kars ile Erivan arasındaki bağlantı, Türkgözü sınır kapısı kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Bu iki şehir arasındaki mesafe söz konusu güzergâhtan 606,7 km'dir. Türkiye-Ermenistan sınırın açılması durumunda iki şehir arasındaki bağlantı Alican sınır kapısından sağlanacak ve mesafe 194,9 km'ye düşecektir. Böylelikle, iki şehir arasındaki mesafe 411,8 km kısılacaktır. Bu durumda, kat edilecek mesafeden yaklaşık olarak % 67 oranında bir tasarruf sağlanabilecektir.

Iğdır ile Erivan arasındaki bağlantı, Türkgözü sınır kapısı kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Söz konusu güzergâhtan bu iki şehir arasındaki mesafe, 753,3 km'dir. Türkiye-Ermenistan sınırın açılması durumunda iki şehir arasındaki bağlantı Alican sınır kapısından sağlanacak ve mesafe 72,5 km'ye düşecektir. Böylelikle, iki şehir arasındaki mesafe 680,8 km kısılacaktır. Bu durumda, kat edilecek mesafeden yaklaşık olarak % 90 oranında bir tasarruf sağlanabilecektir.

Erzincan ile Erivan arasındaki bağlantı, Türkgözü sınır kapısı kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Söz konusu güzergâhtan bu iki şehir arasındaki mesafe, 988,6 km'dir. Türkiye-Ermenistan sınırın açılması durumunda iki şehir arasındaki bağlantı Alican sınır kapısından sağlanacak ve mesafe 550,2 km'ye düşecektir. Böylelikle, iki şehir arasındaki mesafe 438,4 km kısılacaktır. Bu durumda, kat edilecek mesafeden yaklaşık olarak % 45 oranında bir tasarruf sağlanabilecektir.

Van ile Erivan arasındaki bağlantı, Türkgözü sınır kapısı kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Bu iki şehir arasındaki mesafe söz konusu güzergâhtan 954,6 km'dir. Türkiye-Ermenistan sınırın açılması durumunda iki şehir arasındaki bağlantı Alican sınır kapısından sağlanacak ve mesafe 290,1 km'ye düşecektir. Böylelikle, iki şehir arasındaki mesafe 664,5 km kısılacaktır. Bu durumda, kat edilecek mesafeden yaklaşık olarak % 70 oranında bir tasarruf sağlanabilecektir.

Görüldüğü üzere, Ermenistan'a komşuluğu bulunan illerden, yani Ardahan, Kars ve Iğdır'dan Erivan'a gidilmesi durumunda veya bir mal sevkiyatı yapılması durumunda kat edilmesi gereken mesafe, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda iki ülke arasında daha kısa rotaların kullanılmasıyla (Akyaka ve Alican sınır kapıları) çok ciddi anlamda kısılacaktır.

2.2.4.4.1. Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Güzergâhlardan Yapılan Dış Ticaretin Fasıllara Göre Dağılımı

Bu alt başlıkta, Türkiye ve Ermenistan arasında Tablo 73'te belirtilen bu güzergâhlardan yapılan dış ticaretin fasıllara göre dağılımı incelenecektir. Bu bağlamda 2002 ve 2008 yıllarına ilişkin veriler sırasıyla EK : 7 ve EK 13'te gösterilmektedir.

Ek : 7 incelendiğinde 2002 yılında Türkiye ile Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin 39,6 milyon ABD Doları olduğu görülmektedir. Bunun 1,4 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 38,2 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın Türkiye'ye olan ihracatı ve Türkiye'den olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın Türkiye'ye tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri (910 bin ABD Doları), ham postlar, deriler(kürkler hariç) ve köseleler (419 bin ABD Doları) ve kazan: makine ve cihazlar, aletler ve parçalarıdır (56 bin ABD Doları). Ermenistan'ın Türkiye'den tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; kağıt ve karton: kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşyalar (2,9 milyon ABD Doları), gıda sanayi kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları (2,5 milyon ABD Doları) ve kazan: makine ve cihazlar, aletler ve parçalarıdır (2,4 milyon ABD Doları).

Diğer taraftan, Ek 13'te görüldüğü üzere 2008 yılında Türkiye ve Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacmi 270 milyon ABD Dolarıdır. Bunun 1,9 milyon ABD Dolarlık kısmını Ermenistan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat, geriye kalan 268,1 milyon ABD Dolarlık kısmını ise Ermenistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalat oluşturmaktadır.

Ermenistan'ın Türkiye'ye olan ihracatı ve Türkiye'den olan ithalatı incelediğinde; Ermenistan'ın Türkiye'ye tutar olarak en çok ihraç ettiği üç fasıl; ham postlar, deriler(kürkler hariç) ve köseleler (1,5 milyon ABD Doları), alüminyum ve alüminyum eşyalar (170 bin ABD Doları) ve demir veya çelikten eşyalardır (80 bin ABD Doları). Ermenistan'ın Türkiye'den tutar olarak en çok ithal ettiği üç fasıl ise; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları ve mumlar (40,5 milyon ABD Doları), plastik ve plastikten mamul eşyalar (33,8 milyon ABD Doları) ve ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürüdür (24,7 milyon ABD Doları).

Görüldüğü üzere, Ermenistan'ın 2002 yılında Türkiye'ye en çok ihraç ettiği üç fasıl arasında 2008 yılına gelindiğinde sadece ham postlar, deriler ve köseleler fasılı değişmemiştir. Ermenistan'ın ithalatı açısından bakılacak olursa, 2002 yılından 2008 yılına kadar, en çok ithalatı yapılan fasıllarda tamamen bir değişme meydana gelmiştir.

Öte yandan, 2002 yılında Türkiye'nin Ermenistan'dan en çok ihraç ettiği fasıl olan Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri, Türkiye'nin 2002 yılındaki söz konusu fasıldan yaptığı toplam ithalatın % 0,03'üne tekabül etmektedir. Söz konusu yılda, Ermenistan'ın Türkiye'den en çok ihraç ettiği fasıl olan kağıt ve karton; kağıt ve

kartondan eşyalar, Türkiye'nin aynı yıldaki söz konusu fasıldan yaptığı toplam ihracatın % 0,9'una tekabül etmektedir.

Bununla birlikte, 2008 yılına bakılacak olursa, Türkiye'nin Ermenistan'dan en çok ihraç ettiği fasıl olan Ham postlar, deriler ve köseleler, Türkiye'nin 2008 yılındaki söz konusu fasıldan yaptığı toplam ithalatın % 0,2'sine tekabül etmektedir. Söz konusu yılda, Ermenistan'ın Türkiye'den en çok ihraç ettiği fasıl olan Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar, Türkiye'nin aynı yıldaki söz konusu fasıldan yaptığı toplam ihracatın % 0,5'ine tekabül etmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2010b).

2.2.4.4.2. İki Ülke Arasındaki Sınırın Açılması Durumunda Elde Edilecek Maliyet Tasarrufları

Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı ve açık olması durumlarına göre iki ülke arasında yapılan dış ticaretteki taşıma maliyetlerinin ayrı ayrı ne kadar olduğu ve sınır açıldığında ne kadarlık bir tasarruf sağlanılacağı, yukarıda değinilen Tablo 32 ve aşağıdaki veriler yardımıyla incelenecektir.

Trabzon'da faaliyette bulunan N1⁶ Uluslararası Nakliyat Turizm ve Ticaret Limited Şirketi'nden alınan bilgilere göre 22 Ocak 2010 tarihi itibarıyla Türkiye'de mazotun litresi 2,9 TL, Batum'da mazotun litresi 1,3 TL ve Tiflis'te mazotun litresi 1,2 TL'dir. Söz konusu şirketin tırları *100 km'de ortalama olarak 30 litre mazot harcamaktadır*. Öte yandan, N1 şirketi tırlarına her 50.000 km'de bir motor bakımı yaptırmaktadır ve bu bakım için ortalama 500 TL ödemektedir. Söz konusu şirket, lastik bakımını ise her 250.000 km'de bir yaptırarak, bu bakım için ise 9.120 TL ödemektedir. Bununla birlikte şirketin bir tırının değeri yaklaşık olarak 195.000 TL iken, bu tırlar 1 milyon km kullanılabilir. Ayrıca, şirket, şoförlerine 700 TL maaş vermektedir ve bu şoförler ayda ortalama 10.000 km mesafe kat etmektedirler. Son olarak ise, şirket, şoförlerine aylık seyahatleri sırasında kişisel ihtiyaçlarını ve tırların masraflarını karşılamaları için yaklaşık olarak 6.720 TL harçlık vermektedir. Yine Trabzon'da faaliyette bulunan N2 Uluslararası Nakliyat Ticaret Limited Şirketi'nden alınan bilgilere göre, söz konusu şirketin tırları Gürcistan sınırından Ermenistan'a girerken karayolu geçiş ücreti olarak ortalama 521,5 TL ödemektedirler.

⁶Şirket isimlerinin gizli tutulmak istenmesinden dolayı böyle bir tanımlama yapılmıştır.

Ayrıca tırlar, semere başına ücret, pasaport kontrolü, vb. maliyetleri içeren ve ortalama 74,5 TL'ye tekabül eden gümrük içerisindeki masraflara da katlanmaktadır.

Tüm bu bilgilerin ışığı altında bir maliyet hesabı yapılabilecektir. Bu maliyet hesabı yapılırken ilk önce Trabzon'dan Erivan'a gidilirken, sınırın kapalı ve açık olması durumlarına göre yakıt harcaması hesaplanarak gümrük masrafları ile birlikte toplam maliyetin ne kadar olduğuna değinilecektir. Daha sonra ise tırların bakım masraflarının, yıpranma paylarının, tır şoförlerinin maaşları ve harçlıklarının km başına maliyetleri ve sınırın kapalı ve açık olması durumlarına göre toplam maliyetleri hesaplanacaktır. Bu bağlamda, Erivan'a gidilirken; mazot, Türkiye'ye nazaran Batum'da daha ucuz olduğu için Batum'a gitmeye yetecek miktarda alınmaktadır. Bu mazot ise Tiflis'e gitmeye yetecek kadar alınır. Çünkü Tiflis'te mazot daha ucuzdur. Tiflis'ten ise Erivan'a gidilip, oradan tekrar aynı güzergâhtan yurtiçine dönmeye yetecek kadar mazot alınmaktadır. Öte yandan Erivan'da mazot hepsine nazaran daha ucuz olmasına rağmen, kalitesiz olması sebebiyle kullanılmamaktadır.

Söz konusu hesaplamaya geçmeden önce, yol boyunca yakılan mazot miktarının ne kadar olduğunun nasıl hesaplandığı üzerinde durulacaktır. N1 şirketinin tırları 100 km'de ortalama 30 litre mazot yaktığına göre, 564 km'de (Tablo 30'da değinilen Trabzon-Erivan arasındaki mesafe) 169,2 litre mazot harcayacaktır.

Tablo 33: Sınırın Kapalı ve Açık olması Durumlarına Göre Trabzon ve Erivan Arasında Yapılan Ticarete Yakıt ve Gümrük Maliyetleri

	Kapalı Sınır			Açık Sınır
	Harcanan Mazot Miktarı (Litre)	Mazotun Litre Fiyatı (TL)	Toplam Maliyet (TL)	
Trabzon-Batum Arası	59,91	2,9	173,73	-
Batum-Tiflis Arası	115,11	1,3	149,64	-
Tiflis-Erivan Arası	78,12	1,2	93,74	-
Karayolu Geçiş Ücreti (TL)	521,5			-
Gümrük İçerisindeki Masraflar (TL)	74,5			-
Toplam Maliyet (TL)	1013,11			169,2 lt X 2,9 TL = 490,68 TL

Tablo 33'te görüldüğü üzere, sınırın kapalı olması durumunda Batum'a kadar Türkiye'den alınan mazot kullanılacak ve $59,91 \times 2,9 = 173,73$ TL maliyet söz konusu olacaktır. Tiflis'e kadar ise Batum'dan alınan mazot kullanılacak ve $115,11 \times 1,3 = 149,64$ TL maliyet söz konusu olacaktır. Erivan'a kadar ise Tiflis'ten alınan mazot kullanılacak ve $78,12 \times 1,2 = 93,74$ TL maliyet söz konusu olacaktır. Toplam yakıt maliyeti ise 417,11 TL olacaktır. Bu maliyet sadece gidiş yolu için geçerli olmaktadır. Dönüş yolu da hesaba katılacak olursa, yukarıda değinildiği gibi sadece Tiflis'ten alınan mazot yurt içine dönmek için kullanıldığından toplam dönüş maliyeti 303,78 TL olacaktır. Bu maliyetlere bir de yukarıda değinilen karayolu geçiş ücreti (521,5 TL) ve Ermeni gümrüğü içerisindeki çeşitli masraflar (74,5 TL) eklendiğinde toplam maliyet 1.316,89 TL olacaktır.

Tablo 32'de görüldüğü üzere sınırın açık olması durumunda Trabzon ve Erivan arasındaki mesafe 564 km'dir. Bu bağlamda maliyet unsuru olarak sadece harcanan mazot miktarı söz konusu olduğundan, yapılacak olan bu ticarete; Tablo 33'te görüldüğü üzere $169,2 \times 2,9 = 490,68$ TL'lik bir maliyet söz konusu olacaktır. Dönüş yoluyla birlikte toplam maliyet 981,36 TL olacaktır.

Öte yandan, yakıt dışındaki diğer maliyetlerin neler olduğu ve Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı ve açık olması durumlarına göre bu maliyetlerin nasıl değiştiği, Tablo 34'te gösterilmektedir.

Tablo 34: Sınırın Kapalı ve Açık olması Durumlarına Göre Trabzon ve Erivan Arasında Yapılan Ticarete Diğer Maliyetler

Maliyetler	Kapalı Sınır		Açık Sınır	
	Km Başına Maliyet (TL)	Toplam Maliyet (TL)	Km Başına Maliyet (TL)	Toplam Maliyet (TL)
Motor Bakımı Masrafı	0,01	16,87	0,01	11,28
Lastik Bakımı Masrafı	0,03	50,62	0,03	33,84
Yıpranma Payı	0,19	320,64	0,19	214,32
Şoför Maaşı	0,07	118,13	0,07	78,96
Şoför Harçlığı	0,67	1.130,69	0,67	755,76
Toplam (TL)	0,97	1.636,95	0,97	1.094,16

Tablo 34'teki, km başına maliyetin nasıl hesaplanıldığına ayrı ayrı değinilecek olursa; motor bakımı masrafı için 500 TL / 50.000 km; lastik bakımı masrafı için 9.120 TL / 250.000 km; yıpranma payı için 195.000 TL / 1.000.000 km; şoför maaşı için 700 TL / 10.000 km; şoför harçlığı için 6.720 TL / 10.000 km gibi bir hesaplama söz konusudur. Toplam maliyet hesaplamaları ise bulunan km başına maliyetlerin, Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı ve açık olması durumlarında gidiş-dönüş yolu göz önünde bulundurularak Trabzon-Erivan arasındaki mesafelerle (kapalı sınır söz konusuysa mesafe 1687,6 km, açık sınır söz konusuysa mesafe 1128 km'dir) çarpılmasıyla elde edilmiştir.

Tablo 33 ve Tablo 34'teki veriler bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı kalması durumunda toplam 2.953,84 TL'lik bir maliyet söz konusu iken, sınırın açılması durumunda bu maliyet 2.075,52 TL'ye düşebilecektir. Bu durumda, birim fiyatı 100 TL olan 100 birim mal Trabzon'dan Erivan'a ihraç edilirse, kapalı sınır söz konusu iken birim başına maliyet 29,5 TL, toplam maliyet ise 129,5 TL olmaktadır. Öte yandan, sınırın açılması durumunda ise birim başına maliyet 20,75 TL, toplam maliyet ise 120,75 TL olacaktır. Yani sınırın açılması durumunda yapılacak olan maliyet tasarrufu yaklaşık olarak % 7 olacaktır. Öte yandan, ihraç edilecek mal miktarının sabit kalması (İhraç edilecek mal miktarı değişmediğinden, birim başına maliyetler de değişmeyecektir.) ve fiyatı 100 TL'den daha düşük olan bir mal olması koşuluyla, yapılacak olan tasarruf oranı daha da artabilecektir. Örneğin ihraç edilecek malın fiyatı 10 TL olacak olursa, toplam maliyet, sınır kapalı iken 39,5 TL iken, sınırın açılması durumunda ise 30,75 TL olacaktır. Yani, sınırın açılması durumunda yapılacak olan maliyet tasarrufu, yaklaşık olarak % 23 olacaktır.

Öte yandan, aynı hesaplamalar Kars ve Iğdır için yapılacak olursa; Kars'tan Erivan'a gitmenin yakıt maliyeti sınır kapalıysa, Türkgözü sınır kapısına kadar 127,8 TL, Türkgözü sınır kapısından Erivan'a kadar için ise 165,52 olmak üzere toplam 293,32 TL olarak gerçekleşmektedir. Dönüş yolu ile birlikte maliyet, 511,73 TL olmaktadır. Diğer maliyetlere bakılacak olursa; kapalı sınır söz konusuysa, motor bakım masrafı için 12,13 TL, lastik bakımı masrafı için 36,40 TL, yıpranma payı için 230,54 TL, şoför maaşı için 84,93 TL, şoför harçlığı için, 802,97 TL olmak üzere, toplam 1.166,97 TL bir maliyet söz konusudur. Yakıt masrafıyla birlikte ise 1.678,7 TL maliyet söz konusudur. Yukarıdaki hesaplamalar sınırın açılması durumunda yapıldığında ise toplam maliyet, 717,2 TL

olacaktır. Bu durumda yapılacak olan maliyet tasarrufu, 10 TL değerinde 100 birim malın ihraç edilmesi varsayımı altında, yaklaşık olarak % 36 olacaktır.

Ayrıca, Iğdır için aynı hesaplar yapıldığında, kapalı sınır söz konusuysen, toplam maliyet, 2.140,76 TL, açık sınır söz konusuysen, 266,8 TL olmaktadır. Yani, sınırın açılmasıyla yapılacak olan maliyet tasarrufu, 10 TL değerinde 100 birim malın ihraç edilmesi varsayımı altında, yaklaşık olarak % 60 olacaktır. Görüldüğü üzere, Iğdır'ın Türkiye'deki şehirler arasında Erivan'a en yakın şehir olmasından dolayı, sınırın açılması durumunda elde edilecek maliyet tasarrufu diğer şehirlere nazaran çok daha fazla olmaktadır.

Öte yandan, sınırın açılmasıyla elde edilecek maliyet tasarrufuna ilave olarak tırların kat edecekleri mesafe de kısıllacaktır. Şöyle ki; kapalı sınır söz konusu iken Trabzon-Erivan arası mesafe 843,8 km iken sınır açılırsa bu mesafe 564 km'ye düşecektir. Bu durumda Erivan'a gönderilen bir tır, dönüş yolu da hesaba katılacak olursa kapalı sınır söz konusuysen 1687,6 km, açık sınır söz konusuysen 1128 km mesafe kat edecektir. Aradaki fark 559,6 km olacaktır. Yani sınırın açılmasıyla, bir tırın kat edeceği mesafe 559,6 km kısıllacaktır. Söz konusu durum Erivan'a yapılacak olan tek bir sefer için geçerlidir. N1 şirketinin Erivan'a yılda yaklaşık 25 sefer yaptığı göz önünde bulundurulursa, bir tırın kat edeceği mesafe yılda 13.990 km kısıllacaktır. Yani bu durum, bir tırın yaklaşık olarak 13 kere Erivan'a gidip gelmesi anlamına gelmektedir.

2.2.4.5. Türkiye ve Ermenistan Arasındaki Havayolu Bağlantıları

Türkiye ve Ermenistan arasında, kara ve demiryolu bağlantısı kullanılamamasına rağmen, havayolu bağlantısı kullanılmaktadır. Bu bağlantıyı Türk havayolu firması Atlas Jet ve Ermeni havayolu firması Armavia sağlamaktadır. İki ülke arasında Çarşamba ve Pazar olmak üzere haftada iki gün direkt olarak karşılıklı uçuşlar gerçekleştirilmektedir. Çarşamba günü yapılan uçuşları Armavia firması gerçekleştirirken, Pazar günü yapılan uçuşları Atlas Jet firması gerçekleştirmektedir. Çarşamba günü Armavia firmasının uçakları Erivan'dan saat 20.00'de, İstanbul'dan ise saat 21.00'de kalkmaktadır. Pazar günü ise Atlas Jet firmasının uçakları Erivan'dan saat 16.40'da, İstanbul'dan ise 11.40'da

kalkmaktadır. Söz konusu bu seferlerin maliyetleri tek gidiş için 240 Euro iken gidiş-dönüş için 360 Euro'dur.

2010 yılı için Türkiye ile Ermenistan arasındaki uçuşların başlama tarihi 20 Ocak olarak kararlaştırılmıştır ve bu uçuşlar Aralık ayının ilk haftasına kadar gerçekleştirilecektir.

Yaz sezonu geldiğinde seyahat amaçlı değil de tatil amaçlı olarak Antalya ile Erivan arasında seferler düzenlenmektedir. Eğer ilgi çok yoğun olursa Mayıs ayı içerisinde de söz konusu seferler düzenlenebilmektedir. Buradaki ücretlendirme ise tatil paketine göre olmaktadır. Bu tatil paketinin içine gidiş-dönüş uçak biletleri, konaklama, yeme-içme, gezme v.b. unsurlar dâhildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-ERMENİSTAN SINIRININ AÇILMASININ OLASI EKONOMİK ETKİLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, belli başlı sektörlere ve makroekonomik değişkenlere etki edecektir. Bu değişkenlerin başında ise GSYİH gelmektedir. Bu bölümde söz konusu etkiler, çeşitli kurum ve iktisatçıların görüşleriyle önce genel itibariyle açıklanacaktır. Daha sonra ise sınırın açılmasının ortaya çıkaracağı olası etkiler, ulaştırma ve transit taşımacılığa, demir yollarına, bölgesel kalkınmaya, sınır ticaretine, dış ticarete ve turizm sektörüne, yatırımlara, işgücü hareketlerine, rekabet ve verimliliğe ve işbirliği programlarına etkisi gibi alt başlıklar altında değerlendirilecektir.

Dünya Bankası tahminlerine göre, Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan sınırlarının açılması, Ermenistan'ın GSYİH'sını % 30-38 oranları arasında artırması beklenmektedir. (Karakhanian ve Mkrtchyan, 2004: 85).

Jrbashyan, kurduğu bir modelle, sınırın açılmasıyla ticarete meydana gelecek artıştan dolayı kısa vadede yani bir yıl içerisinde GSYİH'nın en az % 0.67 oranında artacağını ve 1500 civarında bir istihdam olanağı yaratılacağını beklemektedir. Bu durum mevcut istihdamın % 0.14 oranında artması demektir. Ayrıca, Yurt içi tüketimin de % 0.58 oranında artması beklenmektedir. Enflasyon oranının % 0.03, reel ücret düzeyinin ise % 0.28 oranında artacağı düşünülmektedir. Yapılacak olan yatırımlara bakıldığında ise % 0.27 oranında bir artış beklenmektedir. Reel harcanabilir gelir % 0.55 oranında artabilecek iken kişi başına gelirde % 0.50 oranında artış söz konusu olabilecektir. Gümrük vergileri başta olmak üzere vergi gelirlerinde meydana gelecek artıştan dolayı kamu gelirleri % 1.16 oranında artabilecektir (Jrbashyan ve diğerleri, 2007: 83-85).

Sınırın açılmasıyla orta vadede yani 5 yıl içerisindeki beklenen etkilere göz atıldığında; GSYİH'da % 2,7 oranında bir büyüme ve 4800 civarında bir istihdam oluşturulabileceği tahmin edilmektedir. Bu durum mevcut istihdamın % 0.43 oranında

artması demektir. Ayrıca, Yurt içi tüketimin de % 1.02 oranında artması beklenmektedir. Enflasyon oranının % 0.68, reel ücret düzeyinin ise % 0.91 oranında artacağı düşünülmektedir. Yapılacak olan yatırımlara bakıldığında ise % 0.59 oranında bir artış beklenmektedir. Reel harcanabilir gelir % 1.79 oranında artabilecek iken % 1.62 oranında bir kişi başına gelir artışı söz konusu olabilecektir. Gümrük vergileri başta olmak üzere vergi gelirlerinde meydana gelecek artıştan dolayı kamu gelirleri % 3.46 oranında artabilecektir (Jrbashyan ve diğerleri, 2007: 83-85).

Diğer taraftan, Gary Hufbauer, sınırın açılmasıyla birlikte Ermenistan'daki KBGSYİH'nın % 5 ve mal ticaretin GSYİH içindeki payının % 10 oranında artacağına dair bir tahminde bulunmaktadır (Hufbauer, 2007: 17).

Ermenistan'ın 2008 yılında GSYİH'sı yaklaşık 12 milyar ABD Dolarıdır. Türkiye ile arasındaki dış ticaret hacmi ise 270 milyon ABD Dolarıdır. Bunun 268,1 milyon ABD Doları Ermenistan'ın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalat iken, geriye kalan 1,9 milyon ABD Doları Ermenistan'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatı oluşturmaktadır (National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009f: 24-26). Bu bağlamda, Ermenistan'ın Türkiye'ye ihracatı, Ermenistan ve Türkiye arasındaki toplam dış ticaret hacminin % 0,7'si, Ermenistan GSYİH'nın ise % 0,01'i kadardır.

Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasıyla, iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin 500 milyon ABD Dolar olacağı varsayılırsa, Ermenistan'ın Türkiye'ye olan ihracatının, sınırın kapalı olması durumundaki gibi Türkiye ve Ermenistan arasındaki toplam dış ticaret hacminin % 0,7'si olacağı düşünülürse ve ihracat hesaplanırsa, Ermenistan'ın toplam ihracat 3,5 milyon ABD Doları olacaktır. Bu durumda Ermenistan'ın Türkiye'ye olan ihracatının, Ermenistan GSYİH'sı içindeki payı % 0,02 (3.500.000/12.003.500.000) olacaktır. Bu bağlamda, sınırın açılması Ermenistan GSYİH'sını % 0,01 oranında artıracaktır.

Görüldüğü üzere sınırın açılmasıyla iki ülke arasında, çeşitli iktisatçılar ve kurumlar tarafından öngörülen, 500 milyon ABD Doları⁷ dış ticaret hacmi olması durumunda GSYİH’da önemli bir artış görülememektedir.

Eylül 2003’te yayınlanan bir raporda ise, Sil Grup başkanı ve milletvekili Khachatur Sukiasyan’a göre sınırlarının açılmasının Ermenistan ekonomisine çok önemli getirileri olacaktır⁸.

3.1. Ulaştırma, Transit Taşımacılık ve Demiryollarına Etkisi

Kars-Gümrü demiryolunun açılması, Türkiye’nin doğusu için önemli bir gelişme imkânı sunabilecektir. Türk işadamları, Ermenistan aracılığıyla Rus ve İran pazarlarına girmeyi beklemektedirler ve Ermeni meslektaşlarıyla sorun yaşamayacaklarını ifade etmektedirler (Karakhanian ve Mkrtchyan, 2004: 77).

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaret hacminin göstergeleri, doğrudan ticaretten ziyade dolaylı ticaretin tahminleridir. Türk konteynırları ve ürünleri, maliyetleri yükselterek İran ve Gürcistan vasıtasıyla Ermenistan’a girmektedir. Bu durum, ek harcamaları telafi etmek için düşük kaliteli ürünlerin ithalatının yapılmasına neden olmaktadır. Ayrıca, uzun ticaret güzergâhları, Ermenistan’ın sosyo-ekonomik durumuna olumsuz yansıyan yüksek fiyatların oluşmasını sağlamaktadır (Karakhanian ve Mkrtchyan, 2004: 81-82). Sınırın açılmasıyla birlikte söz konusu uzun güzergâhlar artık kullanılmayacak ve bu olumsuz durum ortadan kalkabilecektir.

Sınırın açılması Türkiye’yi, Orta Asya-Avrupa-Orta Doğu arasında bir geçiş ülkesi konumuna getirecektir. Bu durumda Türkiye, bölgedeki ekonomik ve politik etkinliğini

⁷Bu öngörülerini yapanların başında Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi eş başkanı Kaan Soyak gelmektedir. Soyak’a göre sınır açılmasından kısa bir süre sonra iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi bu rakama ulaşacaktır.

⁸Sınırların bir an önce açılması bizim için iyi olacaktır. Evet, sınırların açılmasıyla bazı Türk ürünlerinin Ermenistan’da yaygınlaşacak olmasından dolayı bazı yerel ürünler rekabetle baş edemeyecektir, ama ben eminim ki kazançlar kayıplardan daha fazla olacaktır. Aynı zamanda, yüzlerce yerel üreticinin Türkiye’ye ve daha ileri noktalara ihracat yapacağına inanmaktayım. Açık sınırlar, Gürcistan’lı transit ülke konumunda olmasından dolayı elde ettiği vergileri gözden geçirmesine ve onları azaltmaya zorlayacaktır. Bu da yerel üreticileri Rusya’ya ihracat yapma konusunda teşvik edecektir. Bugün, ürünün gerçek fiyatından daha fazla taşıma maliyetleriyle karşı karşıya kalmaktayız (Gültekin, 2004: 49).

güçlendirebilecek ve batı için önemini artırabilecektir. Doğu-batı yönündeki ulaştırma koridoru, doğu ve batı arasındaki ticari bağlantıların derinleştirilmesi ve Kafkas altyapısının modernleştirilmesi, kaynaklarını farklılaştırarak Türkiye'nin enerji güvenliğini kuvvetlendirecektir (Karakhanian ve Mkrtchyan, 2004: 83).

Türk-Ermeni sınırı, doğu-batı bağlantısında en verimli güzergâh durumundadır. Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan demiryolu sistemi bağlantısı, Hazar havzası ve dünya pazarları arasındaki (özellikle de Güneydoğu Avrupa, Akdeniz, Kafkasya, Hazar Denizi, Orta Asya ve hatta Çin arasında) en uygun doğu-batı ulaşım güzergâhını sağlamaktadır. (European Parliament, 2007: 21-22).

1992 yılına kadar faaliyette bulunan Bakü-Gümrü-Kars demiryolu sisteminin⁹ onarılmasıyla, Ermeni demiryolu sistemi, Akyaka-Gümrü bağlantısıyla, Türkiye'yi Kafkasya, Rusya Federasyonu ve Orta Asya'ya geçiş sağlayarak Rus demiryolu ağıyla birleştirecektir. Ermenistan, bölgesel demiryolu ağının merkezinde bulunmaktadır ve bazı demiryolu bağlantıları, doğu-batı ve kuzey-güney bağlantılarının kesişme noktası olan Ermenistan topraklarından geçmektedir. Kars ile İstanbul'u bağlayan demiryolunun son durağı olan Akyaka, Trans-Kafkasya demiryolu sistemine geçiş sağlayan Ermeni şehri Gümrü'ye bağlanmaktadır. Gümrü, Nahçıvan içinden geçen ve Ermenistan-İran sınırı boyunca uzanan Erivan-Culfa-Bakü ve Erivan-Sevan-Dilian-Gazakh-Bakü hatlarını içeren, diğer demiryolları ile bağlantılıdır. Çatışmalar, politik anlaşmazlıklar ve kapalı sınırlar, bir zamanlar Trans-Kafkasya bağlantısı için çok önemli olan, bu geniş demiryolu ağını kullanılamaz hale getirmiştir. Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve kapalı sınırların açılmasıyla Trans-Kafkasya bağlantısı yeniden işlerlik kazanacaktır. Öte yandan, Karadeniz-Akdeniz limanlarının ve demiryollarının birleştirilmesi sonucu oluşturulan güzergâh, Anadolu ve Hazar havzasını bağlayan en uygun maliyetli güzergâh konumundadır. Türk limanları, Gürcü limanlarından daha ucuzdur. Gürcü limanında konteynır başına maliyet, Türkiye limanlarındaki maliyetten % 30-40 daha pahalıdır. Öte yandan Türk limanlarında güvenlik endişeleri en az durumdadır. Sonuç olarak, sınırın açılması, Poti-Tiflis-Erivan-Bakü güzergâhından daha rekabetçi olan

⁹Bu demiryolu sistemi, Türkiye ile Azerbaycan arasında en kısa güzergâhı sunduğundan dolayı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu sisteminden daha avantajlıdır.

Trabzon-Kars-Erivan-Bakü güzergâhının Karadeniz civarında bölge içi ulaştırma için çok önemli bir bağlantı sağlamasına neden olabilecektir. (Gültekin, 2004: 52).

Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, Anadolu'nun, kuzey-güney ve doğu-batı ticaretinin kesişme noktası haline gelmesine neden olabilecektir ve Türkiye'nin Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nde ekonomik bağlantılarını ve çıkarlarını artırabilecektir. Aynı durum Ermenistan için de geçerlidir. Sınırın kapalı olması, Ermenistan'ın kuzey-güney (Rusya-İran-Türkiye) ve doğu-batı (Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya) eksenini boyunca uzanan transit güzergâhların merkezi olmasından sağlayacağı yararlardan faydalanamayacağı anlamına gelmektedir (European Parliament, 2007: 13). Sınırın açılması Ermenistan'a bölgede bir transit ülke olarak kullanılma şansını verecek ve gerek demiryolu gerekse de karayollarının işlerlik kazanmasına olanak sağlayabilecektir. Ayrıca bu özelliklerinin kullanılmasıyla, TRACECA¹⁰ projesine dahil olmasına rağmen, doğu ve batı sınırlarının kapalı olmasından dolayı kendisine yer bulamadığı bu projede artık kendisine bir yer edinebilecektir.

TRACECA projesine dahil olan ülkeler; Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dır.

TRACECA, Yagodin (Ukrayna)'den başlayarak Odesa ve İliçevsk limanlarına ve Karadeniz'i feribot ve Ro-Ro seferleriyle geçerek, Poti ve Batum limanlarından Kafkasya'ya bağlanan, buradan Tiflis ve Erivan ana güzergâhlarını takip ederek kara ve demiryollarıyla Bakü'ye ulaşan Bakü Limanı'ndan yine feribot ve Ro-Ro seferleriyle Orta Asya'nın Türkmenbaşı ve Aktau limanlarına ulaşarak kara ve demiryolu bağlantılarıyla Tacikistan'a ve nihayet Çin'e kadar uzanan bir ulaştırma koridorunu temsil etmektedir (Ovalı, 2008: 160).

¹⁰TRACECA, Avrupa'dan batı-doğu ekseninde, Karadeniz boyunca, Kafkaslar ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya açılan bir taşımacılık koridorunun geliştirilmesine yöneliktir (Ovalı, 2008: 151).

Harita 7. TRACECA Projesi Ulaşım Ağı

Kaynak: Map/Countries (t.y.), <http://www.traceca-org.org/default.php?1=en>

Harita 7’de görüldüğü üzere TRACECA projesinde Orta Asya ile gerek karayolu gerekse de demiryolu bağlantısı Türkiye üzerinden sağlanmaktadır. Burada kullanılan rota, İstanbul-Samsun-Hopa karayoludur. Orta Asya’ya ulaşım, mevcut sebeplerden dolayı Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sınırların kapalı olması sebebiyle, Artvin’deki Sarp sınır kapısı ve Ardahan’daki Türkgözü sınır kapıları kullanılarak Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Söz konusu bu rota Kars’taki Doğu Kapı sınır kapısı aracılığıyla Ermenistan topraklarının kullanılması durumundaki rotadan daha uzun olmaktadır. Bu durumda da gerek ulaşım ve gerekse de dış ticarete çok önemli paya sahip olan taşıma maliyetleri artmaktadır.

Türkiye’nin Kafkaslara açılan tek demiryolu bağlantısı Ermenistan sınırındadır. Türkiye-Ermenistan sınırı kapalı olduğundan dolayı bu demiryolu hattı kullanılamamaktadır. Bu bağlamda TRACECA projesinde, Türkiye ve Ermenistan topraklarından geçmesi ve Bakü’ye ulaşması öngörülen demiryolu hattı kullanılamamaktadır. Bundan ötürü de daha fazla taşıma maliyetlerine katlanılmak zorunda kalınmaktadır. Hâlbuki Türkiye-Ermenistan sınırı açık olmuş olsa Türkiye ve Ermenistan arasındaki demiryolu bağlantısı kullanılacak ve taşıma maliyetlerinde bir azalış meydana

gelebilecektir. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için Türkiye ile Kafkasya arasında Gürcistan sınırı kullanılarak yeni bir demiryolu hattı oluşturulabilir, fakat bu durumda da bir takım maliyetlere katlanmak zorunda kalınacaktır. Bu ise Kafkaslara açılan bir demiryolu bağlantısı mevcutken pek rasyonel bir davranış olmayacaktır. Öte yandan, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, Karadeniz limanları ve Ermenistan arasında bir demiryolu bağlantısı kurulmasına olanak sağlayabilir. Bu bağlamda Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sorunların bir an evvel çözülmesi gerekmektedir. Eğer söz konusu ülkeler arasındaki sorunlar halledilirse, Kars-Gümrü-Bakü arasındaki demiryolu hattı işlerlik kazanacak ve yukarıda değinildiği üzere Karadeniz ve Ermenistan arasında demiryolu bağlantısı kurulabilecek ve taşıma maliyetlerinde önemli tasarruflar sağlanabilecektir. Ayrıca demiryolu hattının sağladığı avantajlar kadar olmasa da açılacak olan yeni karayolu bağlantısı da artık Gürcistan üzerindeki daha uzun güzergâhlar kullanılmayacağından taşıma maliyetleri açısından avantajlar sağlayabilecektir. Bu durumdan da başta Ermenistan ve Türkiye'nin Ermenistan'a komşuluğu olan illeri olmak üzere taraf ülkelerin hepsi çeşitli ekonomik avantajlar elde edebileceklerdir.

Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere, Ermenistan ve Türkiye arasındaki bağlantılar, Kars'taki Doğu Kapı sınır kapısı ve Iğdır'daki Alican sınır kapısı vasıtasıyla sağlanmaktadır. Söz konusu sınır kapıları kapalı olduğundan dolayı iki ülke arasındaki karayollarına ek olarak Akyaka ve Gümrü arasındaki demiryolu bağlantısı da kullanılamamaktadır. Bu durumdan dolayı, Türkiye'nin sınır illeri ve Ermenistan bütünüyle zarar görmektedir.

Türkiye, Gürcistan ve İran güzergâhlarını kullanarak Azerbaycan ve Orta Asya'ya ulaşmaktadır. Hâlbuki Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının açık olması durumunda en kısa güzergâh olan Ermenistan, transit ülke olarak kullanılacaktır. Aynı şekilde Ermenistan, doğu ve batı sınırları kapalı olduğundan dolayı dünyanın geri kalan kısmına ulaşımında uzak güzergâhları kullanmaktadır. Ermenistan için Orta Asya'ya ulaşımında en kısa güzergâh Azerbaycan'dır. AB'ne ulaşım da ise en kısa güzergâh Türkiye'nin transit ülke olarak kullanılmasıdır. Aynı zamanda yüksek liman maliyetlerinden dolayı Gürcü limanlarının değil, Karadeniz limanlarının kullanılması Ermenistan için daha yararlı olacaktır. Rusya'ya ulaşımında ise, Rusya ile Gürcistan

arasındaki sıcak gelişmelerin sonucu olarak sınırda meydana gelen sorunlar sebebiyle, Azerbaycan'ın transit ülke olarak kullanılması Ermenistan için daha avantajlı olabilecektir.

Söz konusu durumlardan anlaşılacağı üzere, hem Ermenistan'ın hem de Türkiye'nin tam anlamıyla avantaj elde edebilmesi için sadece Türkiye-Ermenistan sınırının değilde aynı zamanda Ermenistan-Azerbaycan sınırının da açılması gerekmektedir.

Son olarak, Türkiye-Ermenistan sınırına 13 kilometre mesafedeki Akyaka ilçesinin 2010 yılının Nisan ayına kadar Belediye Başkanlığını yapan Turgut Turan'ın sınırın açılması konusundaki görüşlerine ¹¹ değinilecektir. Turan'a göre sınırın açılmasıyla bölgedeki en uygun ulaşım ağı işlerlik kazanabilecektir.

3.2. Bölgesel Kalkınmaya Etkisi

Ermenistan, doğu ve batı sınırların kapalı olmasından dolayı ulaşım güzergâhlarının ve enerji koridorlarının bir parçası olamamaktadır ve gerek bölgesel (Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı) gerekse de uluslararası projelerin (TRACECA) dışında kalmaktadır. Erivan, söz konusu projelerde Tiflis'in yerini alabilecekken, sınırların kapalı olmasından dolayı bu avantajdan yararlanamamaktadır. Bu durumdan dolayı da Ermenistan ekonomisi önemli

¹¹Turgut Turan'ın 27 Nisan 2009 tarihinde Çağdaş Kars Haber gazetesinde Doğu Kapı sınır kapısıyla ilgili yayınlanan görüşleri şöyledir:

Doğu Kapı açık olduğu zaman haftanın Salı ve Cuma günlerinde ek tren seferleri vardı. Trenlerde, turistlerin yanında, yük taşımacılığı da yapıyordu. Halkın günübirlik ticaretleri bile oluyordu. Yüklü bir ticaret hacmi vardı. Fakat 1993 yılının Ocak ayında Ermenilerin Karabağ'ı işgali sonrası Doğu Kapı kapandı. O günden bu zamana kadar da kapalı durmaktadır. Kapının açılması durumunda özellikle ticaret hacmimizin bu yörede artacağına inanıyoruz. Doğu Kapı; hem demiryolu hem de karayolu açısından Ermenistan'a en uygun ulaşılabilir yoldur. Ayrıca Türkiye'nin menfaatleri açısından Türkiye Cumhuriyetlerine ulaşmanın en kolay yoludur. Azerbaycan'a, Kazakistan'a, Özbekistan'a, Türkmenistan'a bu yoldan daha kolay ulaşılabilir. Ticaret ve yük taşıma yönünden de daha ucuz taşımacılığın yine bu yoldan yapılacağı kanaatindeyim. Bu da elbette ki Akyaka ilçesinde çeşitli iş imkânlarının oluşmasına ve burada antrepo depolarının kurulmasına olanak sağlayacaktır. İşadamlarımızın gelip ilçemizde tesis açması da ekonomiyi canlandıran unsurlar arasında yer alacaktır. Elbette ki Akyaka ilçemizin bu gelişmelerle ekonomik açıdan bir pay alacağını düşünüyorum. Demiryolu şu anda Akyaka ilçemize kadar faal durumdadır. Kapı kapalı olduğu için ilçemizden sınıra kadar hareketlilik yok. Raylarımız oldukça sağlam ve bakımlı durumdadır ve her an faal durumda beklemektedir. Demiryolu hattının Ermenistan'a geçtikten sonra bir bağlantısı Gürcistan tarafına, bir bağlantısı da Rusya ve Azerbaycan tarafına kadar sağlanıyor. Devlet Demiryolları hat üzerinde sürekli bakım ve onarım çalışmalarını yapıyor (Akyaka İlçesinin Belediye Başkanı Turgut Turan Kapı Açılsın, (2009), http://www.karshabergazetesi.com/article_view.php?aid=2154).

sıkıntılar çekmektedir ve bölgesel anlamda sürekli geri kalmaktadır. Bu projelerin hayata geçirilmesi, Ermenistan'ın gerek Türkiye'ye gerekse de Azerbaycan'a olan dış politikasını değiştirmesine bağlıdır. Söz konusu projeler, hem Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisini artıracaktır hem de barış ve istikrarın bölgeye gelmesini sağlayacaktır (Laçiner, 2002: 61). Öte yandan, Ermenistan, Türkiye-Güney Kafkasya-Orta Asya-İran arasında geçiş ülkesi konumundadır. Geçiş ülke konumunda olmasından sadece kuzey-güney doğrultusunda kısmen yarar sağlayabilmektedir. Doğu-batı yönünde sınırları kapalı olduğu için yarar sağlayamamaktadır. Bu durum Ermenistan'ın bölgesel anlamda geri kalmasına bir sebep oluşturmaktadır. Sınırların yeniden açılmasıyla, enerji ve taşımacılık altyapısının gelişimi, Ermenistan'a AB, Güney Kafkasya, Türkiye, Karadeniz, Rusya ve İran arasındaki projelerde birlikte çalışma imkânı sağlayacaktır ve Ermenistan önemli avantajlar elde edebilecektir. Benzer durumlar başta Kars ve Iğdır olmak üzere Türkiye'nin doğu şehirleri için de geçerlidir. Sınır açıldığında Ermenistan'da yaşanacak hareketlilik, Türkiye'nin batıdaki şehirlerine nazaran geri kalmış olan bu sınır şehirlerini de bölgesel anlamda olumlu yönde etkileyebilecektir.

Sınır kapanmadan önce, Kars ile Ermenistan arasında Doğu Kapı sınır kapısından ticari anlamda bir değiş-tokuş gerçekleştiriliyordu. Türkiye-Ermenistan sınırının kapanmasıyla Kars'tan yapılan ihracatta çarpıcı bir azalış gerçekleşti ve bu durum yerel gümrük biriminin ve Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği'nin Kars'tan Erzurum'a taşınmasına neden oldu. Buna ek olarak, Iğdır ve Ardahan Kars'a bağlı ilçeler iken, Kars'tan ayrı bağımsız birer il haline geldiler. Hem Ardahan hem de Iğdır, Ardahan'ı Gürcistan'a bağlayan Türkgözü sınır kapısının açılmasıyla ve Iğdır'ı Nahcivan'a bağlayan Dilucu sınır kapısının açılmasıyla, Kars ile rekabet edebilir duruma geldiler. Böylelikle, Ermenistan ile sınırın kapanması Kars'ta derin bir ekonomik etki oluşturmuş oldu. Sınırın yeniden açılmasıyla Kars, eski dış ticaret potansiyeline yeniden kavuşacak ve şehirde ekonomik yönden hareketlilik yaşanmaya başlayabilecektir. Bu durum Kars'ı aşırı derecede olmasa da bölgesel anlamda kalkındırabilecektir (European Parliament, 2007: 16).

Kars Belediyesi, Ermenistan ile birçok sınır-ötesi bağlantı kurarak ilişkilerin gelişmesi için çaba göstermiştir. Kars'taki Sanayici ve İşadamları Derneği, Sanayi ve Ticaret Odası ve Esnaf ve Sanatkarlar Birliği sınırın yeniden açılmasından sağlanabilecek avantajları ulusal yetkililere defalarca açıklamışlardır. Buna ek olarak, Kars'taki bir grup

işadamı şehirde Kafkasya Sanayici ve İşadamları Derneği'ni kurdular. Bu dernek Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya lkeleri arasındaki iş bağlantılarını kuvvetlendirilmesi için kurulmuştur (European Parliament, 2007: 16). Sınırın açılmasıyla birlikte, bu girişimler daha rahat ve yasal ortamlarda yapılabilir ve sonuç vermeleri daha kısa sürebilecektir.

Doğu Kapı sınır kapısının yeniden açılması, az gelişmiş bir şehir olan Kars'taki yerel nüfusun önemli derecede fayda elde etmesine imkân sağlayabilecektir. şöyle ki; Kars'taki yerel halk, Ermenistan'ı Kars'ın doğal bir pazarı olarak dşunmektedir. Kars'taki üreticiler Ermenistan'ın büyük çoğunluğunu besleyebileceklerini dşunmaktadırlar (Gültekin, 2002: 46).

Öte yandan, İğdir şehri,  ülkeye birden komşu olma özelliğiyle Türkiye'de tek dünyada ise birkaç şehrin sahip olduğu bir konumdadır. Dilucu sınır kapısı ile Nahçivan'a, Boralan sınır kapısı ile İran'a, Alican sınır kapısı ile Ermenistan'a bağlanmaktadır. Bu kapılardan Dilucu tam anlamıyla sınır kapısı işlevini sürdürmektedir. 2010 yılının Ocak ayında İğdir Valiliği ve İğdir Sanayi ve Ticaret Odası'nın ev sahipliğinde gerçekleştirilen İran ve Türkiye Sınır İlleri Ekonomik İşbirliği toplantısında yapılan müzakerelerde, Boralan sınır kapısının açılması için protokoller imzalanmıştır. Alican sınır kapısı ise 1993 yılından beri kapalı bulunmaktadır. Doğu Kapı sınır kapısının kapalı olmasının Kars'a verdiği zararlar kadar olmasa da, Alican sınır kapısının kapalı olmasının kısmen de olsa İğdir'a da zararları bulunmaktadır. Bölgesel anlamda şehrin daha fazla kalkınmasına engel olmaktadır.

İğdir ile Nahcivan arasında önemli miktarda sınır ticareti yapılmaktadır. Yapılan bu sınır ticaretine sınırlandırma getirilmesi durumunda İğdir, ekonomik ve bölgesel anlamda gerilemeye başlayabilecektir. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, gelişmenin alternatif bir yolu olarak düşünülmektedir. Ayrıca, Erivan, Alican sınır kapısından sadece 50 km uzaklıkta bulunduğundan dolayı, İğdir için önemli bir pazar konumundadır. Bu yakınlıktan dolayı, İğdir'lı ihracatçılar tüketim mallarını direkt olarak Erivan'a satmayı dşunmaktadırlar. Alican sınır kapısının açılmasıyla İğdir, Nahcivan ile yaptığı ticarete olan bağımlılığını azaltabilecektir. Aynı zamanda, Alican sınır kapısının açılmasıyla, İğdir, Türkiye'nin Kafkaslara ve Orta Asya'ya açılan kapısı olabilecektir (Gültekin, 2002: 53).

Tüm bu etkiler birlikte değerlendirildiğinde, Iğdır'ın daha ileri bir kalkınma seviyesine ulaşabilceği sonucuna varılmaktadır.

Türk-Ermeni sınırın kapanmasıyla, Türkiye Kafkaslar'a sadece Karadeniz Bölgesi vasıtasıyla bağlanmaktadır. Bu durum Trabzon'u taşımacılık merkezi haline dönüştürmüştür. Bütün bunlara rağmen, Trabzon'un yerel yetkilileri ve sivil toplum örgütleri, Ermenistan ile direkt bir ticari ilişkinin kurulmasını desteklemektedirler. Bunun nedeni, Sarp Sınır Kapısının açılmasının, Trabzon limanına tam potansiyelini gösterme olanağına izin vermemesidir. Benzer şekilde, karayolu taşımacılık şirketleri, Iğdır ve Erivan arasındaki Alican Sınır Kapısının açılması için özel dikkat göstermektedirler. Anadolu ve Ermenistan arasında direkt bir bağlantının açılması, Trabzon limanının gelişmesini sağlayacak ve şehre, Trabzon-Erzurum-Iğdır-Erivan karayolu ekseninin, Trabzon'u bölgesel bir transit liman haline dönüştürme potansiyeli sağlayacak olmasından dolayı, Poti ve Batum gibi demiryolu bağlantısı bulunan ve önemli yatırımları çeken Gürcü limanlarıyla rekabet etme olanağı sağlayabilecektir. (European Parliament, 2007: 17). Türkiye-Ermenistan sınırı kapalı olduğundan dolayı, Ermenistan ticari akışlar için Poti limanını kullanmaktadır. Ermenistan ve Poti arasında malların taşınması Ermenistan ekonomisi için önemli bir maliyet oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, Karadeniz limanları arasındaki en pahalı limanların Gürcistan limanları olmasıdır. (Gültekin, 2002: 28). Bundan dolayı, eğer sınır açılırsa, ticaretin büyük bir kısmı Trabzon limanına yönelebilecektir. Bu durum, Trabzon limanını ve dolayısıyla da Trabzon'u geliştirir ve bölgesel anlamda daha da fazla kalkındırabilir.

2000 ve 2001 yıllarında, Kars, Iğdır, Ardahan ve Ağrı illerini kapsayan Ağrı alt bölgesine ait KBGSYİH değerleri sırasıyla, 989 ve 730 ABD Doları'dır. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2009b: 87). Bu değerler, Tablo 4'te gösterilen Ermenistan'ın KBGSYİH (502 ve 557 ABD Doları) değerleriyle karşılaştırıldığında aralarında fazlaca bir farkın olmadığı görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere Ağrı alt bölgesi ve Ermenistan'ın ekonomik büyüklükleri birbirlerinden pek de farklı değildir. Bu bağlamda Türkiye-Ermenistan sınırının açılması söz konusu bölgelerin karşılıklı olarak gelişmesine ve birbirlerini etkilemelerini sağlayarak, her iki bölgenin de kalkınmasına önemli ölçüde katkılar sağlayabilecektir.

2007 ve 2008 yıllarında Ardahan, Kars, Iğdır ve Ağrı illerini kapsayan Ağrı alt bölgesine ve Ermenistan'a ait işgücü istatistikleri Tablo 35'te gösterilmektedir.

Tablo 35: 2007 ve 2008 Yıllarında Ağrı Alt Bölgesi'nde İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı (%)

	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Ağrı Alt Bölgesi			
2007	65.1	5	29.9
2008	70.2	5.1	24.7
Ermenistan			
2007	46	15	39
2008	44.1	16.8	39.1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu 2009b: 78; National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009a: 22

Tablo 35'teki veriler incelendiğinde, hem Ağrı alt bölgesinde hem de Ermenistan'da işgücünün çoğunluğu tarım sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Hem Ağrı alt bölgesinde hem de Ermenistan'da tarım sektörünü sırasıyla hizmetler sektörü ve sanayi sektörü izlemektedir. Buradan her iki bölgenin de hemen hemen aynı işgücü yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sınırın açılması durumunda sınırın iki tarafında rekabet başlayabilecektir. Bu rekabet, verimlik artışına neden olabilecektir. Verimliliğin artması durumunda ise GSYİH artabilecektir. Bu durum da bölgelerin kalkınmasına etki edebilecektir.

Iğdır'a 2004-2007 döneminde yabancıların yaptıkları girişler ve Iğdır'dan Türk vatandaşlarının yaptığı çıkışlar, Tablo 36'da gösterilmektedir.

Tablo 36: 2004-2007 Döneminde Iğdır'a Yapılan Giriş ve Çıkışlar (Kişi)

	Giriş Yapanlar	Çıkış Yapanlar
2004	361.792	350.061
2005	453.060	455.020
2006	337.195	341.082
2007	327.722	321.140

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü, 2008: sy

Tablodan görüldüğü üzere Iğdır'a en çok giriş ve çıkışın yapıldığı yıl sırasıyla 453.060 ve 455.020 kişi ile 2005 yılıdır. Ermenistan ve Türkiye'yi bağlayan Doğu Kapı sınır kapısı kapalı olduğundan Kars ait bilgiler sunulamamaktadır. Türkiye-Ermenistan sınırı açılırsa Doğu Kapı sınır kapısı vasıtasıyla giriş ve çıkışlar yapılabilecektir ve bu giriş-çıkışların sayısı belki de Iğdır'a olan giriş-çıkışların sayısından daha fazla olabilecektir. Daha az bile olsa, sınırın açılmasıyla artık Kars'ta ekonomik anlamda bir hareketlilik meydana gelebilecektir. Bu hareketlilik de Kars ekonomisini geliştirebilecektir.

2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Kars 81 il içerisinde 67. sırada bulunmaktayken, Iğdır 69. sırada bulunmaktadır. Her iki il de birinci derecede kalkınmada öncelikli yöreler kapsamında yer almalarının yanı sıra beşinci derecede gelişmiş iller grubundadır. Görüldüğü üzere söz konusu iller bölgesel anlamda oldukça geri kalmışlardır.

Beşinci derecede gelişmiş iller grubunda genel itibariyle nüfus artış hızı binde 21,4'tür. Ülke ortalaması ise binde 18,3'tür. Doğurganlık hızı ise ülke ortalamasının iki katıdır. Doğurganlık hızının oldukça yüksek olmasının yanında nüfus artış hızının kısmen düşük olması, beşinci derecede gelişmiş illerden diğer illere yoğun bir göç yaşandığını göstermektedir. Gelişmişlik düzeyi görece olarak düşük düzeyde bulunan bu gruptan diğer gruplara yoğun bir göç yaşanmaktadır. Göç olgusu, grubun durgunluğuna ve gerilemesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla bu grubu oluşturan illerde refah seviyesinin yükseltilerek, diğer gruplarla aradaki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması gerekmektedir. Belirtilen farklılıkların giderilmesinde en önemli adım, göçü durduracak politikalar ve uygulamalar olacaktır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2003: 69-70). Bu bağlamda, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması; yeni istihdam alanları oluşturarak, sınır ticaretinin başlamasına ve bölgede yatırımların artmasına imkân sağlayarak kısmen de olsa göçün önüne geçebilecektir. Bu da Kars ve Iğdır başta olmak üzere beşinci derecede gelişmiş iller grubunda olan şehirlere bölgesel anlamda gelişme fırsatı sağlayacak ve az da olsa bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasına neden olacaktır. Kars ve Iğdır sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında dördüncü derecede gelişmiş iller grubuna oldukça yakın durumdadır. Kars ve Iğdır'ın bölgesel anlamda gelişmeleri, sosyo-ekonomik gelişmişlik endekslerinin (sırasıyla -0,81944 ve -0,89089) artması anlamına gelmektedir ki bu

durumda dördüncü derecede gelişmiş iller grubuna ¹² girebilme imkânına sahip olabilecektirler.

3.3. Turizm Sektörüne Etkisi

Türkiye-Ermenistan sınırın açılması, Türkiye'nin Doğu Bölgelerindeki Ermeni kültürel mirasının varlığından dolayı hem Ermenistan'dan hem de diasporadan çok sayıda turist bölgeye akın etmesine neden olabilecektir. Bu konuda hesaplamalar yıllık 100 milyon dolar civarında bir kültürel turizm potansiyeli olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Dikkaya, 2009: 6).

Çeşitli kurumların ve şahısların, Türk-Ermeni sınırın açılması durumunda turizme olabilecek etkileri hakkında görüşleri aşağıda belirtilmektedir.

Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) eş başkanı Kaan Soyak'a göre sınırın açılması, Türkiye'nin doğu bölgelerinde turizm gelirlerinin artmasına neden olabilecektir¹³.

Benzer şekilde, Ermenistan Sanayi ve İşadamları Derneği Başkanı ve TABDC eş başkanı Arsen Ghazaryan, sınırların açılmasının turizm açısından büyük bir gelir sağlayacağını belirtmiştir (Sınır Kapılarının Açılması İçin Doğru Zaman Bekleniyor (2009), <http://www.taraf.com.tr/haber/32083.htm>).

Ayrıca, Iğdır Sanayi ve Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Kamil Arslan, kapı açılırsa özellikle Ağrı Dağı ve çevresinin turist akınına uğrayacağını belirtmektedir (İş Dünyası Sınırdan Haber Bekliyor (2009), <http://www.gazeteguncel.com/haber-Is-dunyasi-8216sinirdan8217-haber-bekliyor-3708/>).

¹² Bu grupta en düşük endeks değerine sahip olan il -0,77647 ile Ardahan'dır.

¹³ Her yıl Ermenistan'a 400-500 bin AB ve Amerika vatandaşı Ermeni turist gidiyor. Bir araştırma yaptırarak, çoğu 3 günlüğüne de olsa Türkiye'ye geçmek istiyor. Hadi bunların hepsi değil, 200 bini gelse, günde 100 dolar harcayıp 3 gün kalsalar, 60 milyon dolar eder. Bu para Türkiye'nin batı bölgeleri için önemli olmayabilir ama doğu bölgeleri için önemli bir paradır (Ermenistan'la Ticaret 1 Milyar Dolara Çıkacak (2009), http://www.tabdc.org/index.php?subaction=showfull&id=1255858356&archive=&start_from=&ucat=45,48).

Benzer şekilde, Kars Sanayi ve Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Ali Güvensoy, Kars'ın turizm olanaklarının turistik ziyaretler bakımından yeterli olduğunu ve 1500'ü aşkın otel odası ve restoran kapasitesine sahip olduklarını belirterek sınır kapısının açılması durumunda turizmde önemli gelişmelerin olabileceğini söylemektedir (İş Dünyası Sınırdan Haber Bekliyor (2009), <http://www.gazeteguncel.com/haber-Is-dunyasi-8216sinirdan8217-haber-bekliyor-3708/>).

24 Aralık 2009 tarihinde Bugün gazetesinde yayınlanan bir yazıda; Van Valisi Münir Karaloğlu, 12 Eylül 2010 tarihinde bütün Ermeni vatandaşları Akdamar Kilisesi'nde ibadete beklediklerini söyledi. Karaloğlu, restore edildikten (bu restorasyon işi Avrupa Parlamentosuna göre yaklaşık olarak 1.5 milyon dolar tutmuştur) sonra anıt müze olarak turizme açılan Akdamar Adası'ndaki kilise ile ilgili olarak Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada, kilisenin ibadete açılması için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile gerekli yazışmaların yapıldığını belirtmiştir. Kilisenin 12 Eylül 2010 tarihinde ibadete açılabilceğini ifade eden Vali Karaloğlu, bu açılışa Ermenileri de davet edeceklerini bildirdi (Tarihi Kilise İbadete Açılıyor (2009), <http://www.bugun.com.tr/haber-detay/87804-tarihi-kilisesi-ibadete-aciliyor-haberi.aspx>). Sınırın açılmasıyla, Ermeni halkı rahat bir şekilde bu kiliseye gelebilecektir ve orada kaldıkları sürece harcamalar yapıp şehrin ek bir gelir elde etmesini sağlayabilecektir.

Türkiye zamanında birçok Ermeni'ye ev sahipliği yapmıştır. Bundan dolayı Türkiye sınırları içinde, yukarıda belirtilen Akdamar Kilisesine ek olarak, Ermeniler için büyük önem arz eden, başta Kars'a 42 km uzaklıkta bulunan Ani Harabeleri olmak üzere, başka yapıtlar da bulunmaktadır. Bu yapıtlar çoğunlukla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndedir. Çoğu Ermenistan Ermenisi, sınırın kapalı olmasından dolayı bu yapıtları ve atalarının yaşadığı yerleri gezip görme şansından mahrum durumdadır. Sınırın açılmasıyla birlikte, Ermeniler fırsatını bulduklarında söz konusu yapıtları rahatça gezip görebilmek için Türkiye'ye turlar düzenleyebilecektir ve bu bağlamda bölgedeki turistik faaliyetlerde bir artış gözlemlenebilecektir. Böylece, Türkiye'nin doğu bölgelerinde turizmin daha da gelişmesi için fırsatlar yakalanabilecektir.

Türkiye- Ermenistan sınırının açılmasıyla, Türkiye'nin batı kısımları için önemli bir gelir kaynağı sunan fakat doğuda az gelişmişlikten kaynaklanan nedenlerden ötürü pek bir

etkisi olmayan, turizm sektörünü ilerletebilir. Turizm, gerçekte, son birkaç yıldır Ermenistan'da durmadan gelişmektedir. Ekonomik gelişmeyle birlikte, Ermenistan halkının uluslararası seyahatler için isteği gitgide artmaktadır. Ermeni seyahat acenteleri hizmetlerini gün geçtikçe artırmaktadırlar. Bu bağlamda, özellikle İstanbul ve Antalya başta olmak üzere, Türkiye'ye seyahat programları sunmaya başladılar. Hem Ermenistan hem de Diaspora'dan olan Ermeniler, atalarının doğup büyüdüğü yerler olmasından dolayı Türkiye'nin doğu bölgelerini gezmeye ilgi göstermektedirler. Bunun en önemli örneği, TABDC'nin Amerikan Ermeni Kilisesinin Piskoposluk Bölgesi ile işbirliği sonucu gerçekleştirdiği ve 2001 yılında 150 Birleşik Devletler Ermeni'sinin Türkiye'ye getirilmesini sağlayan bir seyahatin organize edilmesi idi. Bu potansiyel, bölgedeki yeterli turist altyapısının eksikliği ve ayrıca tarihi sitelerin kötü durumundan dolayı kullanılamamaktadır. Özellikle Ani harabelerinin yenilenmesi ve sınır bölgesine konuşlanmış Ağrı Dağı'nı ziyaretin teşvik edilmesi, ortak turizm programlarının oluşturulması ve ilerletilmesi için önemli bir zemin hazırlayabilecektir. Bu da sınırın açılmasıyla hem Ermenistan hem de Türkiye'nin doğu bölgelerinin ekonomik anlamda gelişmesini artıracaktır. Örneğin, TABDC'ne göre, 2001 yılındaki seyahat esnasında 10 gün içerisinde yaklaşık olarak 1 milyon ABD Doları harcanmıştır (European Parliament, 2007: 28).

Diğer taraftan, Ermenistan'ın 2007 yılında elde ettiği turizm geliri 333 milyon ABD Dolarıdır. 2007 yılı içinde Ermenistan'a giden toplam turist sayısı ise 510.287 kişidir. Ermenistan'a giden turistler ortalama olarak 20 gün Ermenistan'da kalmaktadır ve kişi başına ortalama olarak 705 ABD Doları harcamaktadır. Söz konusu 510.287 kişinin yaklaşık olarak 6.120 kişisini Türkiye'den Ermenistan'a giden turistler oluşturmaktadır (Armenian Tourism Industry, 2008: 23-27). Bunların küçük bir kısmı iş bağlantıları kurmak için Ermenistan'a geçerken, büyük çoğunluğu Türkiye'de bulunan ve Türkiye'ye yurt dışından gelen Diaspora Ermenileri'dir ve arkadaşlarını ve ailelerini ziyaret etmek için Ermenistan'a geçmektedirler. Bu bağlamda yukarıdaki veriler kullanılarak bir hesaplama yapıldığında; Türkiye'den giden turistler Ermenistan'a yılda ortalama 4.314.600 ABD Doları (6.120 X 705) bırakmaktadırlar. Bu tutar, toplam Ermeni turizm gelirlerinin % 1,29'una, Ermenistan GSYİH'sının ise % 0,04'üne tekabül etmektedir.

Yurt dışından Türkiye'ye gelen Diaspora Ermeni'lerin önemli bir kısmı, tatil yapma, atalarının doğup büyüdüğü yerleri ve kendileri için büyük önem arz eden tarihi yapıtları gezip görme amaçlı olarak Türkiye'ye gelmektedirler. Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasıyla Ermenistan'a geçmek isteyen Ermeni'lerin sayılarının en azından 10.000'i bulacağı varsayıldığında yukarıda hesaplanan söz konusu gelir 7.050.000 (10.000 X 705) ABD Doları olacaktır. Bu durumda Ermenistan'ın turizm gelirleri ise 335.735.400 ABD Doları olacaktır. Bu bağlamda 7.050.000 ABD Dolarlık gelir, toplam Ermeni turizm gelirlerinin % 2,09'una, Ermenistan GSYİH'sının ise % 0,07'sine tekabül edecektir. Yani, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, turizm gelirlerinin % 0,8 oranında artmasına neden olarak, Ermenistan'ın GSYİH'sını % 0,03 oranında artırabilecektir.

3.4. Dış Ticarete Etkisi

Ermenistan, doğu ve batı sınırlarının kapalı olmasından dolayı, Güneybatı Asya ve Avrupa pazarlarından ayrılmıştır ve Rusya'ya geçişler, yüksek ve engebeli yer şekilleri tarafından kısıtlanmıştır. Rus tüketim merkezleri, Ermenistan kuzeyine uzak yerlerde bulunmaktadır. Aslında, Ermenistan daha fazla avantaj elde edebilmesi için, ticaretinin büyük bir kısmı, Gürcistan, Azerbaycan, Orta Kafkasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Kuzeybatı İran gibi komşularıyla gerçekleştirilmelidir (European Parliament, 2007: 10).

Ermenistan'ın kapalı sınırları, komşularının çoğunluğu (Türkiye ve Azerbaycan) ile arasındaki ticareti ortadan kaldırmaktadır. Kapalı sınırlar, İran'daki ana merkezlere olan en kısa güzergâhın Türkiye ve Nahcivan topraklarından geçmesinden dolayı, Ermenistan'ın Kuzeybatı İran ile olan ticaretini ciddi şekilde sınırlandırmaktadır. Sınırın açılması, Ermenistan'a, Türkiye'deki komşu bölgelerle ve çevre ülkelerle olan ticaretini artırma imkânı sağlayabilecektir. Ermenistan'ın doğu ve batı sınırları kapandığından beri, komşularıyla olan ticareti çok önemli miktarda azalmıştır. Ülke, daha uzak ülkelerle ticaret yapmaya mecbur kalmaktadır. Bununla birlikte kapalı sınırlar, bu uzak ülkelerle olan ticaret maliyetlerini büyük oranda artırmaktadır. Ticaret hacminin azalmasına ek olarak, taşıma maliyetleri ve mesafesinin artması, mallarda bozulmaya neden olabilmektedir. Kapalı sınırlar, Ermenistan'ın ticaret maliyetlerini başka yollardan da artırmaktadır. Bunlardan ilki; Ermenistan, dış dünyaya açılımında Gürcistan'ın tekel rolü oynamasından büyük bir zarar görmesidir. Gürcistan sınırı, Ermenistan'ın dış dünyaya açılımında çok

önemli bir penceredir. Ermenistan ticaretinin % 90'ı Gürcistan topraklarından gerçekleşmektedir. Fakat Gürcistan üzerinden yapılan nakliyat çok pahalıdır. Aynı zamanda Gürcistan üzerinden yapılan nakliyeler, Gürcistan'ın Rusya ile çatışmalarından dolayı sık sık sekteye uğramaktadır. Son yıllarda sıkça meydana gelen çatışmalardan dolayı Gürcistan ve Rusya arasındaki kara güzergâhlarının kapanması, Ermenistan'ın diğer dünya ülkeleri ile en önemli karayolu bağlantısını engellemektedir ve Ermenistan bu durumdan ciddi zararlar görmektedir. İkincisi ise; sınırın kapanmasının, Ermenistan'ın Akdeniz limanlarını kullanmasını engellemesidir. Ermenistan için Karadeniz limanlarını kullanmaktan ziyade, Akdeniz limanlarını kullanmak daha avantajlıdır. Karadeniz limanları, okyanus konteynırlarının kullanımına imkân vermemektedir. Bundan dolayı, taşıma maliyetleri önemli derecede artmaktadır (European Parliament, 2007: 11). Ermenistan'ın gerek doğu gerekse de batı sınırının açılması, ticarette hem Türkiye hem de Azerbaycan topraklarını kullanmasına ve Akdeniz limanlarına inmesine olanak sağlayacaktır. Böylece ekstra taşıma maliyetlerinden kurtulabilecektir. Bu durumdan da Ermenistan'ın yanı sıra Ermenistan'a komşu olan Türkiye'nin sınır şehirleri ve Azerbaycan da büyük avantajlar sağlayacaktır. Sınırın açılmasıyla, başta doğu şehirleri olmak üzere, Türkiye, yeni bir ihracat pazarı kazanılabilecektir. Taşıma maliyetlerinde önemli miktarda bir azalış sağlanarak, Ermenistan'a olan mal ve hizmet ihracatında bir artış gözlemlenebilecektir. Öte yandan aynı durum Azerbaycan için de geçerli olabilecektir.

Öte yandan, iki ülkenin transit ticaret anlamında etkin bir işleyiş sağlamaları için gerekli olan fiziksel altyapı olanaklarının varlığı son derece önemlidir. Eğer, transit ülke yeterli derecede altyapı olanağı sağlayamıyorsa, bu önemli etkinsizlikler yaratmaktadır. Limao ve Venables, 2001 yılında yaptıkları çalışmalarında transit ülkelerdeki ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki yetersiz altyapının, denize kıyısı olmayan ülkenin maliyetlerini ortalama % 75 seviyesinde artırdığını belirtmektedirler (Redding ve Venables, 2008: 96-97'den aktaran; Güngör, 2008: 18). Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesi ve bölgeye olan altyapı bağlantılarını düzeltmesi halinde bölgesel ticaret sayesinde daha zengin bir hale gelmesi mümkündür. Aksi taktirde altyapısı olmayan, aynı zamanda istikrarsız ve çevresini tehdit eden bir ülkenin uluslararası ticaretten çok fazla beklentisi olmaması gerekir (Laçiner, 2002: 57).

Yukarıda belirtildiği gibi, uzak mesafeler, elverişsiz coğrafik koşullar, kapalı sınırlar ve tekeller pazarlar, Ermenistan'ın dış dünyaya açılmasını ve böylelikle de dış ticaretini kısıtlamaktadır.

Tablo 37'de Ermenistan'a komşu olan Türkiye'nin sınır şehirleri Kars ve Iğdır'ın 2002-2009 döneminde gerçekleştirdiği dış ticaret görülmektedir.

Tablo 37: Kars ve Iğdır Şehirlerinden Yapılan Dış Ticaret (Bin ABD Doları)

	Kars			Iğdır		
	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2002	807	556	1363	22505	1699	24204
2003	2358	1342	3700	26689	1741	28430
2004	3277	1117	4394	35628	5559	41187
2005	2694	783	3477	41390	2976	44366
2006	1945	1082	3027	54500	3086	57586
2007	57363	486	57849	68582	3081	71663
2008	344	686	1030	86497	2098	88595
2009	236	857	1093	79330	2485	81815

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2010b

Tablo incelediğinde, 2002-2009 döneminde 2007 yılı hariç, Iğdır'ın dış ticaret hacmi, Kars'tan onlarca kat daha fazladır. Bu durumda hiç şüphesiz Kars'ın dış dünyaya açılan tek sınır kapısı olma özelliğini taşıyan olan Doğu Kapı sınır kapısının kapalı olmasının çok büyük bir payı vardır. Doğu Kapı'nın açılmasıyla belki Iğdır'ın mevcut durumu kadar olmasa bile Kars da dış ticaret yapabilecektir. Iğdır ise Alican sınır kapısının açılmasıyla mevcut dış ticaret hacmini daha da artırabilecektir.

Aşağıda, Ermenistan'ın, kapalı sınırlarının açılması durumunda ihracat ve ithalatında ne gibi değişiklikler olabileceği hakkında çeşitli kurumların ve iktisatçıların görüşleri sunulmaktadır.

İlk olarak, Ermeni Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan bir çalışmaya göre, her iki ambargonun da kaldırılması durumunda, demiryolu hattının yeniden açılmasıyla Ermeni ihracatının % 25 artıracığı vurgulanmaktadır. Potansiyel kazanç aralığı ise 75-300 milyon ABD Dolarıdır (Gültekin, 2004: 47).

Benzer şekilde, Jrbashyan, Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasıyla kısa vadede toplam Ermeni ihracatında % 5.23'lük, toplam Ermeni ithalatında ise % 4.71'lik bir artış öngörmektedir. Orta vadede ise, söz konusu rakamlar sırasıyla % 17.73 ve % 12.95' tir (Jrbashyan ve diğerleri, 2007: 84). Dünya Bankası'nın 2001 yılında yayınladığı bir rapora göre; Ermenistan'ın doğu ve batı sınırlarının açılmasıyla, Ermenistan ihracatını iki kat artıracaktır (European Parliament, 2007: 12). Ayrıca 2009 yılında 4 milyar dolarlık ihracat yapan Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği, Doğu Kapı ve Alican sınır kapılarının açılmasıyla birlikte, Ermenistan üzerinden Asya'ya kısa ve güvenli ulaşım ile BDT ülkelerine sıfır gümrükle ihracat yapma şansı doğabileceğinden, ihracatın 6 milyar doları aşacağını öngörmektedir.

Karine Torosyan, Avantil Gangidze ve Richard Beilock ise 2006 yılında yaptıkları çalışmalarında; sınırın açılmasının kendiliğinden Ermenistan'ın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalatı % 50 oranında, Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatı ise % 38 oranında artıracığını ileri sürmektedirler (Beilock ve Torosyan, 2007b: 63).

Mher Baghramyan 2007 yılında yaptığı çalışmada; Türkiye ve Ermenistan arasında serbest ticaret söz konusu olduğunda, Ermenistan'ın Türkiye'den gerçekleştirdiği ithalatın % 4, Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatın ise % 4-12 arasında artacağını söylemektedir (Baghramyan, 2007: 101). Ayrıca, Baghramyan 2007 yılında yaptığı çalışmada sınırın açılmasından sonra iki ülke arasındaki ihracat ve ithalattaki olası değişimleri, Gürcistan-Türkiye ve Ermenistan-İran arasında gerçekleşen ticaret özelliklerine dayandırmıştır. Çalışmada elde ettiği bulgulara göre, sınırın açılması durumunda Türkiye'den yapılacak tarımsal ürün ihracatı 4,6 kat, kimyasal ürünler ihracatı 3,4 kat, ulaştırma ekipmanları ihracatı ise 2,8 kat artacaktır. Genel olarak, Türkiye'nin ithalatı ise 2,6 kat artacaktır. Ermenistan'ın Türkiye'ye ihracatı toplam ihracatının yüzde 3,73'nü kapsayacaktır. Bu tahminler sınırın açık olmadığı duruma göre 14 kat artış anlamına gelmektedir (Baghramyan, 2007'den aktaran; Güngör, 2008: 25).

Gayaneh Kyureghian ve Vahe Heboyan 2004 yılında yaptıkları çalışmalarında; Ermenistan'ın doğu ve batı sınırlarının kapalı olması nedeniyle bölgesel ticarete katılım oranının % 44 oranında düştüğünü belirtmektedirler. Yine bu çalışmaya göre, Türkiye ve Azerbaycan ile olabilecek muhtemel bir ticari liberalleşme, Ermenistan ihracatını yüzde 25 oranında artırabilecektir (Kyureghian, Heboyan, 2004: 2-4'den aktaran; Güngör, 2008: 26).

Türkiye'den yapılan tahminlere göre eğer Nahçıvan ve Ermenistan'dan geçen demiryolu ve karayolu bağlantıları açılırsa, Türkiye'nin Azerbaycan, Orta Asya ve Çin'e olan ihracatı üçe katlanabilecektir. Azeri- Ermeni sınırın açılması, ulaştırma maliyetlerini % 35 oranında azaltarak, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle ticaret hacmini çok önemli miktarda artıracaktır (Karakhanian ve Mkrtchyan, 2004: 85).

Ermenistan ile yapılan ticaretin artması Türkiye'nin ulusal seviyesi için çok önemli olmamasına rağmen, Türkiye'nin doğu şehirlerinden Ermenistan'a yapılan ihracattaki artışlar, Türkiye'nin doğusundaki yerel ekonomiler için çok önemli olabilecektir. Ermenistan için ise hayati derecede önem arz etmektedir.

Dış Ticaret Müsteşarlığına bağlı İhracatçılar Birliği, Ermenistan'a karşı uygulanan politikaları eleştirmektedir. Sınırın kapalı olması, Türkiye'nin ekonomik merkezinden uzak KOBİ'lerin ihracatına engel olmaktadır ve Ermeni tüketicileri ithalatın fiyatını artırarak cezalandırmaktadır (Gültekin, 2004: 50).

3.5. Sınır Ticaretine Etkisi

Sınır ticareti sınır illerinde yaşayan halkın günlük ihtiyaçlarını daha ucuz ve kolay yoldan karşılamaları amacıyla düzenlenmiş özel bir dış ticaret şeklidir ve sınırın iki tarafındaki insanların ihtiyaçlarının karşılanması için karşılıklı olarak mal alım satımını öngörür. Sınır ticareti, Türkiye'de bölgesel kalkınma kapsamında ele alınması gereken bir konudur. Çünkü Türkiye'de sınır ticareti yapmaya yetkili 13 sınır ilinin tamamında kişi başına gelir ülke ortalamasının altındadır. Çoğu tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu nedenle alternatif gelir kaynakları ve istihdam alanlarının

oluşturulması açısından sınır ticareti özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri halkı için önemli bir geçim kaynağını oluşturmaktadır (Öztürk, 2006: 108).

Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin 16.05.2009 tarih ve 2009/14451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Sınır ticareti, illerin ihtiyaçlarının bir kısmının sınır komşusu ülkelerden ithalat yoluyla daha düşük maliyetle karşılanması ve bu illerden ihracatın artırılması suretiyle söz konusu illere ekonomik ve ticari canlılık kazandırılması amacıyla yapılan ticari işlemleri ifade etmektedir. Buradan hareketle, Türkiye-Ermenistan sınırın açılması ve sınır ticaretin başlaması, başta Kars olmak üzere Iğdır'a ekonomik anlamda bir hareketlilik getirecektir. Başta Kars'ı etkileyecektir; çünkü Iğdır'ın hâlihazırda Nahcivan'a açılan bir sınır kapısı (Dilucu sınır kapısı) vardır ve bir de İran'a açılması muhtemel sınır kapısı (Boralan sınır kapısı) bulunmaktadır. Bunlarla birlikte, Iğdır zaten sınır ticareti kapsamında bulunmaktadır.

Sınır ticaretinin yapıldığı Doğu Anadolu Bölgesinde iktisaden faal nüfusun %79'u tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Sanayi kesiminde çalışan iktisaden faal nüfus ise %3,7'dir ve Türkiye ortalamasının dörtte biri kadardır. Türkiye'de KBGSYİH Haziran 2000 itibariyle 2.878 dolardır. Bu değer, Doğu Anadolu Bölgesinde ise 1.497 dolardır (Yıldırım, 2000' den aktaran; Öztürk, 2006: 122). Görüldüğü üzere Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye standartlarının altında kalmaktadır. Kars'ın durumu ise bu standartlardan da daha kötüdür. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olması gösterilebilir. Bu bağlamda, sınır ticareti kapsamına alınmayan Kars şehri, Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasıyla bu kapsama alınabilecektir. Kars'ta sınır ticaretin başlamasıyla, ticaret daha da gelişecek ve böylelikle şehirde bölgesel anlamda bir gelişme meydana gelebilecektir.

Türkiye'nin Ermenistan'a sınır şehirleri olan Iğdır ve Kars'ın, sınır kapıların kapalı olmasından dolayı sınır ticaretinden yoksun olması bir yana tarım ve hayvancılık alanındaki olumsuz gidişat da bölge halkını göçe zorlamıştır. Iğdır, Ermenistan'a geçişi sağlayan Alican sınır kapısının kapalı olmasının yanında sınır ticaretini Dilucu sınır kapısından Nahcivan'a oradan da Azerbaycan'a taşıyabildi. Kars ise dünyaya açılan tek sınır kapısı Ermenistan güzergâhındaki Doğu Kapı sınır kapısının kapalı olmasıyla adeta kapı arasına sıkışıp kaldı. Sınır ticaretinden yoksun kentte ekonomik olumsuzluğun

etkilerini en iyi hissettirdiği bölge ise Akyaka ilçesi olmuştur. İlçede tarım ve hayvancılığın geri gidişinin yanında göçün de etkisiyle umutlar azaldı (Akyaka: Ermenistan Karabağ'ı Vermedikçe Kapı Açılmasın (2009), http://www.turkiyeturizm.com/news_detail.php?id=19273). Doğu Kapı sınır kapısının açılmasıyla bu olumsuzlukların çoğu ortadan kalkabilir. Alican sınır kapısının açılmasıyla ise Iğdır buna ek olarak, var olan sınır ticareti hacmini daha da artırabilir.

Sınır ticaretiyle uğraşanların sayısının artması ve ticaretin gelişmesi aynı zamanda sınır ticareti yapılan ilde gelir düzeyinin artmasına da yol açmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde göç olayını geriye döndürebilecek en önemli araçlardan birisi sınır ticaretidir. Kars, Ardahan, Erzurum ve Artvin başta olmak üzere doğu illeri sürekli göç veren illerdir. Bu anlamda sınır ticaretinin sürdürülmesi önem arz etmektedir (Polat, 2000' den aktaran; Öztürk, 2006: 120). Kars'ta sınır ticaretin başlaması yeni istihdam alanları oluşturacak ve Kars'ın göç vermesini engelleyebilecektir. Şöyle ki, bir ilde sınır ticaretinin yapılabilmesi için, sınır ticaretiyle ilgilenecek olanların söz konusu ilde en az 2 yıldan beri yerleşik olarak faaliyette bulunması gerekmektedir. Aynı zamanda, bir ilde sınır ticaretinin başlamasıyla, o ilde Sınır Ticaret Merkezleri inşa edilir ve işletilmeye başlanır. Bu da ek istihdam kaynağı olarak görülebilir.

Sonuç olarak, Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin 26.12.1996 tarih ve 96/9025 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve bu Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair 04.06.1998 tarih ve 98/11160 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ile toplam 13 ilin (Ağrı, Ardahan, Artvin, Gaziantep, Hakkâri, Hatay, Edirne, Iğdır, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak, Van) BDT/Gürcistan, Bulgaristan, İran, Suriye, Nahcivan ve Irak'la sınır ticareti yapması kararlaştırılmıştır (Öztürk, 2006: 111). Dikkat edilecek olursa, söz konusu iller arasında Kars bulunmamaktadır. Bunun nedeni Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olmasıdır. Sınır açıldığında, Kars da sınır ticareti içinde kendisine yer bulabilecek ve sınır ticaretinin potansiyel etkilerini hissetmeye başlayabilecektir. Bu durumdan, aynı etkiler Ermenistan tarafında da geçerli olacağından, hiç şüphesiz Ermenistan da avantaj sağlayabilecektir.

3.6. Yabancı Sermaye ve Yatırımlara Etkisi

Ermenistan ve komşuları arasındaki mevcut sorunlardan dolayı, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (FDI) başta olmak üzere genel itibariyle yatırımlarda bir güvensizlik söz konusudur. Banaian ve Roberts, 2006 yılında yaptıkları bir çalışmada, Ermenistan'ın dünyada en yüksek dış çatışma riskine sahip ülkelerden biri olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmalarında, dış çatışma riskinin FDI üzerinde çok önemli bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Şöyle ki; eğer Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilerini normalleştirirse Ermenistan'ın dış çatışma riski % 25'e düşer ve böylece birinci derece riskli ülkeler grubundan üçüncü derece riskli ülkeler grubuna hareket edebilir. Bu durumda da FDI'ların % 50 oranında artması tahmin edilmektedir. Bu da GSYİH'yı yaklaşık olarak % 3-4 oranında artırabilecektir. Ermenistan'ın risk derecesindeki % 25'lik bir düşüş, Ermeni askeri harcamalarında bir kesinti olmasına neden olabilecektir. Söz konusu bu kesintinin GSYİH'nın % 0,7'sine tekabül edeceği tahmin edilmektedir (Banaian ve Roberts, 2007: 113).

3.7. İşgücü Hareketlerine Etkisi

Dzovinar Derderian'a göre 1997-2005 yılları arasında, Rusya'ya giden Ermeni ve Gürcü işçilerin sayısı yaklaşık olarak aynıyken, Türkiye'ye giden Gürcü işçilerin sayısı Ermeni işçilerin sayısından dokuz kat daha fazla olmuştur. Mevcut görüntü Türkiye'nin, eğer ilişkiler geliştirilirse, Ermeni göçmen işçiler için önemli bir durak olabileceğini göstermektedir. Türkiye'ye göç etme fırsatına sahip olmak toplam göç akışının hacmini önemli derecede artıracak ve akışların Rusya'dan Türkiye'ye dönmesine neden olabilecektir (Derderian, 2007: 163).

3.8. Rekabet ve Verimliliğe Etkisi

Türkiye'nin doğu bölgeleri ve Ermenistan benzer üretim kalıplarına sahiptir. Bu bağlamda, sınırın açılmasıyla benzer ürünleri üreten endüstriler arasında bir rekabet meydana gelebilecektir. Endüstrilerin bazıları bu rekabetle baş edebilecekken, bazıları baş edemeyecektir. Sınırın açılması, Ermeni üreticilerinin karşılaşacağı rekabetin derecesini artıracak ve böylece, Ermeni tüketicilerin kazanç sağlamasına neden olarak, verimlilik

artışını ilerletebilecektir. Bu verimlilik artışı da GSYİH üzerinde olumlu etkiler yapmaya başlayabilecektir.

3.9. İşbirliği Programlarına Etkisi

Ermenistan ve Türkiye arasında, mevcut sorunlara rağmen, çeşitli bağlantılar bulunmaktadır. İki ülke arasında, üniversiteleri, yerel ve diğer yetkili kuruluşları ve ticaret birliklerini içeren işbirliği programları kısmen de olsa uygulanmıştır. Aradaki sorunların çözülmesi ve sınırın açılmasıyla kurumlar arasında öğrenci değişimi, akademik işbirliği, kültürel girişimler, iş temasları ve yerel yetkililer arasındaki bağlantıların sağlanması gibi geliştirme programları kolay bir şekilde uygulanabilecektir (European Parliament, 2007: 26).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ermenistan, doğu ve batı sınırları kapalı olan ve denizlere komşuluğu bulunmayan bir ülkedir. Bundan dolayı, dünyanın geri kalan kısmına uzun güzergâhların kullanılmasıyla ulaşabilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve Ermenistan arasındaki bağlantı, Gürcistan ve İran topraklarının kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Fakat bu iki güzergâh da Ermenistan'a, Türkiye topraklarının kullanılması durumunda, Türkiye'nin sunacağı avantajları sunamamaktadır. Bu güzergâhlarının kullanılması taşıma maliyetlerini artırarak, malların fiyatlarını yükseltmektedir. Hâlbuki Türkiye ve Ermenistan arasında doğrudan bir bağlantı kurulursa, taşıma maliyetlerinde önemli avantajlar sağlanabilecektir.

Genel anlamda ticari ilişkilerin geliştirilmesinde Ermenistan için en uygun seçenek, taşıma maliyetlerinde sağlanacak avantajlardan dolayı, Türkiye topraklarının kullanılmasıdır. Türkiye modern ulaşım altyapısıyla, Ermenistan'a ayrı bir avantaj sağlayacaktır. Öte yandan, Avrupa pazarı ile ticari ilişkilerde kolaylık sağlayabilecek Trabzon ve Mersin limanları gibi Türkiye için büyük önem arz eden limanları kullanmak, Ermenistan için bir diğer avantaj olacaktır.

Ayrıca, Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olması, Ermenistan'a Türkiye'nin sınır bölgeleriyle direkt olarak ticaret yapamamasına neden olmaktadır. Türkiye-Ermenistan sınırına ek olarak Ermenistan-Azerbaycan sınırının da kapalı olması, Ermenistan'ın komşularıyla ve çevre ülkelerle olan ticaretini önemli miktarda azaltmıştır. Bu yüzden Ermenistan'ın dış dünya ile ticari ilişkilerinde Gürcistan'ın çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Fakat Gürcistan üzerinden yapılan ticaret, Gürcistan ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar ve bunun sonucunda meydana gelen çatışmalardan ötürü sıklıkla sekteye uğramaktadır. Bu çatışmalardan dolayı, Gürcistan ve Rusya arasındaki kara bağlantılarının kapanması Ermenistan'ın hem ihracat hem de ithalatta en önemli ticaret ortağı olan Rusya ile karayolu bağlantısını engellemektedir. Ermenistan bu durumdan dolayı dış ticarete, Gürcistan'a ek olarak Türkiye'deki karayolu, demiryolu ve deniz yolu bağlantılarına ihtiyaç duymaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye-Ermenistan sınırın yeniden açılması, birkaç yıl içerisinde sınır bölgeleri arasında sınır ticaretinin başlaması sonucunu doğurabilecektir. Çünkü Sınır

Ticaretinin Düzenlenmesine ilişkin ilgili Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan bütün sınır şehirleri sınır ticareti kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda, sınırın açılmasıyla Kars da bu kapsama alınabilecektir.

Ermenistan, çoğu alandaki ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Sınır kapılarının açılmasıyla, bu ithalatın büyük kısmını Türkiye'den gerçekleştirme imkânına kavuşabilecektir. Bu durumda ithalat artık üçüncü bir ülke ve araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmeyecektir. İki ülke arasında direkt bir bağlantı kurulacak ve bunların sonucu olarak da taşıma maliyetlerinde bir azalış meydana gelecektir. Ermenistan gibi düşük gelirli ülkelerin dünya üretimindeki payı çok küçüktür. Bu üretimlerinin çoğunluğu ise aramalı ithalatı ile gerçekleştirilmektedir. Ara mallarının da taşıma maliyetlerine olan duyarlılığı düşünüldüğünde taşıma maliyetlerinde meydana gelecek olan bir azalış, Ermenistan ekonomisini rahatlatması açısından çok önemlidir.

Öten yandan, Ermenistan bağımsızlığını kazandığı günden beri Türkiye ve Azerbaycan'a karşı uzlaşmaz ve saldırgan dış politikalar yürüttüğünden dolayı, Trans-Kafkasya demiryolu ağının merkezinde bulunmasına rağmen, demiryolu hattını tam anlamıyla kullanamamaktadır. Ayrıca petrol ve doğal gaz ihtiyacını, doğu komşusu Azerbaycan'dan karşılayamadığı için bu ihtiyacını Rusya ve İran gibi daha uzak pazarlardan karşılamaktadır. Bilindiği üzere, petrol ve doğal gazın birim fiyatı, boru hattı mesafesi ile doğru orantılı olduğundan, Ermenistan, yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kalmaktadır. Bu durum, Ermenistan ekonomisine zarar vermektedir. Karabağ konjonktürünün yarattığı istikrarsızlıktan dolayı, dünya genelinde Ermenistan'a karşı bir güvensizlik havası mevcuttur. Bu da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgeye gelmesini engelleyerek, ülkede yatırımların düşük seviyelerde kalmasına neden olabilmektedir. Türkiye-Ermenistan ve Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının açılmasıyla tüm bu olumsuzluk ortadan kalkabilecektir.

Ek olarak, Türkiye ve Ermenistan arasındaki Doğu Kapı ve Alican sınır kapılarının açılmasıyla ticaret hacminde bir artış gözlemlenecektir. Artan ticaret hacmi, mevcut bulunan bu iki sınır kapısına ek olarak bazı sınır geçişlerinin de açılmasına olanak sağlayacaktır. Bu durumda, gelişen ulaşım ağı, kısa sürede bölgenin gelişmesine katkı sağlayabilecek bir potansiyele ulaşabilecektir.

Yukarıda açıklananlardan anlaşılacağı üzere, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının birçok alanda etkileri olabilecektir. Fakat en önemli etkileri, bölgede transit taşımacılığın ve bölgesel kalkınmanın gelişmesi üzerinde görülebilecektir. Ermenistan, Türkiye'yi transit ülke olarak kullanarak, AB'ne daha kısa güzergâhlardan ulaşabilecektir. Ermenistan, aynı zamanda kuzey-güney ve doğu-batı eksenini boyunca uzanan transit güzergâhlarının merkezi durumuna gelebilecektir. Türkiye ise Ermenistan-Azerbaycan sınırının açılmasıyla Ermenistan'ı transit ülke olarak kullanarak Azerbaycan'a oradan da Orta Asya'ya daha kısa yollardan ulaşabilecektir. Diğer yandan, Türkiye'nin Ermenistan'a komşu şehirleri, sınırın açılmasıyla başlayacak ve ilerletilecek olan dış ticaret, sınır ticareti ve turizm faaliyetleri sayesinde bölgesel anlamda gelişebilecektir. Ermenistan için de aynı etkilerin söz konusu olmasının yanı sıra, Ermenistan artık bölgesel ve uluslararası projeler içinde kendisine yer bulabilecek durumda olmasından dolayı bölgesel anlamda kalkınabilecektir. Ayrıca, Türk-Ermeni-Azeri demiryolu ve karayolu ağlarının birbirleriyle bağlanması, bölgedeki en uygun doğu-batı ulaşım güzergâhının oluşmasını sağlamasının yanı sıra, Ermenistan'ın kuzeybatı İran ile arasındaki mesafenin kısalmasına neden olacağından, kuzey-güney yönünde de avantajlar elde edilmesini sağlayabilecektir. Dolayısıyla, hem Türkiye'nin hem de Ermenistan'ın tam anlamıyla avantaj elde edebilmesi için sadece Türkiye-Ermenistan sınırının değil aynı zamanda Ermenistan-Azerbaycan sınırının da açılması gereklidir.

Ermenistan'daki imalat sanayi sektörünün toplam sanayi üretimi içindeki payının her geçen yıl düşmesi ve işgücünün yarıya yakın kısmının tarım sektöründe istihdam edilmesi, Ermenistan ekonomisi için tarım sektörünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, Türkiye'nin doğu bölgeleri içinde tarım sektörünün çok önemli olduğu düşünüldüğünde, olası bir rekabet artışı sayesinde Ermenistan'da tarımsal faaliyetlerin daha da gelişmesine olanak sağlayabilecektir.

2003 yılında, dış ticaret hacmi/GSYİH oranı, Ermenistan'da % 70'lere kadar çıkmıştır. Bu oran, Ermenistan'ın dış ticarete ne kadar çok bağımlı olduğunu göstermektedir. Fakat Ermenistan'ın gerek doğu gerekse de batı sınırı kapalı bulunmaktadır. Söz konusu sınırların açılması durumunda, dış ticarete olan bu bağımlılığını, daha kısa ve uygun güzergâhları kullanmasının sağlayacağı avantajlarla karşılayabilecektir. Öte yandan sınırın açılmasıyla, gerek iki ülke arasında gerekse de

başka bir üçüncü ülke ile olan dış ticaret hacmi ve dolayısıyla da toplam dış ticaret hacmi genişleyebilecektir.

Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının en önemli etkilerinden biri de hiç şüphesiz, taşıma maliyetleri üzerine olacaktır. Şöyle ki; birim fiyatı 10 TL değerinde olan 100 birim malın Türkiye'den Ermenistan'a ihraç edileceği varsayımı altında; kapalı sınır söz konusu iken birim başına maliyet 29,5 TL iken toplam maliyet 39,5 TL olacaktır. Öte yandan sınırın açılması durumunda ise birim başına maliyet 20,75 TL iken toplam maliyet 30,75 TL olacaktır. Bu bağlamda sınırın açık olması durumunda birim başına yapılacak maliyet tasarrufu, 8,75 TL yani yaklaşık % 23 olacaktır.

Diğer taraftan, Sınırın açılmasıyla turizm gelirleri de artabilecektir. Bunun sonucu olarak da GSYİH'da artışlar meydana gelebilecektir. Yurt dışından Türkiye'ye gelen Diaspora Ermeni'lerin önemli bir kısmı, tatil yapma, atalarının doğup büyüdüğü yerleri ve kendileri için büyük önem arz eden tarihi yapıtları gezip görme amaçlı olarak Türkiye'ye gelmektedirler. Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasıyla direkt olarak Ermenistan'a geçmek isteyen Ermeni'lerin yaklaşık 6.000 olan sayılarının en azından 10.000'i bulacağı varsayıldığında ve çeşitli hesaplamalar yapıldığında Ermenistan'ın turizm gelirlerinde % 0,8, GSYİH'sında ise % 0,03'lük bir artış meydana gelebilecektir.

Son olarak, Ermenistan, doğu ve batı sınırlarının kapalı bulunmasından dolayı büyük ekonomik sıkıntılarla uğraşmaktadır. Bu yüzden de Ermenistan'a her yıl dünya genelinde yaşayan yaklaşık yedi milyon Diaspora Ermenisi tarafından yardım yapılmaktadır. Söz konusu yardımlar 2007 yılı için 1 milyar ABD Doları civarında olmuştur. Ermenistan'ın 2007 yılındaki 9,3 milyar GSYİH'sı göz önünde bulundurulduğunda, yapılan bu yardımlar GSYİH'nın yaklaşık % 11'ine tekabül etmektedir. Eğer Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sınırları açık olsa, ülke dış ticaret ve transit taşımacılığın sağlayabileceği avantajlarla ekonomik anlamda rahatlayabilecek ve dış yardımlara daha az muhtaç hale gelebilecektir.

Bu tezde, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının politik koşulları üzerinde durulmamış, iki ülke arasındaki kapalı bir sınırın açılmasının doğuracağı olası ekonomik etkiler konusunda ortaya çıkabilecek senaryolar gözden geçirilmiştir. Her ne kadar bilimsel

araştırma, incelediği konuyu zaman, mekan ve bilimsel disiplin açısından sınırlandırarak gerçeğin sadece sınırlı bir boyutu üzerinde yoğunlaşmayı yöntem olarak benimsese de, sosyal olguların birbirinden soyutlanarak incelenmesi, ulaşılabilecek sonucun açıklayıcı gücünü sınırlandırır. Bu nedenle Türkiye-Ermenistan sınırının açılması konusu, reel uluslararası politik konjonktürden ayrıştırılıp, salt ekonomik yönleri üzerinde yoğunlaşarak ele alınamaz ve Azerbaycan'ın razı olmayacağı bir çerçevede irdelenemez.

Bu çalışmanın bulgulara göre, Azerbaycan'ın onayının alındığı varsayımı altında, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, her iki ülkenin ulusal ekonomilerine avantajlar sağlamakla birlikte, Ermenistan ulusal ekonomisine katkısı hayati derecede olacaktır. Sorunsuz bir Güney Kafkasya'nın bölge ülkelerinin ekonomileri üzerindeki olumlu etkilerinin öngörülmesi zor değildir. Sınırın açılmasından Türkiye'nin sağlayacağı uzun dönemli avantajlar; Hazar Denizi ve Orta Asya'ya kara, demiryolu ve boru hatları bağlantısında alternatif güzergâhlara kavuşması, kısa dönemli avantajlar ise başta sınır illeri olmak üzere Ermenistan bağlantılı liman kentlerinin ticari kazanımlarıdır. Bu nedenle Trabzon limanının Türkiye demiryolu ağına bağlanması stratejik önem arz etmektedir. Dünyanın 17. büyük ekonomisine sahip olan Türkiye için uzun dönemli avantajların daha önemli olduğu, kısa dönemli avantajlarının abartılmaması gerektiği hususunun altını çizmek gerekir. Ekonomisi tarıma dayalı, dış ticarete ve dış yardımlara bağımlı, kapalı sınırlar nedeniyle ulaşım maliyetleri pahalı, refah seviyesi düşük, istikrarsız ve –resmi istatistiklere yansıtılmamakla birlikte- sürekli nüfus kaybeden Ermenistan'ın, sınırın açılmasından sağlayacağı uzun ve kısa dönemli avantajlar hayati derecede önemlidir. Ermenistan bakımından, Türkiye sınırının açılması, Avrupa Birliği'ne doğrudan ulaşım, yeni istihdam imkânları, düşük ulaşım maliyetleri, boru hattı kazançları, dış ticaretin gelişmesi ve refah seviyesinin yükselmesi anlamına gelmektedir.

Sınırın açılmasının Türkiye ve Ermenistan bakımından sağlayacağı uzun ve kısa dönemli avantajlar dikkate alındığında, Azerbaycan'ın desteğini almak koşulu ile Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması kuvvetle önerilir. Ulusal çıkarları güvenlik bakımından Rusya'ya, medeni değerleri bakımından Avro-Atlantik dünyasına bağlı olan Ermenistan için sınırın açılması, ulusal çıkarlarındaki paradoksal yapının çözülmesine yardım edecektir. İstikrarlı bir Güney Kafkasya Bölgesi'nin, Türkiye'yi Kafkasya'daki ve

Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri'ne yaklaştırma potansiyeli taşıdığı hususunun altının bir kere daha çizilmesinde yarar vardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Armenian Tourism Industry (2008), **Tourism Investment Handbook**, Erivan: ATI Publications.
- Baghramyan, Mher (2007), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Opening The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **Estimating The Change In Trade Flows Between Armenia and Turkey If The Border Is Open: Case Study Based On Georgia-Turkey and Armenia-Iran Trade**, (95-106), Erivan: AIPRG Publications.
- Banaian ve Roberts (2007), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Opening The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **The Impacts of Conflict Risk Reduction On The Armenian Economy**, (113-149), Erivan: AIPRG Publications.
- Beilock, Richard ve Torosyan, Karine (2007a), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Opening The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **A Phased Strategy For Opening Armenia's Western Border**, (21-47), Erivan: AIPRG Publications.
- _____ (2007b), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Opening The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **Economic Potential For Regional Integration Of Armenia and Northeast Turkey**, (113-149), Erivan: AIPRG Publications.
- Bocutoğlu, Ersan (2005), "BSEC Caucasion Dimension: EU and UN Efforts For Peace and Stability In The Southern Caucasus", **2nd International Silk Road Symposium**, 76-81.
- Central Bank of The Islamic Republic of Iran (2008), **Economic Report and Balance Sheet**, Tahrán: CBIRI Publications.
- Derderian (2007), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Opening The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **Border Opening Impacts: Labor and Product Market Integration. Alternative Destinations Of Migration**, (161-174), Erivan: AIPRG Publications.

- Devlet Planlama Teşkilatı (2003), **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, No: DPT 2671, Ankara: DPT Yayınları.
- Dikkaya, Mehmet (2009), **Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Kafkaslar**.
http://www.mehmetdikkaya.org/images/stories/DERS_ERKLER/KAFKASYA/T-rkiye-Ermenistan_-likileri_ve_Kafkaslar_30.09.2009.pdf.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, (2009), **Ülkelere Göre Dünya Ticareti**, Ankara: DTM Yayınları,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=2370&icerikID=2540&dil=TR>, (04.05.2010).
- Eren, Oya (2009), "İran-Ermenistan Yakınlaşması Devam Ediyor", **Stratejik Analiz**, 10 (109), 18-19.
- European Parliament (2007), **The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those On The People; and Implications For The Overall Situation In The Region**, Brussels: EP Publications.
- European Union (2007a), **European Neighbourhood and Partnership Instrument: Armenia National Indicative Programme 2007-2010**.
- _____ (2007b), **European Neighbourhood and Partnership Instrument: Armenia Country Strategy Paper 2007-2013**.
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2008), <http://www.egm.gov.tr/>. (05.05.2010).
- Gültekin, Burcu (2002), "The Stakes of the Opening of Turkish-Armenian Border", **French Institute of Anatolian Studies, Research Program on Turkey-Caucasus-Istanbul**, <http://www.tabdc.org/docs/TABDC-BG-Paper.doc>, (05.05.2010).
- Gültekin, Burcu (2004), "Cross-Border Cooperation Between Turkey and South Caucasus: Prospects For Sub-Regional Integration", Phil Champain, Diana Klein ve Natalia Mirivanova (Ed.), **From War Economies To Peace Economies In The South Caucasus**, 1. Baskı içinde (28-69), London: International Alert Publications.
- Güngör, Bayram (2008), "Türkiye Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 1(1), 11-33.
- Hufbauer, Gary (2007), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Openning The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **Economic Sanctions In A Global Economy**, (16-20), Erivan: AIPRG Publications.
- <http://www.armavia.am/index/view/id/11/lang/en>, (04.05.2010).
- <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/004.shtml>, (04.05.2010).
- <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/005.shtml>, (04.05.2010).

<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/010.shtml>, (04.05.2010).

<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/019.shtml>, (04.05.2010).

http://www.azstat.org/statinfo/consumermarket/en/xten_1.shtml, (04.05.2010).

<http://baybul.com/ulkeler/171146-ermenistan-cografi-verileri.html>, (04.05.2010).

<http://www.bugun.com.tr/haber-detay/87804-tarihi-kilisesi-ibadete-aciliyor-haberi.aspx>, (05.05.2010).

<http://www.gazeteguncel.com/haber-Is-dunyasi-8216sinirdan8217-haber-bekliyor-3708/>, (05.05.2010).

http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=119&lang=eng, (04.05.2010).

http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=128&lang=eng, (04.05.2010).

http://www.geostat.ge/index.php?action=page&p_id=137&lang=eng, (04.05.2010).

<http://go.worldbank.org/LE66HEVT80>, (14.05.2010).

<http://www.hgk.mil.tr/CografiUrunKatalogu/tematik/sayfa23.asp>, (05.05.2010).

http://www.karshabergazetesi.com/article_view.php?aid=2154, (05.05.2010).

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5275.htm>, (14.05.2010).

http://www.tabdc.org/index.php?subaction=showfull&id=1255858356&archive=&start_from=&ucat=45,48, (05.05.2010).

<http://www.taraf.com.tr/haber/32083.htm>, (05.05.2010).

<http://www.traceca-org.org/default.php?l=en>, (05.05.2010).

http://www.turkiyeturizm.com/news_detail.php?id=19273, (05.05.2010).

Jrbashyan ve diğerleri (2007), "Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social Consequences Of Openning The Armenia-Turkey Border", Bryan Roberts (Ed.), **Study Of The Economic Impact On The Armenian Economy From Re-Opening The Turkish-Armenian Borders. Implications for External Trade**, (65-94), Erivan: AIPRG Publications.

Karakhanian, Aghavni ve Mkrtchyan, Artush (2004), "The Role Of Economic Cooperation In The Settlement Of Conflicts In The South Caucasus", Phil Champain, Diana Klein ve Natalia Mirivanova (Ed.), **From War Economies To Peace Economies In The South Caucacus**, 1. Baskı içinde (70-94), London: International Alert Publications.

Laçiner, Sedat (2002), "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu", **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**, (6), 35-68.

Ministry Of Economic Development Of Georgia (2009), **Statistical Yearbook Of Georgia 2008**, Tiflis: MEDG Publications.

- National Statistical Service of the Republic of Armenia (2003), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2002**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=467>, (05.05.2010).
- _____ (2004), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2003**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=381>, (05.05.2010).
- _____ (2005), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2004**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=284>, (05.05.2010).
- _____ (2006a), **National Accounts of Armenia**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=249>, (05.05.2010).
- _____ (2006b), **Armenia In Figures 2006**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=109>, (05.05.2010).
- _____ (2006c), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2005**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=25>, (05.05.2010).
- _____ (2007a), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2006**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=570>, (05.05.2010).
- _____ (2008a), **Armenia In Figures 2008**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=799>, (05.05.2010).
- _____ (2008b), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2007**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=757>, (05.05.2010).
- _____ (2009a), **Labour Market In The Republic Of Armenia 2004-2008**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=1108>, (05.05.2010).
- _____ (2009b), **National Accounts Of Armenia**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=1105>, (05.05.2010).
- _____ (2009c), **Armenia In Figures 2009**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=1103>, (05.05.2010).
- _____ (2009d), **Marzes Of The Republic Of Armenia In Figures, 2004-2008**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=1084>, (05.05.2010).
- _____ (2009e), **The Demographic Handbook Of Armenia 2009**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=1107>, (05.05.2010).
- _____ (2009f), **Foreign Trade Of The Republic Of Armenia For 2008**, Erivan: NSSRA Publications, <http://www.armstat.am/en/?nid=82&id=1027>, (05.05.2010).
- Ovalı, Serap (2008), “TRACECA Projesi ve Türkiye”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 1(1), 151-169.

Öztürk, Nurettin (2006), “Türkiye’de Sınır Ticaretin Gelişimi, Ekonomik Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(3), 107-127.

Statistical, Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries (2008), **Statistical Yearbook Of 2007**, Ankara: SESRIC Publications.

_____ (2009), **Annual Economic Report On The Organization Of The Islamic Conference**, Ankara: SESRIC Publications.

Şahin, Hüseyin (2007), **Türkiye Ekonomisi**, 9. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Türkiye İstatistik Kurumu (2009a), **Türkiye İstatistik Yıllığı 2008**, Ankara: TÜİK Yayınları.

_____ (2009b), **Bölgesel Göstergeler TRA2 2008**, Ankara: TÜİK Yayınları.

_____ (2010a), **İşgücü İstatistikleri**, Ankara: TÜİK Yayınları.

_____ (2010b), **Dış Ticaret İstatistikleri**, Ankara: TÜİK Yayınları.

EKLER

EK : 1

2005-2008 Döneminde Ermenistan'ın Fasıllara Göre Dış Ticareti (Bin ABD Doları)

		İhracat				İthalat			
Kod	Fasıllar	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
	Toplam	973920,5	985108,2	1152300,8	1057161,4	1801735,9	2191612,6	3267788	4426129,3
1	Canlı hayvanlar	50,4	402,7	699,9	1484,6	1280,5	1549,3	2273	5421,9
2	Etler ve yenilen sakatat	412,8	953	1260,5	757,2	28397	24524,3	40132,2	89156,4
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	2929,6	4375,3	4636,8	4994,8	1758	691,4	797,8	3626,4
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	3836,1	2161,9	1585,6	2093,2	13867,1	13544,9	19126,5	27193,6
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	8,3	12,7	10,9	8,1	94,1	107,7	167,5	313,3
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	48,7	58,6	250,3	49,6	936,9	900,4	2058,4	3041,8
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	75,6	174,9	164,8	1773,5	3257,6	6294,2	10475,5	13587,2
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turuncgil ve kavun kabuğu	2045,5	5151,8	1568,2	4972,6	12122,1	16863,4	29447,3	40637,2
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	7562,8	9828,4	14722,4	15465,9	15680,1	15207,2	22214,6	33118,4
10	Hububat	1,6	0	0,1	11,9	53745,2	60676,1	108233	110467,4
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	10,6	21,6	87,2	25	9216,4	8021,3	7110,9	17359,6
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	2,3	9,8	6,5	36,9	1658,8	2166,4	4154,9	10482
13	Laklar, sakızlar, bitkisel özsu ve hülasalar	0,0	31,5	15	0,0	1724,9	2017,3	2094,5	4582,6
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, bitkisel müstahzarlar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,6	6,3	0,7
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	249,3	3607,6	7,9	47,9	26287,4	27172,3	33679,9	52825,6
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	809,1	1465,7	1923,9	1676,2	6154,6	5465,9	9760	14914,5

		İhracat				İthalat			
Kod	Fasıllar	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
17	Şeker ve şeker mamulleri	62,5	48,1	40,3	66,3	29302,4	20278,4	31006,6	42277,2
18	Kakao ve kakao müstahzarları	168,1	257,4	232,8	375,4	13754,7	20361,9	34620,6	48328,2
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	132,8	161,2	321,1	465,9	7225,1	9620,1	15643,5	25108,8
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	7318,4	9745,8	10430,9	10782,8	7976,8	11335,1	16755,7	22704,3
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	594,9	823,8	1192,2	933,1	7088,2	10876,9	18931,4	25373,8
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	84295,8	79105	126192,2	145379,5	15352,6	20994,4	40614,6	62895
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	35,6	21	33,8	453,1	10703,6	10310,4	15394,7	20149
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	3461,6	3428,4	4181,3	7779,4	48354,6	54512,2	73686,6	86987,1
25	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	14872,6	23427,6	34751,6	40498,5	2377,6	4400,4	7742,9	10865,5
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	51425,6	93478,7	125722,8	125679	30658,2	10751,4	25831,1	8780
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	27187,3	19646	13063,3	6338,6	264366,4	350855,9	482800,8	644901,4
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	391	749,5	4781,9	10319,1	10942,6	10595,5	14298,9	16682
29	Organik kimyasal müstahsallar	441,3	644,2	698,7	746,9	4583,6	5729,7	7459,7	11756,2
30	Eczacılık ürünleri	1359,3	2431,2	3080	3674,9	49413,5	60146,5	99813,6	95565,9
31	Gübreler	0,0	0,1	0,1	14,5	6227,4	10711,5	5809	6588,1
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	80	161,5	174,8	296,8	7119,3	10007,9	15514,1	24004,2
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	401,8	117,2	268,7	49	15233,2	19385,8	28884,2	45858,2
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama madde	221,8	232,8	224,5	514,5	10737	14675,4	22261,2	34543,7
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	100,5	61,6	206,8	515	3756,5	5597,8	9044,5	12111,4
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0,2	0,0	2,1	0,0	1565,8	1180,7	3242,5	3899,3
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşyalar	48,7	21,3	66,9	109	971,9	835,6	859,5	1581,6
38	Muhtelif kimyasal maddeler	71,8	77,4	178,3	66	7888,6	11529,9	12824,5	17766

		İhracat				İthalat			
Kod	Fasıllar	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
39	Plastik ve plastikten mamul eşyalar	1054,3	3582,9	7252	5548,8	30745,7	55502,3	102388,9	140244,8
40	Kauçuk ve kauçuktan eşyalar	7621,8	24480,5	23811,2	13612,9	17554,1	23083,2	29769,1	46324,2
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	1633,5	2477,1	2264,8	2198,4	116,3	310,6	619,9	1172
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşyalar	10,6	80,5	209,5	956,8	2059,5	2465,2	3483,8	7321,1
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	2,9	9,4	48,7	16,7	1114	1208,1	605,6	989,4
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	958,2	649	574,1	502,5	11045	22158	40031	63215,4
45	Mantar ve mantardan eşyalar	779,7	1089,8	2737	315,3	1772,7	2115,3	4582,4	5386,4
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0,1	0,3	0,0	0,0	43,8	159,9	222,3	301
47	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin hamurları, hurdalar	0,0	0,0	0,0	0,2	93,7	36,6	94,2	230,3
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşyalar	2088,5	3006,1	4559,2	1883,9	27085	30364,3	46922,1	69064,1
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	3301,5	638,6	778	643,5	5572,3	11386,5	7132,7	11254
50	İpek	0,0	0,0	0,0	0,0	4,7	6	14,3	23,5
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	63,6	302,9	6,3	250,8	143,2	404,4	99,6	919,7
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	377,4	838	897	1988,9	3272,6	4241,3	5153,7	7051,8
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0,2	30,4	89	336,1	34,2	28,7	168	391
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	630,3	568,3	843,2	1814,1	1680,3	2105	2976,3	6260,9
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	211,4	597,4	395,1	4304,7	2346,8	4581	3886,5	10517,8
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	658,3	280,6	431,5	1328,4	1661,1	1283,2	1899,2	2605,2
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	2396,2	2179,3	1996,8	1165	1724	2273,6	2594,8	4025,6
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	42,7	219,7	315,2	432,8	95,7	430,6	542,9	1005,3

		İhracat				İthalat			
Kod	Fasıllar	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşyalar	10,4	27,4	5,9	101,7	439,2	538	1158,2	2129,6
60	Örme eşyalar	722,9	1339,1	1505,1	1782,2	1760,5	2722,5	4548,1	9841
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	7592,7	6531,2	6222,4	5349,8	7096,2	8637,2	9588,5	19557,1
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	22409,6	20924,3	20643	20564	16568,1	22114,1	21992,3	42722,6
63	Mensucattan mamul diğer eşyalar, kullanılmış eşyalar, paçavralar	1900,7	1693,8	1940,6	767,3	9197,8	9896	11579,2	45658,3
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşyalar ve aksamaları	101,4	248,8	1336,7	1046,7	11118,7	16137,6	11768,4	28298,6
65	Başlıklar ve aksamaları	27,2	33,1	24,8	325,1	235,6	291,7	328,7	866,4
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamaları	0,2	0,1	0,1	0,0	231,3	341,8	235,5	704
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0,1	0,0	0,0	0,0	60,3	226,9	117	244,4
68	Taş, alçı, çimento, amiyant, mika vb maddelerden eşyalar	1777,4	3256,7	3521,3	3293,7	3909,5	7803,2	11263	19515
69	Seramik mamulleri	81,1	248,5	316,9	412,5	11735,3	21495,5	31231,4	47688,7
70	Cam ve cam eşyalar	3532,4	5930,4	17370,1	10563,2	18247,8	20014,8	31434,4	47385,6
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	336340,8	300964	208729,3	173088,3	347634,3	312499,8	296724,7	304641,8
72	Demir ve çelik	243717,4	167584,3	243197,1	214465,8	38652,6	63020,8	112315,7	172183,2
73	Demirden veya çelikten eşyalar	4355,2	1999,1	4394	2451,1	34745,3	55270,5	145030,2	123189,2
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	50569,7	77198,3	74711,1	68905	2141,2	2109,2	4662,4	9350,4
75	Nikel ve nikelden eşyalar	0,0	0,0	0,5	0,0	57,9	18	34,6	82,4
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşyalar	4445,6	7911,2	42643,4	40676,5	8939,5	30350	62483,2	83150,6
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	25,7	178,8	185,7	0,0	5,3	42,2	21,9	1867
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0,0	1,2	0,2	0,1	31,4	8	24,5	45,1
80	Kalay ve kalay mamulleri	0,0	0,0	0,0	0,0	76,7	9,5	10,3	50,9
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşyalar	17983,1	25694,6	24464,9	19703	413,6	304,3	376,8	312,2

		İhracat				İthalat			
Kod	Fasıllar	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofra takımları	769,3	186,7	333,8	308,5	3037,7	4852,8	6684,9	11151,4
83	Adi metallerden çeşitli eşyalar	87,1	141,5	229,1	282,7	5961,2	7742,3	9645,6	17262
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	16886,7	10909,7	15610,3	16042,4	156620,2	168555,8	241734	361019,3
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	11113,8	9909,5	24019	24302,1	75865,9	135828,4	185615	283946
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	1370,3	306,5	920	750,6	418,4	418,5	1431	24729,4
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	9582,5	13781,4	23660,7	4501,1	146625,3	195738,4	375507,1	548075,3
88	Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları	219,5	196,5	1854,5	1229,8	4493,7	25,7	44985,7	140,1
89	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0,0	1,9	2,6	1	212,5	464,2	835,6	1477,2
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	1948,3	3854,8	6143,8	6181,4	28391,8	40898,9	57072,4	54295,1
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	2872,6	18846,3	25070,8	11407,7	1594,3	3388,7	5572,2	3500,2
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	39,3	30,2	31,8	85,3	64,4	265,8	143,8	333,6
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	267,6	263,9	129,8	466,5	17361,7	25309,5	34681,9	64736,2
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	135,6	129,8	120,8	151,1	2683,3	4097	6465,6	12132,8
96	Çeşitli mamul eşyalar (kalemler, fırçalar vb)	136,2	197,8	300,8	862	1973	2619,5	3968,3	8212,4
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	352,6	660,4	2666,1	1339,1	3188,3	3515,5	8556,1	1875,6

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 41-45

EK : 2**2008 Yılında Ermenistan ve Gürcistan Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	470730,4	81813,6	107866,9	49379,4
1	Canlı hayvanlar	49,8	680,3	3,6	12,3
2	Etler ve yenilen sakatat	396,7	755,8	0	0
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	12	54,3	187,1	161,8
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	248,9	785,6	0	0
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	0,1	1,3	0	0
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	2,2	5,4	373,2	1104,4
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	6607,3	1440,5	1980,6	1056,2
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	3560,6	1199,3	7857	9821,2
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	4627,8	12049,8	18,2	67,8
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	1	2	2539,4	3511,4
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, bitkisel müstahzarlar	0	0	1,8	0,7
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	20,6	29,5	1105,2	552,6
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	453,1	1218,8	0	0
17	Şeker ve şeker mamulleri	19,5	45,2	22517	6606
18	Kakao ve kakao müstahzarları	26,4	160,5	0	0

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	168,1	387,3	0	0
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	257,9	402,3	19,3	16,9
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	124,3	388,1	2,5	6,3
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	1039,4	1088,5	7219	2972,9
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	11,2	49,7	2,8	4,6
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	84,4	483,9	0	0
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	427676,2	38256,7	15172	843,9
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	0	0	1434,2	185,1
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	5,4	18,4	300	39
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	1201,7	400	542,8	546,3
29	Organik kimyasal müstahsallar	2,1	6,1	21	39,2
30	Eczacılık ürünleri	659	1219,1	2,6	236,1
31	Gübreler	22,3	14,4	22768	5658
32	Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	122,5	62,7	139,7	96,8
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	1,7	20,8	0,6	3,7
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yıglama maddeleri	522,9	496,2	0	0
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	2,2	10	0	0
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	95	181,5
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0,1	3,1	0	0

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
38	Muhtelif kimyasal maddeler	4,3	17,9	17,5	14
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	2206,9	4874	230,2	672,7
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	6,2	43,6	8,6	203,8
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	107,8	48,9	0	0
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0,1	0,4	0	0,1
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	28,3	49,8	14909,7	6360,6
47	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin	0	0	13	5,2
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	75,3	235,8	165,4	570,3
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	7	24,7	2,1	21
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0	0	10,1	15,4
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	2,3	14,3	0	0
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0	0,7	0	0
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0,4	3,8	0	0
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	4,6	27,1	0	0
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0,1	5,9	0	0
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemeler	0,1	0,9	0	0
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	1,3	38,5	0	0
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0,1	0,2	0,1	1,5

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	33,8	106,7	2,6	1,7
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	3,2	34,6	4,8	25
65	Başlıklar ve aksamı	0,2	0,4	0	0
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	2095,2	134,4	15,2	18
69	Seramik mamulleri	0,4	5,9	1,9	8,2
70	Cam ve cam eşyalar	14545	7946,9	35,3	72,4
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0,3	33,3	0,0	123,7
72	Demir ve çelik	146,2	221,9	3574,4	3751,3
73	Demir veya çelikten eşyalar	108,1	182	529,5	577,7
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	0,0	0,3	0	0
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	29,7	172	0	0
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0,0	0,1	0	0
80	Kalay ve kalay mamulleri	0,0	0,3	0	0
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofrta takımları	0,6	2	0,0	0,1
83	Adi metallerden çeşitli eşya	5,8	27,2	146,6	384,7
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	380,5	1779,2	40,9	96,6
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	171,4	808,3	0,7	51,3
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	2385,6	357,3	375,5	1085,9
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	369,9	2412	0,0	0,4
89	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0,3	0,8	0	0
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	1,8	198,5	0	0

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
91	Saat ve bunların aksam ve parçaları	0,0	0,2	0	0
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	0,0	0,1	0	0
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	19,6	152,3	217,7	519,5
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	17,7	39,2	0	0
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0,1	1,9	0	0
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0,8	56,7	0,1	0,4

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 68-70

EK : 3**2008 Yılında Ermenistan ve İran Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	102061,7	25056,3	236936,9	202991,2
1	Canlı hayvanlar	438,5	750,9	257,2	1893,5
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	0	0	1,7	24,3
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	0	0	126,7	264,7
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	0,1	3,5	0,8	8,4
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0	0	76,7	109,6
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0,1	0,1	3968,3	2784,4
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	0	0	2272,6	4007,7
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0	0	0,2	0,5
10	Hububat	0,8	0,3	525,2	161
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0	0	11406,6	6109,6
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0	0	7,2	17,7
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	5642	7634,1
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	1	5,9	0	0
17	Şeker ve şeker mamulleri	0,1	0,1	831,3	572,7
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0	0	28,5	131,3

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0,8	5,6	134,4	301,7
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	1,1	4,4	68,8	211,4
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0	0	698,2	1778,8
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	3361,9	403,4	2539,8	1013,5
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	0	0	14,4	23
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	10388,4	737,3	25767,4	5210,5
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0,1	2354,3	73416,3	49520,1
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	20845,3	2698,4	16628,1	8232,7
29	Organik kimyasal müstahsallar	35,9	113,9	1281,9	1649
30	Eczacılık ürünleri	0	0	19,6	164,4
31	Gübreler	0	0	531,2	286,8
32	Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	1,6	6,7	2327,3	1864,3
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	3,8	11,7	125,6	261
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	11	9,8	5104,6	4883,3
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0	0	663,4	640,1
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	4,5	4,5
38	Muhtelif kimyasal maddeler	42,2	12,7	1039,8	1106,5
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	19,1	30,1	10327,4	18907,7
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	63,3	198,3	318,9	612,8

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	195,6	66,3	36,8	171
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0,0	0,1	1,4	11,6
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	7,2	18,1
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	1160,6	199,3	127,8	91,4
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0	0	1,5	5,8
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	111	488	1100,3	1205,5
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	0	0	6,7	17,4
50	İpek	0	0	0,0	0,1
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0	0	0,0	0,1
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0	0	27,3	215,7
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0	0	19	36
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0	0	39,3	255,6
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0	0	8,1	24,4
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0	0	123,3	301,8
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0	0	201,5	749,5
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemeler	0	0	11,5	86,1
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0	0	25,6	105,1
60	Örme eşya	0	0	3,9	9,2
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	8,4	100,1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0,6	0,5	9,1	136,4
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0,9	3,1	52,7	151,9
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0,1	0,1	56,4	181,2
65	Başlıklar ve aksamı	0	0	0,0	0,2
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	7,7	51,6
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	18,6	29,4	14632,5	5865,2
69	Seramik mamulleri	0	0	8089,1	3807,4
70	Cam ve cam eşyalar	20	56	19729,2	10956,4
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	1,5	56,5	0,5	7,5
72	Demir ve çelik	32080,9	2895,9	15960,7	22790,8
73	Demir veya çelikten eşyalar	22730,4	1645,3	7571,7	15144,5
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	788,8	1232,9	116,4	954,2
75	Nikel ve nikelden eşyalar	0	0	0,2	4,5
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	3533	7041,6	109,2	535,7
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0	0	3,6	9,8
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofrta takımları	7,4	4,1	7,5	44,8
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0,0	0,2	44,6	179,8
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	3157,9	1131,6	875,8	5283,5
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	2536,5	1926,4	339,5	1845,5
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	324,5	20,4	4	2,8
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	104,2	158,5	770,9	5643,8

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0,4	63,7	44,7	427
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0	0	2,1	9,2
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	4,7	13,3	0,0	0,5
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	30,5	12,9	279,7	1010,1
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0	0	15,7	52
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0	0	4,6	44,7
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0	0	0,0	0,8

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 163-166

EK : 4**2008 Yılında Ermenistan ve Rusya Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	78147.6	208174.9	2045071.7	851172.5
1	Canlı hayvanlar	0.2	29.4	3.3	75.2
2	Etler ve yenilen sakatat	0	0	0.0	0.3
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	115.6	713.2	81.2	300.4
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	280.4	734.7	1672.7	4011
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	0	0	0.3	3.3
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	6.7	43.8	30.9	49.7
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	462.4	195.3	678.9	411.7
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	8477.7	3604.7	0.0	0.2
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	1125	3404.7	297.5	1773.2
10	Hububat	15	3	275361.4	79546.9
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	22.1	4.4	3146.8	2589.2
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	19.6	29.4	1243.9	1681.7
13	Laklar, sakızlar, bitkisel özsu ve hülasalar	0	0	0.0	3.6
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	9059.3	15394.4
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	19	35.3	558.4	2736.9

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
17	Şeker ve şeker mamulleri	0	0	543.7	1476.4
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0.5	5.4	4076.1	20143.7
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0.1	0.3	4912.1	10472.1
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	3132	4809.8	1154.4	1579
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	35.7	248.7	2779.2	11002.4
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	46116.1	121471.4	13760.9	25514.6
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0	0	2579.4	805.6
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	121.1	1245.3	1045.9	28442.1
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	6499.3	1093.1	751.1	398.2
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	1	0.8	885	250.9
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	1621441.4	286894.9
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0.2	8.1	622.7	629
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.1	0.2	1045.2	1912.3
30	Eczacılık ürünleri	209.1	1118.7	206.2	4064
31	Gübreler	0	0	1087.7	404.5
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	4.9	194.4	336.5	1058.6
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0.0	2.4	832.3	5903.9
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0	0	4123	8354.3
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	139.7	402	375.6	151.2

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	400.2	860.1
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0.2	72.1	0.3	16.7
38	Muhtelif kimyasal maddeler	24.2	8.8	1917.1	3858.6
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	72.2	286	1019.7	6441.9
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1484.7	4317	4337.2	16567.2
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	11.6	154.5	10.7	95.6
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0.2	9.3	2.6	91.9
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	1.4	16.7	0.9	11.1
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	21.4	118.8	21201.5	11458
45	Mantar ve mantardan eşya	11	305.1	0	0
47	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin	0	0	63.3	42.9
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	81	413.5	2885.1	4926.5
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	13.8	383.3	345.5	2397.3
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	7.2	150.6	16.6	512.6
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	7.5	28	124.7	498.4
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği	1.3	4.6	1.9	8.3
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	23.5	142.1	11.6	39
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	12.8	105.3	8.3	79.4
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	8.5	12.9	8.2	76.6

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	1.9	19.4	1.8	8.2
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	39.7	169.5	2.6	20.4
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	2	2.2	29.2	172.7
60	Örme eşya	46.7	237.2	0.3	1.5
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	89.8	1292.4	2.9	69.2
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	47.4	282.2	7.5	151.5
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	85.3	223.7	64.1	270.8
64	Ayakkabılar, getrlr, tozluklar vb eşya ve aksamı	55	852.1	84.5	604.2
65	Başlıklar ve aksamı	6.9	320.2	0.6	18.2
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	0.3	3.3
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	0.2	1.8
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	3842.8	1806.2	1490	1701.3
69	Seramik mamulleri	29.2	38.7	2484.8	1695.8
70	Cam ve cam eşyalar	2552.9	2270.3	1710.7	2486.2
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	10.7	32362.2	1.1	8879.6
72	Demir ve çelik	4.6	2.6	3410.4	4591.4
73	Demir veya çelikten eşyalar	29.6	104.7	5876.1	16198.1
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	133.8	926.2	73.6	1025.2
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	469.2	1887.6	12918.1	55731.6
78	Kurşun ve kurşundan eşya	0	0	0.2	6.2
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0	0	0.0	0.1
80	Kalay ve kalay mamulleri	0	0	0.9	31.2

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşya	0	0	2	16
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofra takımları	3	12.3	93.6	1601.4
83	Adi metallerden çeşitli eşya	13.9	199.8	431.8	1374.6
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	960.8	5118	6717.7	45036.1
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	774.4	8301.4	1599.5	25703.2
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	0	0	3557.6	16387.1
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	142.6	839.6	15875.4	87434.5
88	Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları	110	1200	0.0	0.9
89	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	0.5	12.8
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	75.7	2983.5	128.8	8530.7
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0.2	15.7	0.4	63.8
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	0.7	2.7	0.3	1
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	22.3	81	1318.8	3637.2
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	1	6.9	99.1	1035.7
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	1.5	36.3	28.7	638.6
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	8.2	652.9	9.1	12.8

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 59-62

EK : 5**2008 Yılında Ermenistan ve ABD Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	9720.2	52831.1	41985.1	218755.4
1	Canlı hayvanlar	0	0	0.0	0.5
2	Etler ve yenilen sakatat	0	0	28361	27347.1
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	1	14.7	434.1	563.8
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	82.2	421	0.4	2.6
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	0	0	4.3	85.8
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0	0	1.1	23.1
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	52.8	32	0.0	0.1
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	3.4	4.6	133.2	882.4
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0	0	0.0	0.8
10	Hububat	0	0	389.2	57.9
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	10	9.7	3.6	7.5
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0	0	10.3	2143.9
13	Laklar, sakızlar, bitkisel özsu ve hülasalar	0	0	2.4	110.7
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	4.4	8.4
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	0	0	1042.1	1188.8
17	Şeker ve şeker mamulleri	0	0	15.8	68.5
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0	0	2.9	9.6

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0	0	50.6	350
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	479.4	1317.9	22.6	100.6
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	51.5	189.3	142.2	715.2
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	1404.9	2266.5	224.4	596.1
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0	0	1151.1	1344.8
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	334.3	2287	6.1	253.6
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	23	1	62.9	93
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	41.4	153.8
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0	0	78.7	127
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.2	173	139.8	1354.6
30	Eczacılık ürünleri	0.1	7.8	60.3	23073.5
32	Debat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0	0	222.8	971.2
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0.0	0.1	27.6	599.5
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0	0	66	260.3
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0	0	60.7	138.3
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	0.0	0.4
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0	0	21.4	266.2
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0	0	89.8	638.4

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	15.7	97.5	111.6	1534.5
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	184.3	552.9	45.7	515.6
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0.0	0.3	1.8	53.6
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	0.0	0.6
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	0.1	1.3	240.6	575.5
45	Mantar ve mantardan eşya	0.1	2.2	0	0
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilene maddelerden mamuller	0	0	0.0	0.2
47	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin	0	0	8.2	28
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	2.1	4.2	72.6	405.3
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	13.6	74.9	59.2	964.5
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	4.9	7.9	0	0
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	17.7	225.2	16.3	127.9
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	6.3	32.7	10.3	55
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0	0	9.8	68.4
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	9.5	564	6.3	62.4
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	0.0	1.6	0.1	3.5
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0	0	2.9	103.3
60	Örme eşya	14.2	64.8	10.6	21.4
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	4.6	229.3	6.5	139.8

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	11.4	91.1	50.4	1331.8
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	13.5	78.1	585.1	35532.7
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0.1	0.3	37.9	1333.4
65	Başlıklar ve aksamı	0.0	3.7	0.6	246.6
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	0.1	1.3
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	0.0	0.3
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	155.7	177.1	26.2	269.9
69	Seramik mamulleri	19.8	29.4	26.6	185.1
70	Cam ve cam eşyalar	7.9	22.1	93.9	405.4
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	2	18150.1	0.6	11762
72	Demir ve çelik	0	0	0.2	4.6
73	Demir veya çelikten eşyalar	3.4	28.1	218	1251.9
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	0.0	0.3	4.8	90
75	Nikel ve nikelden eşyalar	0	0	0.2	13
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	6661.7	21983.1	1.9	29.3
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0	0	0.0	0.1
80	Kalay ve kalay mamulleri	0	0	0.0	0.1
82	Adi metallere aletler, bıçakçı eşyası, sofratakimleri	0.5	60.9	23.7	544.3
83	Adi metallere çeşitli eşya	0.2	10.9	5.6	60
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	36	302.4	1056.6	17385.9
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	74.4	620.4	75.2	6180.4
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	0	0	6.8	13.4

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	10.2	48.3	5865.8	54457.5
88	Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları	0	0	0.2	6.7
89	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	27.3	412.7
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0.2	239.6	206.6	15138
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0.3	1960.3	0.4	5.8
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.1	4.4	0.7	73.2
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	2.4	9.2	173.7	1880.6
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	1.7	80.6	13.7	289.2
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0.6	9.7	4.2	135.8
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	1.3	337.7	2.8	1513.3

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 145-148

EK : 6**2008 Yılında Ermenistan ve Almanya Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	11094.3	183710.5	36034.2	255221.9
1	Canlı hayvanlar	0	0	2.6	252.7
2	Etler ve yenilen sakatat	0	0	159.9	254.1
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar	25.505	266.721	0.4	3
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	0.061	0.41	527.2	2747.6
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	0	0	0.7	13.7
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0	0	23.5	79.2
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0	0	327.5	301.6
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	0	0	0.3	0.7
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0	0	20	110
10	Hububat	0	0	1.2	6.3
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0.2	0.1	43.6	43.5
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0	0	35.7	402
13	Laklar, sakızlar, bitkisel özsu ve hülasalar	0	0	0.1	1.3
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	524.4	859.4
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	0	0	6.4	21.2
17	Şeker ve şeker mamulleri	0	0	72	334.8
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0.1	1.3	143.2	983.1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0	0	94.4	505
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	0.1	0.3	9.6	43.5
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0.1	22	151.9	1051.1
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	231	716	255.6	437.9
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0	0	933.3	688.3
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	0	0	171.3	6863.4
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	63.4	3.2	26.7	54.6
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	0	0	61.2	54.6
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	313.4	1300.9
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0.6	3024.4	16	401.1
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.8	60.9	125.2	642.2
30	Eczacılık ürünleri	0.1	7.3	125.2	8539.6
31	Gübreler	0	0	30.4	25.8
32	Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0	0	556.1	1750.4
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0.0	0.5	402.4	5954.7
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0	0	330.9	1485.5
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0.6	2.3	97	430.3
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	0.0	0.1
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0	0	16.8	239.1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0.0	0.1	333.7	1803.3
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	32.2	135.1	923.6	5042.7
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	300	928.1	76.4	1979.9
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0	0	3.4	81.1
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	0.0	16.8
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	3.6	9.9	395.7	904.2
45	Mantar ve mantardan eşya	0	0	0.0	0.4
47	Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin	0	0	3	9.7
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	85.8	560.9	589.4	2225.3
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	1.2	31.2	99.7	975.6
50	İpek	0	0	0.0	0.6
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	3.3	92.2	0	0
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	65.5	1247.4	51.4	825.9
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	7.9	331.5	0.2	5.6
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	23.7	703.5	14.2	541
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	184.9	4195.1	560.8	5405.4
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	5	66.8	6.1	92.7
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0.0	1.6	0.4	8.9
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	7.6	221.4	9.5	257.7

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0.6	82.9	16.8	190.6
60	Örme eşya	63.4	907.8	17.6	247.2
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	48.3	160.7	4.8	105.6
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	278.9	1463.6	8.5	223.2
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	7.5	18	146.5	684.4
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0.0	0.1	2.1	112.4
65	Başlıklar ve aksamı	0	0	0.3	20
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	0.4	7.7
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	0.1	2.3
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	46.2	8.1	44.3	286.8
69	Seramik mamulleri	12.9	251.2	671.4	1122.2
70	Cam ve cam eşyalar	1.8	15.1	37.1	219
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	2.5	544.1	0.2	144
72	Demir ve çelik	2453.5	80111.5	302.5	552.8
73	Demir veya çelikten eşyalar	5.6	30.5	442.2	2569.6
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	6237.3	63255.1	27.3	519.3
75	Nikel ve nikelden eşyalar	0	0	0.2	26.3
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	497.1	1855.1	174.2	1759.8
78	Kurşun ve kurşundan eşya	0	0	0.5	7.3
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0	0	0.0	2
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşya	331.5	19702.6	0.6	43.6
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofratakimleri	0.0	2.7	33.6	1149.4

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0.3	20	33.9	541.5
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	30.9	985.8	1611.7	34512.7
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	0.3	55.7	372.9	14123.7
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	0	0	7.3	8
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	5.3	61.4	23071.6	130092.3
88	Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları	0	0	0.0	4.3
89	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	3.5	31
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	15	1067.5	119.6	6604.7
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0	0	0.3	20.8
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	0	0	0.0	0.1
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	4.2	7.6	106.5	1112.8
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0.6	0.6	74.1	198
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	7.5	416.9	27.7	895.6
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0.0	56	0.4	21.5

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 94-97

EK : 7**2002 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	2804.9	1435.8	56453	38232
1	Canlı hayvanlar	0.0	0.0	58.8	596.6
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	0.0	0.0	58.4	69.8
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0.0	0.0	2.1	4.5
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0.0	0.0	410.3	49.3
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	0.0	0.0	1708.4	669.6
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0.0	0.0	49.8	64.9
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, İnülin, buğday gluteni	0.0	0.0	312	87.9
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0.0	0.0	5.1	1.6
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0.0	0.0	945.5	600.4
17	Şeker ve şeker mamulleri	0.0	0.0	6798.7	1785
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0.0	0.0	743.7	764.5
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0.0	0.0	173.6	165.9
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	0.0	0.0	345.5	158.3
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0.0	0.0	347.1	419.4

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0.0	0.0	3.7	1
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0.0	0.0	1473.3	2491.2
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	0.0	0.0	6.2	34.4
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0.0	0.0	359.6	33.7
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0.0	0.0	1196.4	241.3
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0.0	0.0	953.8	391.3
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.0	0.0	25.1	21.1
30	Eczacılık ürünleri	0.0	0.0	1.1	81.6
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0.0	0.0	2652.7	1182.6
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0.0	0.0	217.8	378.6
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0.0	0.0	658.3	371.3
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0.0	0.0	496.2	183.4
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0.0	0.0	7.5	5.1
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0.0	0.0	20.2	18
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0.0	0.0	601.5	350.7
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	1.7	2.6	2145.9	1797.2

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0.2	0.1	169.1	128
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	1101.3	419.6	88.3	316.6
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırıktan eşya	0.0	0.0	64.1	324.8
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0.0	0.0	18.4	68.9
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	993.2	23.5	3447.5	753.3
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0.0	0.0	0.4	0.3
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	0.0	0.0	3441.7	2933.5
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	0.0	0.0	6.7	8.4
50	İpek	0.0	0.0	0.1	0.1
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0.0	0.0	17.3	27.2
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0.0	0.0	335	532.1
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0.0	0.0	2.8	3.5
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0.0	0.0	112.5	186.5
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0.0	0.0	60.7	64.8
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0.0	0.0	22.6	51.5

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0.0	2.9	476.6	502.9
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemeler	0.0	0.0	7.4	20.9
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0.0	0.0	192.2	183.7
60	Örme eşya	0.0	0.0	588.7	1437.6
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0.0	0.0	215.7	544.7
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0.0	0.0	439.4	881.5
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0.0	0.0	225.2	383.2
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0.0	0.0	297.6	353.8
65	Başlıklar ve aksamı	0.0	0.0	2.1	8
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0.0	0.0	2.3	1.9
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0.0	0.0	0.3	0.3
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	0.0	0.0	197.2	79.3
69	Seramik mamulleri	0.0	11.3	8242	1995
70	Cam ve cam eşyalar	0.0	0.0	838.4	466.4
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	0.0	2.2	142.4
72	Demir ve çelik	0.0	0.0	6540.2	3350

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
73	Demir veya çelikten eşyalar	0.0	0.0	2831.5	1335.3
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	0.0	0.0	16	11.8
75	Nikel ve nikelden eşyalar	0.0	0.0	0.2	0.1
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	9.8	23	753.3	1152.3
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	0.0	0.0	3.2	2.8
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0.0	0.0	7.8	11.7
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofratakimlari	0.0	0.0	60.1	51.3
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0.0	0.0	646.4	394.8
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	337.5	56.2	945.1	2360.6
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	0.0	0.0	1228	1335.9
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	363.1	910.6	555.3	1675.9
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0.0	0.0	1.4	2.9
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0.0	0.0	1.9	3.2
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	0.0	0.0	0.0	0.0
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0.0	0.0	446.9	970.6
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0.0	0.0	15.8	12.5
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0.0	0.0	107	139.1

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2003: 111-113

EK : 8**2003 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	3205.8	1154.7	64021.2	36731.8
1	Canlı hayvanlar	0.0	0.0	18.6	228.3
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	0.0	0.0	5.3	6.6
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0.0	0.0	7.5	9.8
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0.0	0.0	522	59.7
8	Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	20	5	2680.3	860.6
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0.0	0.0	25.2	29.4
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0.0	0.0	78.8	15.9
12	Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0.0	0.0	10.9	4.1
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0.0	0.0	1483.2	863.3
17	Şeker ve şeker mamulleri	0.0	0.0	420.2	159.8
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0.0	0.0	580	460.1
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0.0	0.0	96	79
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	0.0	0.0	423.9	195.5
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0.0	0.0	373.1	308.5

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0.0	0.0	78.5	26.8
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0.0	0.0	520.9	500.4
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0.0	0.0	1058.7	81.1
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0.0	0.0	1916.1	782.6
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0.0	0.0	879.9	174.2
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.0	0.0	26.5	19
30	Eczacılık ürünleri	0.0	0.0	0.1	3.7
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0.0	0.0	3047	1030.7
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0.0	0.0	339.6	498.3
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0.0	0.0	1563.9	635.8
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0.0	0.0	635.5	154.9
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0.0	0.0	8.5	4.9
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0.0	0.0	13.4	4.9
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0.0	0.0	1286.7	546.5
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	1.7	2.6	3529.9	2757.6
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0.2	0.1	242.9	131.8

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	1741.2	611	26.8	26.4
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0.0	0.0	41.2	192.7
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0.0	0.0	21.7	94.7
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	1094.5	23.6	5796	1224.3
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0.0	0.0	0.2	0.2
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	0.0	0.0	3019.5	2783.8
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	0.0	0.0	3.4	5.3
50	İpek	0.0	0.0	1	31.7
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0.0	0.0	4.9	3.8
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0.0	0.0	476.4	564.4
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0.0	0.0	2.7	2.3
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0.0	0.0	199.7	222.6
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0.0	0.0	21	20.9
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0.0	0.0	12.2	11.2
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	2.5	7.2	834.5	591.2

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	0.0	0.0	13.6	14
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0.0	0.0	172.5	133.5
60	Örme eşya	0.0	0.0	581.7	828.1
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0.0	0.0	214.2	328
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0.0	0.0	714.5	1223.2
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0.0	0.0	297.9	304.9
64	Ayakkabılar, getrlr, tozluklar vb eşya ve aksamı	0.0	0.0	281.1	234.6
65	Başlıklar ve aksamı	0.0	0.0	3.9	9.5
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0.0	0.0	3.4	1.9
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0.0	0.0	1.1	1
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	0.1	0.4	680.9	175
69	Seramik mamulleri	28.1	11.3	9423.9	2369.7
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	50	5.8	68.5
72	Demir ve çelik	0.0	0.0	9248.2	4349.8
73	Demir veya çelikten eşyalar	11.7	3.4	2580.5	1111.9
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	0.0	0.0	70.4	54.1
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	16.4	37.1	1161	1524.3

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	0.0	0.0	1.9	1.3
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0.0	0.0	72	48.3
80	Kalay ve kalay mamulleri	0.0	0.0	0.7	0.5
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşyalar	0.0	0.0	3	1.6
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofratakimleri	3.8	1.2	107.7	80.3
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0.0	0.0	989.8	501.4
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	124.6	22.1	1280.8	3250
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	3.5	2.4	1463.2	1502.4
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	157.6	376.3	347.4	1051
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0.0	0.0	2.5	12.3
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0.0	0.0	0.4	2.3
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0.0	0.0	469.9	300.3
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0.0	0.0	20.5	13
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0.0	0.0	77.8	112.8
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0.0	1.4	0.0	0.0

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2004: 97-100

EK : 9**2004 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	12405.5	2021.2	83017.6	44804.7
1	Canlı hayvanlar	0.0	0.0	11.2	165
5	Tarifenin başka yerinde yer almayan hayvansal müstahzarlar	0.0	0.0	1.1	5.3
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0.0	0.0	2.6	7.3
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0.0	0.0	707.6	81.4
8	Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	0.0	0.0	5393	1903.7
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0.0	0.0	32	43.1
10	Hububat	0.0	0.0	45.1	15.8
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0.0	0.0	2615.2	709.3
12	Yağlı tohum ve meyvalar, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0.0	0.0	6.7	4
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0.0	0.0	3513.1	2218.3
16	Et, balık, kabuklu hayvan, yumuşakça vb hayvansal müstahzarlar	0.0	0.0	1.2	2.5
17	Şeker ve şeker mamulleri	0.0	0.0	334	143.4
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0.0	0.0	624.8	562
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0.0	0.0	158.4	141.3

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	0.0	0.0	305.7	190.2
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0.0	0.0	1239.9	1233.1
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0.0	0.0	49.2	17.7
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0.0	0.0	222	117.6
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0.0	0.0	2280.6	170.8
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0.0	0.0	485.4	173.7
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0.0	0.0	859.8	178.8
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.0	0.0	5.1	10.5
30	Eczacılık ürünleri	0.0	0.0	39	48.7
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0.0	0.0	4112.6	1207.7
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0.0	0.0	480.1	575.2
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0.0	0.0	3840.5	1729.7
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0.0	0.0	3747	478.6
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0.0	0.0	29.5	80.2
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0.0	0.0	4.5	23.1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0.0	0.0	1569.6	718.3
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	0.1	0.2	4553.3	3456.3
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0.4	0.3	335.2	190.2
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	2768.8	1002.6	43.6	24.2
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0.0	0.0	25.3	132.7
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0.0	0.0	20.7	58.5
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	164.6	29.5	8016.3	1475.1
45	Mantar ve mantardan eşyalar	0.0	0.0	0.0	0.2
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0.0	0.0	0.7	0.3
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	2.7	9.1	3610	3414.9
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	0.0	0.0	4.1	9.7
50	İpek	0.0	0.0	0.5	0.3
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0.0	0.0	1.3	0.4
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0.0	0.0	634.1	500.5
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0.0	0.0	7.3	3.2
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0.0	0.0	242.8	246.7

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0.0	0.0	9.8	5.4
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0.0	0.0	26.1	14.7
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0.0	0.2	768.4	494.1
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	0.0	0.0	21	27.5
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0.0	0.0	152	90.9
60	Örme eşya	0.0	0.0	817.5	1359.8
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0.0	0.0	405.6	686.6
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0.0	0.0	608.2	1434.3
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0.0	0.0	392.8	384
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0.0	0.0	212.7	200.1
65	Başlıklar ve aksamı	0.0	0.0	4.8	12.9
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0.0	0.0	7.9	8.4
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0.0	0.0	1	0.6
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	0.1	0.4	826.2	188.2
69	Seramik mamulleri	0.0	0.0	7622	1540.3

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
70	Cam ve cam eşya	0.0	0.0	1706.9	728
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	162.6	6.1	98.8
72	Demir ve çelik	4028.5	159.9	9219.7	2996
73	Demir veya çelikten eşyalar	5021.2	232.9	2282	1211.5
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	96.1	115.3	104.4	47.7
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	0.0	0.0	1800.9	2151.8
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	0.0	0.0	2.2	0.9
79	Çinko ve çinkodan eşyalar	0.0	0.0	15	3
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşyalar	0.0	0.0	1.1	0.5
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofra takımları	11.2	4.4	93.4	50.5
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0.0	0.0	1409	685.6
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	288.2	188.1	1862.6	4391.4
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	2.3	6	1570.6	1903.8
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	20.2	106	108.7	225.9
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	1	2.6	32.2	459.7
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0.0	0.0	0.3	0.9
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0.0	0.0	612.7	826.4

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0.0	0.0	14.2	8.6
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0.0	0.0	88.1	96.3
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0.0	1	0.0	0.0

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2005: 124-126

EK : 10**2005 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	16213	2473.4	99553.5	66928
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları yumurtaları, bal vb.	0	0	40.2	48.9
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0	0	1	2.8
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0	0	3089.5	794
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	0	0	6003.9	3209.1
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0	0	25.5	99
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0	0	1033.5	373.2
12	Yağlı tohum ve meyvalar, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0	0	694.6	501
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	4259	2807.2
17	Şeker ve şeker mamulleri	0	0	483.9	317.2
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0	0	647.3	834.1
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0	0	191.7	226.3
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	0	0	202.4	186.5
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0	0	1569.7	1972
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0.9	4	147.3	72.7

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0	0	288.4	172.2
25	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0	0	2116	219.7
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	159.6	153.4
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0	0	944.8	289
29	Organik kimyasal müstahsallar	0	0	10.3	11.6
30	Eczacılık ürünleri	0.0	1	4	18.8
32	Debatat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0	0	5677.3	1812.2
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0	0	491.8	929.8
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	0	0	4897.4	3256.9
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0	0	6080.1	858.1
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	21.6	53.9
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0	0	0.5	0.6
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0	0	1296.9	909.6
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	0	0	5988.6	6355.7
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0	0	499.1	355

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	2910.1	1501	67.3	34.2
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0	0	14.2	159
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	21.4	39
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	0	0	12783.9	2416.4
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0	0	0.6	0.5
48	Kâğıt ve karton: kâğıt hamurundan kâğıt ve kartondan eşya	0	0	4248.8	4953.7
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	0	0	4.4	7.1
50	İpek	0	0	0.8	0.9
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0	0	9.7	6.6
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0	0	732.4	626.8
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0	0	0.6	0.2
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0	0	171.2	299.7
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0	0	12	11.5
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0	0	94.9	75.9
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0.0	3.7	1010.2	574.9

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	0.0	0.4	14	18
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0	0	166.8	127.5
60	Örme eşya	0	0	1216.6	1648.7
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	598.2	2176
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	378.1	1842.9
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0	0	437.3	467.4
64	Ayakkabılar, getrlr, tozluklar vb eşya ve aksamı	0	0	216.8	247.9
65	Başlıklar ve aksamı	0	0	9.2	21.2
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	9.5	13
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	1.5	1.8
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	0	0	715.6	299.9
69	Seramik mamulleri	0	0	5651.8	1129.5
70	Cam ve cam eşya	0	0	1383.6	930.2
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	273.4	4.1	18
72	Demir ve çelik	5997	295.2	10648.4	4850.3
73	Demir veya çelikten eşyalar	2202.1	101	2628.3	2725.5
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	69.7	74.3	130.2	83.8

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	0	0	2406.8	2983
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	0	0	1.1	1.1
80	Kalay ve kalay mamulleri	0	0	0.0	0.2
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofr takımları	11.8	6.5	107	169.6
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0	0	1574.3	1258.4
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	5015.8	142.5	2223.3	4747.1
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	0	0	2094.9	2424
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	5.3	65	420.9	1763.4
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	17.1	386
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0	0	0.3	0.8
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	0.2	0.4	0	0
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0	0	381.7	442.3
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0	0	9.7	12.9
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0	0	68.1	90.8
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0.0	5.1	0	0

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2006c: 126-128

EK : 11**2006 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	5235.3	2370.5	108441	95422.9
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	0	0	1818.8	675
8	Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	0	0	2962.2	2059.9
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	0	0	7.3	34
10	Hububat	0	0	0.4	0.4
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0	0	91.1	49.1
12	Yağlı tohum ve meyvalar, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	0	0	102.5	162.5
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	813.2	561.3
17	Şeker ve şeker mamulleri	0	0	119.7	206
18	Kakao ve kakao müstahzarları	0	0	24.1	48.7
19	Esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar	0	0	10.1	19.9
20	Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	0	0	14.1	19.9
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	0	0	119.5	170.4
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0	0	39.4	23.8
23	Gıda sanayii kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	0	0	114.3	53.4

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	6	75.8	0	0
25	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0.1	0.0	662.6	102.6
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	450.3	702.4
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0	0	1169.9	644
29	Organik kimyasal müstahsallar	0.9	1.8	3.4	4.6
30	Eczacılık ürünleri	0	0	14.9	85.8
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0	0	6299.2	2414.3
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0	0	338.5	940.3
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yığlama maddeleri	0	0	5459.3	4677.7
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0	0	6721.1	1268.4
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	28	88
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0	0	0.3	1.1
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0	0	1285.4	1117.3
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	0	0	8359.4	14367.1
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0	0	1050.2	1138.3
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	3750	2081.5	50.1	17.1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0	0	5.7	135.8
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	28.8	116.1
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	0	0	22453.2	6790.5
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0	0	1.1	2.2
48	Kâğıt ve karton: kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	0.0	0.1	3741.1	4790.6
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulü, el yazmaları	0	0	4.6	7.1
50	İpek	0	0	2.1	3.8
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0	0	34.7	22.8
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0	0	850.2	979.8
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0	0	0.8	1
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0	0	235.1	625
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	3.3	6.5	108.8	149.9
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0	0	171.5	156.9
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0.0	17.3	1014.4	849
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemler	0.0	0.1	13.1	26.3

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0	0	174	179.6
60	Örme eşya	0	0	1332.5	2298.5
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	423.2	2357.8
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0.2	29.1	505.5	2919
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0	0	505.6	792.6
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0	0	392.2	575
65	Başlıklar ve aksamı	0	0	5.7	21
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	7.7	3.3
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	41.3	147.9
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	0	0	859.3	488.7
69	Seramik mamulleri	0	0	9600.1	2190.9
70	Cam ve cam eşya	0	0	1459.2	1938.8
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	32.2	2.5	74.6
72	Demir ve çelik	1382.7	68	11468.7	9279.7
73	Demir veya çelikten eşyalar	0	0	4781.7	6064
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	0	0	130.2	110.5
76	Alüminyum ve alüminyum eşya	0	0	2091.2	5350.1
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	0	0	1.7	1.7

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
79	Çinko ve çinkodan eşya	0	0	0.1	0.0
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofratakimleri	3.3	10	198.4	296.2
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0	0	1912.7	2395.8
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	86.7	40	2531.2	5441.6
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	0	0	2345	3098.6
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	1.9	8	267.3	1518.4
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	19.2	408.7
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0	0	0.2	0.5
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0	0	496.7	991.9
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0	0	7.5	8.7
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0	0	87.3	154.5

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2007a: 124-127

EK : 12**2007 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	4085.3	3033	129991.1	130631.3
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0	0	3.3	6.2
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	0.5	1.3
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	0.0	0.0	0	0
25	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0	0	1611.7	354.9
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	0.3	0.0	0	0
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	440.7	757.3
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0.0	0.0	863.5	582.7
29	Organik kimyasal müstahsallar	0	0	51	77.8
30	Eczacılık ürünleri	0	0	29.3	86.8
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0	0	6316.6	3476.2
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0	0	249.1	929.8
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yığlama maddeleri	0	0	5929.8	7781.8
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0	0	14554.8	3464.4
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	6.1	21.4

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0	0	0.0	0.3
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0	0	1220	1586
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	0.1	1.1	8171.5	17059.1
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0.0	0.0	897	1593.6
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	3737.5	2006.1	5.9	42.2
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0	0	3.4	62.3
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	13.7	67.6
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	20.7	22.5	25205.8	12478.3
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0	0	0.8	2.2
48	Kağıt ve karton: kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	0	0	2292.9	3595
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulu, el yazmaları	0	0	7.9	18.1
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0	0	0.0	0.3
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0	0	698.9	1122
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0	0	3.8	5.1
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0	0	129.3	527.9

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0	0	19.1	144.4
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0	0	140.3	214.3
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0	0	877	881.8
58	Özel dokunmuş mensucat, dantelâ, duvar halıları, işlemeler	0	0	5.2	71
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0	0	252.5	345.2
60	Örme eşya	0	0	1502.3	3140
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	213.3	1550.2
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	131.8	1535.9
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0	0	276.5	878.4
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0	0	327.5	584.7
65	Başlıklar ve aksamı	0	0	1.5	7.4
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	15	118.4
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	0.8	3.3
68	Taş, alçı, çimento, amiant, mika vb maddelerden eşya	0.1	13.5	2014.9	1354.3
69	Seramik mamulleri	0	0	17493.6	4687.5
70	Cam ve cam eşya	0	0	1622.1	1872.3

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	86	0.7	142
72	Demir ve çelik	0	0	17265.7	17175.6
73	Demir veya çelikten eşya	15.4	187.4	10262.8	11622.9
74	Bakır ve bakırdan eşya	0	0	7.7	29.7
76	Alüminyum ve alüminyum eşya	159.3	223	1617.1	5847
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşya	0	0	0.1	0.2
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofa takımları	0.0	0.1	209.8	375.7
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0	0	1414.4	2817.1
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	140.5	341.3	3122	9922.2
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	0.6	11.6	1442.4	3957.1
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	0	0	35.9	39.8
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	10.8	118.6	424	3708.7
89	Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları	0	0	0.8	1.8
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	22.7	505.1
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0	0	0.0	0.4
92	Müzik aletleri: bunların aksam, parça ve aksesuarı	0.0	0.1	0	0
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0	0	497.9	1109.6

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0	0	31.2	136.6
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0	0	32.9	118.4
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası, antikalar	0.0	21.5	0	0

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2008c: 134-136

EK : 13**2008 Yılında Ermenistan ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin İçeriği**

		Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
Kod	Fasıllar	Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
	Toplam	3778.7	1850.9	167839.7	268187.3
6	Canlı bitkiler ve çiçekçilik müstahzarları	0	0	9.6	28.2
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	0	0	1008.2	1008.2
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	0	0	9.9	14.7
17	Şeker ve şeker mamulleri	0	0	2.5	1.8
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	0.0	0.0	0	0
25	Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	0	0	743.1	287.7
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	0.1	0.0	0	0
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	0	0	35200.5	40494.1
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	0	0	1205.2	1470.7
29	Organik kimyasal müstahsallar	0	0	96.5	165.7
30	Eczacılık ürünleri	0	0	27.8	216.3
32	Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar	0	0	7940.3	7630.5
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb	0	0	349.1	1575.9
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yıglama maddeleri	0	0	6759.2	12144.5

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
35	Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb	0.2	0.2	8024.3	3573.8
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb	0	0	19.1	330.8
37	Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya	0	0	0.8	17.2
38	Muhtelif kimyasal maddeler	0	0	1762.5	2981.4
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	0.0	0.2	11354.7	33701.8
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	0.3	0.7	999.1	2520.7
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	3601.6	1529.3	66.2	452.8
42	Deri eşya, saraciye eşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya	0	0	16.8	412.5
43	Postlar, kürkler, taklit kürkler ve mamulleri	0	0	29.6	324.5
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya: odun kömürü	0	0	32784.5	24707.8
46	Hasır: saz ve benzeri örülebilen maddelerden mamuller	0	0	1.7	6.2
48	Kağıt ve karton: kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	0.4	0.6	3783.1	8617.5
49	Basılı kitap, gazete, resim vb baskı sanayi mamulu, el yazmaları	0	0	6.5	25.3
50	İpek	0	0	0.0	0.0
51	Yün, kıl, at kılı: bunların iplik ve dokumaları	0	0	4.1	65.1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	0	0	643.0	1506.7
53	Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları	0	0	3.8	41.7
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	0.1	0.6	331.8	1921.3
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	0	0	52.1	221.1
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri	0.0	0.1	177.8	435.7
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	0.0	7.4	1219.0	2034.9
58	Özel dokunmuş mensucat, dantela, duvar halıları, işlemler	0	0	5.7	60.2
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	0	0	297.8	591.3
60	Örme eşya	0	0	2871.0	7116.3
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	490.8	3939.0
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	0	0	413.1	7209.4
63	Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	0	0	582.4	2477.5
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya ve aksamı	0.1	1.5	642.4	1911.0
65	Başlıklar ve aksamı	0	0	4.9	29.8
66	Şemsiye, baston, kamçı, kırbaç ve bunların aksamı	0	0	32.7	297.1
67	Hazır kuş tüyü ve insan saçı mamulleri, yapma çiçekler	0	0	1.6	10.2

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	0	0	1386.1	1793.5
69	Seramik mamulleri	0	0	10164.3	4770.5
70	Cam ve cam eşya	0	0	2556.0	3704.9
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	0.0	1.0	6.1	211.9
72	Demir ve çelik	0	0	14759.6	21931.4
73	Demir veya çelikten eşyalar	3.1	80.0	6688.9	13486.3
74	Bakır ve bakırdan eşyalar	0	0	14.3	137.5
76	Alüminyum ve alüminyum eşyalar	121.4	170.0	1799.3	7 090.3
78	Kurşun ve kurşundan eşyalar	0	0	0.6	3.7
80	Kalay ve kalay mamulleri	0	0	0.0	0.3
81	Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşyalar	0	0	1.9	2.2
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofratakimleri	0	0	539.1	1251.0
83	Adi metallerden çeşitli eşya	0.0	0.2	2596.6	6662.6
84	Kazan: makine ve cihazlar, aletler, parçaları	50.0	47.4	3215.4	15181.7
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	0	0	2430.4	9338.8
86	Demiryolu ulaşım araçları vb, aksam ve parçaları	0	0	23.5	19.8
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri	1.4	12.0	711.5	6098.4
89	Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları	0	0	0.0	0.1

Kod	Fasıllar	Ermenistan'ın İhracatı		Ermenistan'ın İthalatı	
		Ton	Bin \$	Ton	Bin \$
90	Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	0	0	42.6	471.5
91	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletler	0	0	0.0	0.6
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	0	0	832.1	2871.5
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	0	0	17.0	73.5
96	Çeşitli mamul eşya (kalemler, fırçalar vb)	0	0	79.8	506.6

Kaynak: National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009g: 187-189

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Trabzon'da doğan Emre Bulut, ilk ve orta eğitimini Trabzon'da tamamlayarak 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'ne girmiştir. Üniversiteyi 2008 yılında tamamlayan Bulut, 2009 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak işe başlamıştır.

Emre BULUT, bekâr olup İngilizce bilmektedir.